

**LOOMISEKS LOODUD:
REGIVÄRSIMÕÖT
TRADITSIOONIPROTSESSIS**

MARI SARV

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Väitekiri on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks (folkloristikas) Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi nõukogu otsusega 20. detsembril 2007. a.

Juhendajad: Arvo Krikmann,
Karl Pajusalu

Oponendid: Ilse Lehist,
Ingrid Rüütel

Kaitsmise koht: Tartu Ülikooli Nõukogu saal
Kaitsmise aeg: 19. veebruar 2008

Uurimus on valminud ETF grandiprojektide nr. 4316 ja 6085 toetusel.

ISSN 1406–7366
ISBN 978-9949-11-805-2 (trükis)
ISBN 978-9949-11-806-9 (PDF)

Autoriõigus Mari Sarv, 2008

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee
Tellimus nr. 25

EESSÕNA

Regilaule ja arutlusi nende üle olen enda ümber kuulnud lapsest saadik, need laulud on mulle tähtsad ja armsad. Selle eest võlgnen tänu eelkõige oma isale. Imekombel on regilaulude üle mõtlemine olnud ka viimase kümnekonna aasta jooksul mu põhiline kohustus Eesti Rahvaluule Arhiivis töötades. Siinset raamatut kirjutama asusin eelkõige selleks, et ettenähtud korra kohaselt lõpetada oma õpingud Tartu Ülikoolis. See töö osutus mulle eneselegi ootamatult toredaks ning olen veetnud imelise sügistalve, mille iga päev on olnud tõeline pidupäev, ja tõtt-öelda on natuke kahju sellest protsessist äkitselt välja astuda (vt. ka EV 3551). Regilaulud on end mulle avanud iga päevaga üha enam ja enam ning ma loodan väga, et pisut mu avastusrõõmu toob need lähemale ka lugejaile.

Ebamäärastel teaduspoliitilistel põhjustel ilmub siinne raamat kahe paralleelväljaandena: Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste ning TÜ doktoritööde seerias (aga vrd. ka Anderson 1935). Mul on heameel, et kohustuslikus korras ilmub see ka internetis ning kasutan võimalust kiita kõiki, kes on võtnud vaevaks oma uurimused ka elektroonilisel kujul kättesaadavaks teha.

Mul on öelda mitmeid tänusõnu. Esiteks tahan tänada oma perekonda kogu kannatlikkuse eest tööks kulunud kuude kestel. Tänan Ristot, kes on olnud ikka mu kirjutiste esimene lugeja, nüüd siis ka viimane viimistleja. Lapsi Pihlat ja Marjat tänan nende kannatlikkuse, leplikkuse ja mõistvuse eest. Järjepidevalt küsimusele „Ema, mitu päeva sul veel läheb?” midagi vastata püüdes, olen alati saanud mõistva noogutuse osaliseks. Kogu südamest tänan ka vanaemasid, onusid ja kõiki lapsehoidjaid, kes lastele toredat äraolemist on pakkunud.

Jatkuva akadeemilise hoolitsuse eest tänan Arvo Krikmanni, kelle vahetu kaasamõtlemine, poolehoid, märkused ja marginaalid on minu jaoks olnud äärmiselt olulised. Kuidagi ei saa jätta kasutamata juhust tänada Õpetajat ka makrode eest, mida ta lahkesti mu kasutusse on andnud.

Tänan Karl Pajusalu mu keeleküsimate lahendamise, huvitava kriitika ja hädavajalike juhatuste eest. Tänan ka töö retsensenti Taive Särge, kes võttis oma kohustust täie tõsidusega ning tänu kelle visale nõudlikkusele on mu mõtted ehk paremini loetavamaks muutunud. Sama imetabase nõudlikkuse eest tänan Pille Niint, kes ilmselt eneselegi ootamatult võttis enda õlule hulga vaeva raamatu piltide trükkisvalmistamisel. Tänan resümee tõlkijat Katrin Hakkineni ning keeleteoimetajat Kanni Labit, mh. vastutulelikkuse eest oma töögraafiku kujundamisel.

Ma tänan kõiki oma kolleege, kelle igapäevane toetus tegi töötegemise veelgi meeldivamaks. Tänan head ülemust Ergo-Hart Västriku, kelle doktori-

töö rõõmsalt kaitsmiselt koju jõudnuna ma siinse raamatu enda jaoks avasin ning kes on oma vastutulelikku abi osutanud selle viimaste versioonide ülevaatamisel. Raamatu tähelepanelike eellugemiste ja toreda üllatuskaardi eest korrektuuripoognate vahel tänan Mall Hiimäed. Samuti tänan Janika Orast, Kadri Tamme, Kristi Salvet ja Andreas Kalkunit kirjutise suuremate ja väiksemate killukeste tõrkumatu läbilugemise eest.

Tartus, taliharjapäeval 2008

SISUKORD

0. SISSEJUHATUS	11
0.1. Regilaul ja regivärss.....	11
0.2. Uurimuse lähtekohad.....	12
0.3. Raamatu sisu tutvustus	13
1. EESTI REGILAULU VÄRSIMÕÖT	16
1.1. Uurimisaines	16
1.2. Regilaulu värsianalüüsi võimalused	17
1.3. Värsside liigendamine ja liigitamine	22
1.4. Värsiliikide ja rütmivariantide esinemus.....	26
1.5. Regilaulu värsimõõdualad	29
1.5.1. Põhjaeesti regivärss	31
1.5.2. Lääne-eesti regivärss	31
1.5.3. Kagueesti regivärss.....	32
1.6. Eesti regilaulu värsimõõt	35
2. KAKS TRADITSIOONILIST EESTI REGIVÄRSIMÕÖDU KÄSITLUST	47
2.1. Kalevipojavärss ja regivärss	49
2.2. Kalevalavärss ja eesti regivärss	53
3. KEEL KUI VÄRSIMÕÖDU LÄHTEKOHT.....	63
3.1. Värsimõõdu sõltuvus keele prosoodiast	63
3.2. Eesti murdealad ja värsimõõdu tunnused.....	66
3.3. Sõnavara silbiline koostis	70
3.4. Ajalooliste keelevormide kasutamine, värsimõõdu rebenemiskohad.....	75
3.5. Värsimõõdu tuumalad.....	79
4. REGIVÄRSI VARIEERUMISEST	91
4.1. Regivärssilise äärealad.....	91
4.2. Regilaulu värsimõõdu varieerumisest	97
4.3. Jõhvi ja Iisaku laulikute värsivara: metoodiline eksperiment	101
4.4. Loomingulisus ja traditsioonilisus Kullamaa rahvalauliku Maria Lehtsaare lauludes.....	111
5. REGIVÄRSS TAASLOOMISPROTSESSIS	121
5.1. Regilaul kui suulise kultuuri nähtus	121
5.2. Loomingulisus regilaulus	124
5.3. Regilaulumuutuste ühiskondlik taust	125

6. KOKKUVÕTE	129
7. KASUTATUD KIRJANDUS	140
LISAD.....	151
LISA 1. VÄRSILIIKIDE JA RÜTMIVARIANTIDE ESINEMISPROTSENDID KIHELKONNITI	152
LISA 2. TEKSTINÄITED TEISE PEATÜKI JUURDE.....	155
Lisa 2.1 „Kalevipoja” V laulu algus	155
Lisa 2.2. Villem Ridala poemi „Toomas ja Mai” XX laulu algus.....	156
LISA 3. REGILAUUDE JA MURDETEKSTIDE SÕNAVARA SILBILINE KOOSTIS	157
Lisa 3.1. Tekstinäiteid arhailiste keelevormide kasutuse kohta regilaulus.....	157
Lisa 3.2. Eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsent ja keskmine sõnapikkus regi- lauludes	159
Lisa 3.3. Viru-Nigula murdenäide A. Saareste „Väikesest eesti murdeatlasest”	162
Lisa 3.4. Eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsent ja keskmine sõnapikkus A. Saareste „Väikese eesti murdeatlase” tekstinäidetes	163
LISA 4. JÕHVI JA IISAKU LAULIKUTE VÄRSIVARADE SEOSSED	164
Lisa 4.1. Laulikute värsivarade ühisosade võrdlus ootuspärasega (vahed).....	164
Lisa 4.2. Laulikute värsivarade ühisosade võrdlus ootuspärasega (jagatised).....	165
LISA 5. RAHVALUULET MARIA LEHTSAARELT	166
Lisa 5.1. Teekäigulaulud.....	166
Lisa 5.2. Regilaul „Oleks” Mai Viridohvi ja Maria Lehtsaare sõnadega.....	168
Lisa 5.3. „Teomehe laul” – regilaul kirjandusmõtjulist lisandustega	168
Lisa 5.4. „Loomade päästja” – regivärsiline omalooming	169
Lisa 5.5. Maria Lehtsaare jutt muinasajast	170
SUMMARY.....	171

KAARTIDE LOEND

Kaart 1. Murtud värsside esinemisprotsendid	41
Kaart 2. Rõhuliste värsside esinemisprotsendid	41
Kaart 3. Välteliste värsside esinemisprotsendid	42
Kaart 4. Ebareeglipäraste värsside esinemisprotsendid	42
Kaart 5. Topeltpositsioonidega värsside esinemisprotsendid	43
Kaart 6. Seitsmepositsiooniliste värsside esinemisprotsendid	43
Kaart 7. Eellöögiga värsside esinemisprotsendid	44
Kaart 8. Eesti regilaulu värsimõõduad ja nende tuumalad	44
Kaart 9. Värsiehitustunnuste samajooni	45
Kaart 10. Naaberkihelkondade värsiehitustunnuste sarnasusvõrgustik ning selle põhjal tekkivad värsimõõduad	45
Kaart 11. Silbijaotusega värsside koondprotsent lõunaeesti regilauludes	46
Kaart 12. Diftongijaotusega värsside protsent lõunaeesti regilauludes	46
Kaart 13. Murtud ja rõhuliste värsside protsendi vahetõrge	46
Kaart 14. Regilaulu kihelkondlike värsivalimite sarnasus „Kalevipojaga” (värsi- liikide esinemuse alusel)	61
Kaart 15. Regilaulu kihelkondlike värsivalimite sarnasus „Kalevipojaga” (värsi- liikide ja rütmivariantide esinemuse alusel)	61
Kaart 16. Eesti murded ja murrakurühmad (Pajusalu jt. 2002: 56)	66
Kaart 17. Eesti murrakute sõnavaraseosed (Krikmann – Pajusalu 2000a)	68
Kaart 18. Eesti vanasõnarajoonid (Krikmann 1997a: 234)	68
Kaart 19. Regilaulu sõnade keskmine silbiarv	87
Kaart 20. A. Saareste „Väikeses eesti murdeatlases” toodud näitetekstide sõnade keskmine silbiarv	87
Kaardid 21–30. Regilaulu kihelkonnakogumite ja murdetekstinäidete sõnade keskmine silbiarv ning ühe-, kahe-, kolme- ja neljasilbiliste sõnade esine- misprotsendid	88
Kaart 31. Regilaulusõnade keskmise silbiarvu erinevus ootuspärasest regi- laulude ja murdetekstide keskmiste silbiarvude regressioonisirgel	90
Kaart 32. Vanasõnatüübi „Uni ei anna uuta kuube...” (EV 12899) ja sellele vastavate lauluvärsside geograafiline levik	117
Kaart 33. Sõnavormide <i>hulkuma</i> ja <i>hulkumaie</i> levik vanasõnatüübis „Uni ei anna uuta kuube...” (EV 12899)	117
Kaart 34. Sõnapaaride <i>teed mööda</i> , <i>tiid pite</i> ja <i>teeda mööda</i> esinemus mõista- tustes	118
Kaart 35. Viie Haljala lauliku koondkogumi sarnasus kihelkondlike värsivali- mita (värsiehitustunnuste alusel)	118

Kaart 36. Mari Kaskmanni laulude sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel)	119
Kaart 37. Maria Lehtsaare traditsiooniliste regilaulude sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel).....	119
Kaart 38. Mai Viridohvi laulude sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel).....	120
Kaart 39. Maria Lehtsaare omaloomingu sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel)	120

0. SISSEJUHATUS

0.1. Regilaul ja regivärss

Regivärss on olnud mitmete (aga mitte kõigile) läänemeresoome rahvastele ühine poeetilise tekstiloomi viis. Ilmselt seetõttu arvatakse, et regivärsi vorm, eelkõige värsimõõt on tekkinud läänemeresoome keelte iseseisvumise aegu, umbes paar tuhat aastat tagasi; sellele oletusele on püütud leida tuge ka keeleajaloo andmetest (vt. Korhonen 1999). Meie aega on jõudnud suur hulk viimastel sajanditel tehtud kirjapanekuid ja helisalvestusi ning mõnes paigas imekombel isegi järjepidev suuline traditsioon. Regivärsi keskseks avaldumiskujuks on olnud regilaul, kuid ääriti ja omal moel on see tekstiloomeviis ulatunud laiemalegi – ütlus- ja mõistatuspärimusse, loitsudesse, lastepärimusse, itkudesse. Sarnaselt teiste rahvaluuležanridega iseloomustavad regilaulutraditsiooni (lisaks tekstidele ja viisidele) ka loomise ja esitamise iseärasused, olukorrad, eesmärgid ja tagajärjed. Regilaule lauldi küll ilu ja mõnu pärast, kuid üksiti olid neil ühiskonnas ka muud ülesanded – lauluvorm võimaldas talletada teadmisi ja tõekspidamisi nii, et need kestaksid rohkem kui ühe inimpõlve. Aegade jooksul on lauludesse ladestunud ühiskondliku elukorralduse normid ja eeskujud ning laulud on olnud abiks sellesama elukorralduse hoidmisel ja teostamisel. Samuti on lauludesse pandud omaaegses elus sageli ette tulnud probleemid, neist laulmine on olnud ilmselt nii hoiatavaks ennetusmeetmeks kui omalaadseks teraapiaks. Vähem oluline pole laulude ja loitsude maagiline funktsioon: nende abil on olnud võimalik taotleda millegi edenemist, kaitsmist, vältimist või kadumist.

Mõisteid *regilaul* ja *regivärss* kasutades pean silmas eelkõige poeetilist süsteemi, mille ühisteks tunnusteks on neljarõhuline trohheilise põhiritmiga värss ning algriimi ja parallelismi erilaadne koosinemine kogu selle leviala ulatuses. Neid mõisteid on mõnikord kasutatud, tähistamaks üksnes eesti vaneimat rahvalaulutraditsiooni; teiste läänemeresoome rahvaste samalaadse laulmistava või läänemeresoome rahvaste ühistraditsiooni tähistamiseks on kasutatud soome keelest pärit mõistet *runolaul*. Sellisel terminikasutusel on oma ajaloolised põhjused, nimelt on teiste läänemeresoome rahvaste regilaulud olnud pigem Soome uurijate pärusmaaks, ning teiseks tekitab sõna *regivärss* soome keeles assotsiatsiooni pigem uuema, riimilise rahvalauluga (vt. nt. Virtanen 1978: 16, Laitinen 2003: 208 jj.). Peamiselt Soomes, aga ka Eestis on *regivärsi/-laulu* asemel kasutatud ka mõistet *kalevalamõõduline luule/laul*, kuid esiteks tundub viide Soome eeposele eesti regilaulu seisukohalt ebaoluline;

teiseks erineb regilaulu värsimõõt piirkonniti (ja eesti regilaulu värsimõõt erineb tuntuvalt kalevalamõõdust) – seetõttu pole viide ühtsele värsimõõdule päris korrektne, eesti regilaulu liigitamine kalevalamõõduliseks oleks aga juba eksitav.¹

0.2. Uurimuse lähtekohad

Käesolevas raamatus keskendun peamiselt eesti regilaulu värsiehitusele. Selle tunnuste kirjeldamise ja värsiehituse seaduspärasid kujundavate tegurite analüüsimise kaudu olen jõudnud küsimuseni regilaulude kulgemisest traditsiooniprotsessis, täpsemalt traditsioonilise ja uuendusliku vahekorra nende taasesitamisel ja ümberloomisel. Regivärsi ehituse taustsüsteemidena käsitlen kõnekeelt, regilaulutraditsiooni ning selle rolli ja staatust pärimuskogukonnas. Siinse vaatluse olulisemad lähtekohad on järgmised:

1. Regilaulu puhul on tegemist suulisest kultuurist pärineva nähtusega. Laulude poeetiline vorm ja ülesehitus on kujunenud nii, et laulud, värsid, mõtted ja kõnekujundid jääksid hõlpsasti meelde ning laulmise kestel oleks sõnu kerge meelde tuletada, oludega kohandada või isegi välja mõelda. Matti Kuusi (1994: 41 jm.) ongi nimetanud kalevalamõõtu tekstide meeldejätmise koodiks. Walter J. Ong on välja toonud mitu tunnust, mis lisaks meeldejätmise vajadusele ning osalt sellega seoses on iseloomulikud suuliste kultuuride mõtlemis- ja väljendusviisile üleüldiselt, võrreldes kultuuridega, mis kasutavad mõtete jäädvustamiseks kirjutamist vms. abivahendeid (Ong 1982: 36–57; vt. ka ptk. 5.1). Needki tunnused avalduvad omal moel regilaulude poeetilises vormis.

2. Folklooriteos luuakse igal esitusel uuesti. Folkloori taasloomine ja sellest tulenev varieerumine on võtmepositsioonil Bergenis 1986. aasta folkloristika-konverentsi folklooridefinitsioonis, mis on eestikeelses tõlkes toodud ära Lauri Honko artiklis „Folklooriprotsess”:

Folkloor on kollektiivne, pärimuslik teadmine, mille on kujundanud inimese loovus ja fantaasia. See tarkus on teatud juhtudel nähtav kultuurilises väljendusvormis ja nimelt nende vormide kaudu folkloor levib. Folkloori taasluuakse pidevalt üha uutes individuaalsete joontega esitustes. Folkloor levib peamiselt sõnade ja tegevuste kaudu, kuid ka sellistest artefaktidest nagu toit, rõivastus, kunst ja arhitektuur võib leida folkloorseid mõtteid ja sümboleid. Folkloori tähtsaim tunnus on suulisest edasikandumisest tingitud vormi ja sisu varieerumine. Kirjalikud ja massimeedia vormidki kuuluvad folkloori hulka juhul, kui nad varieeruvad. /.../ (Honko 1998: 62).

¹ Ka soome terminoloogias näib *kalevalamõõduline* viitavat pigem poeetiliste tunnuste kompleksile kui pelgalt värsimõõdule (vt. ka Siikala – Vakimo 1994: 11).

Rahvalaulude taasloomisprotsess on kesksel kohal ka vormeliteoreetikute töödes (vt. nt. Lord 2003 vm.).

3. Värsimõõt sõltub keelest, milles värsse luuakse. Ilmselge on see, et värsimõõdus kasutatakse rütmi loomise alusena peamiselt neid prosoodilisi tunnuseid, mis keeles relevantseid on. Keeltes, kus silbipikkusi ei eristata, ei saa eriti hästi kasutada eri pikkusega silpide vaheldumisel põhinevat kvantiteerivat värsisüsteemi jne. Rahvaluules kasutatavad värsimõõdud ja -süsteemid, eriti juhtudel, kui mingi poeetiline süsteem on kasutusel nii ulatuslikult, nagu seda on olnud regivärss, peaksid olema kohandunud keele tunnustega optimaalseimalt.

4. Juri Lotmani tees kunstist kui keelest ehk sekundaarsest modelleerivast süsteemist (Lotman 2006: 23) ühest küljest tuleb regilaulu puhul meelde seda, et laulutekstide loomise lähteks on tavakeel, ehk nagu ütleb Juhan Peegel (2006: 198): rahvalaulude keele kõige üldisemaks iseloomustavaks jooneks on selle murdelisus. Esmapilgul võib see väide tunduda triviaalsena, on aga kerge ununema, kui juttu on regilaulukeele ja poeetika üleüldistest tunnusoontest ja arhaismistest. Teiseks aga viitab Lotmani tees poeetilise teksti kodeeritusele: sellel on oma, ainult talle omane märkide ja nende seostamisreeglite süsteem, mis on ette nähtud teatavat laadi teadete edasiandmiseks, ning see on suuteline kätkema, säilitama ja edastama informatsiooni, mis tavakeelses väljenduses pole võimalik (Lotman 2006: 41, 24 ja 495). Regivärsisüsteem on kui tavakeelele tuginev teine keel, millel on oma kasutuskonventsioonid ja tähenduste loomise viisid, ehk Leea Virtase sõnul: vana rahvalaul on olnud kui inimese teine emakeel ja selle abil on saadud väljendada rohkem asju ja teistsuguseid asju kui kõneldes (Virtanen 1978: 18). Laulu (või ka teksti) vorm on signaaliks selle kohta, mil viisil teksti ja selle seost konkreetse esitusolukorraga mõista ja mõtestada. Nii näiteks kirjeldab Lotte Tarkka regilaulu kui tähendusi muutvat koodi Vuokkinieme laulmistraditsioonis:

Laul oli seal igapäevaelu osa, pidev tegevus. See ühtaegu tegi [argipäevast] peo, muutis tavakõne pärimuslikuks tarkuseks ja ütlemissed etendusteks (Tarkka 2005: 40).

0.3. Raamatu sisu tutvustus

Regilaulu keelelaadsusele on uurijad korduvalt viidanud, arusaama regilaulust kui keelest on kõige ulatuslikumalt juurutanud Matti Kuusi, kõneldes regilaulu vormist kui kalevalakeelest, suulise kultuuri igivanast koodist jne. (nt. Kuusi 1994). Regilaulu-uurijaid on korduvalt painanud see vastuolo, et ühelt poolt oleks laulud nagu pähe õpitud – kordusüleskirjutused laulikuilt on suures osas samas sõnastuses, teisalt aga viitavad mitmed tunnused regilaulu poeetilises süsteemis ja esitusviisis sellele, nagu oleks tegemist alternatiivse, poeetilise keelevariandiga, tõelise „teise keelega”, milles kõnelemine on kogumise ajaks

„taandunud mälufaasi” või mis pole kogumissituatsioonis oma loomingulisemat ja elavamat külge lihtsalt avaldanud (vt. nt. Harvilahti 1992, Saarlo 2000a jt.). Juba pikemat aega on uurijad üldiselt üksmeelel selles, et (regilaulu)traditsioonis on oma struktuurne roll nii loomingulisusel (improvisatsioonil, uuendusel) kui traditsioonilisusel (kordamisel, reprodutseerimisel, päheõppimisel).

Mind on huvitanud regivärsi sekundaarkeelena, loomevahendina toimimise võimalused, siinses raamatus jõuan selle küsimuse juurde värsiehituse kaudu. Kui omal ajal hakkasin uurima, milline on regivärsi ehituse ja tavakeele vahet, siis selgus, et viimane põhjalikum uurimus regilaulu värsimõõdu ja värsiehituse kohta on Walter Andersoni uurimus Kolga-Jaani regilauluvärsside sõnalise ja silbilise koostise kohta (Anderson 1935). Piirkondlike tekstikogumite regivärsimõõdu statistilisi uurimusi polnud pärast seda ilmunud ning puudus ülevaade regilaulu värsimõõdu piirkondlikest tunnustest üleüldse. Juba varasemast ajast pärinesid tähelepanekud, et erinevalt põhjaeesti lauludest ei vasta lõunaeesti laulud nii hästi kalevalamõõdu kvantiteedireeglitele (vt. nt. ERTA II: 87–89, 94), seda küsimust on mõnikord puudutatud ka regivärsialases kirjanduses (vt. nt. Kuusi – Tedre 1987, Leino 1986: 136 jm.). Tuleb muidugi tõdeda, et arvutite-eelsel ajastul oli värsimõõdu analüüsimine märksa töömahukam tegevus kui tänapäeval. Eesti regilaulu värsimõõdu ulatusliku uurimise söandasin ette võtta kahel põhjusel: esiteks oli seoses arvutite ajastu saabumisega digitaliseeritud juba suur hulk regilaulutekste, teiseks osutus värsiehituse analüüsimisel imeliselt tõhusaks tehniliseks abivahendiks Arvo Krikmanni kirjutatud makro, s.o. tekstiredaktoris kasutatav programm, mis tuletab andmed iga värsi silbilise struktuuri ning algriimilisuse kohta.

Siinne uurimus on loogiliseks jätkuks mu varasematele käsitlustele värsimõõdust ja selle seosest keelega (1997 ja 2000a: 25–64), mis aga ei tuginenud laiapõhjalisele ja kogu Eestit hõlmavale andmestikule, vaid üksikutele statistilistele sissevaadetele ja tähelepanekutele. Regilaulu värsiehitusest ja selle tavapärasest esitusest lähtudes olen välja töötanud eesti regilaulu värsimõõdu analüüsimeetodi sobiva meetodi ning rakendanud seda umbes 50000 värsi analüüsimisel. Käesoleva raamatu esimene peatükk on pühendatud eesti regilaulu värsimõõdu ja selle piirkondlike eripärade sünkroonilisele kirjeldamisele, seejuures on esmakordselt esitatud andmed regilaulu olulisemate värsiehitustunnuste geograafilise leviku kohta. Teises peatükis võrdlen saadud tulemusi varasemate teooriatega eesti regilaulu värsimõõdust. Lähtudes Jaak Põldmäe väitest, et ilukirjanduslik regivärss on tuginenud pigem värsimõõduteooriale kui rahvapärasele regivärsile (Põldmäe 1978: 151), püüan selgitada, kuidas ilukirjanduslikud regivärsiimitatsioonid suhestuvad eesti rahvapärase regivärsiga.

Kolmandas peatükis vaatlen regilaulukeele ja tavakeele vahet ning uurin, kuidas avalduvad regilaulus keele ja värsimõõdu omavahelised seosed. Eesti regilaulu värsimõõdu süstemaatilist erinevust kalevalamõõdust seostan eesti keeles 13.–16. sajandil aset leidnud murranguliste keelemuutustega. Püüan selgitada, miks need muutused avalduvad erinevalt regilaulu värsimõõdu 19.–20. sajandi lõpu sünkroonilisel pildil.

Raamatu neljandas peatükis käsitlen regivärsi muutumis- ja varieerumisenähtusi ning püüan selgitada, mil määral varieerimist määravad või piiravad regilaulutraditsiooni lokaaltunnused. Esmalt vaatlen regivärsi *kulumist* (pool)kõnežanrides. Seejärel uurin värsimõõdu varieerumist ja selle tagamaid kihelkonnatraditsiooni piires, seda eelkõige Haljala materjali põhjal. Jõhvi ja Iisaku regilaulude põhjal olen uurinud sealsete laulikute värsivara stereotüüpsus- ja unikaalsusvahekordi ning lokaalset määratletust. Viimaks näitan, kuidas traditsiooniliste tekstide ajakohastamine avaldub Kullamaa lauliku Maria Lehtsaare lauludes. Laulude taustana käsitlen Lehtsaarelt kirja pandud usundiainest, koha- ja perepärimust, samuti tema emalt talletatud laule ning rahvaluulekogujate kirjanekuid.

Olles oma uurimistulemuste põhjal järeldanud, et regivärss on tasapisi kohandunud ta aluseks oleva tavakeele muutumisega, näen seda protsessi regilaulude järjepideva taas- ja ümberloomise loomuliku tagajärjena. Viiendas peatükis võtan lähema vaatluse alla sellele viitavad tunnused regilaulutraditsioonis. Lisaks sellele uurin, kas ja kuidas regilaulu ja ta värsimõõtu on mõjutanud regilaulu roll ja staatus ühiskonnas ning pärimuskogukonnas, ühtlasi püüan lühidalt kokku võtta tegureid, mis on mõjutanud regilaulu käibel püsimist ja hääbumist.

Siinse raamatu teemadel olen kirjutanud ka varem, alljärgnevas olen korranud mõningaid osi artiklitest „Regilaulu värsitunnuste kihelkonnasisene varieeruvus” (Haljala) (2002) ja „Lõuna-eesti regivärsist” (2003a), peatükis 4.3 on mõningate pisiparandustega tervenisti taasesitatud artikkel „Laulikute värsivara võrdlus: metoodiline eksperiment” (2004).

1. EESTI REGILAULU VÄRSIMÕÕT

1.1. Uurimisaines

Käesoleva peatüki eesmärgiks on anda senipuuduv ülevaade eesti regilaulu värsiehituse piirkondlikest erijoontest. Siinne uurimus tugineb Eesti Rahvaluule Arhiivi regilaulukogudele ning uurimismaterjaliks on viiesajast värsist koosnevad tekstivalimid peaaegu igast Eesti kihelkonnast. Mõned suhteliselt regilauluvaesemad kihelkonnad on esindatud vähema arvu värssidega² ja Vormsist pole sealse põhiliselt rootsi asustuse tõttu regilaule eriti kirja pandudki. Setu regilaulud olen vaatluse alt välja jätnud, kuna need moodustavad uurimisainese, mis nõuaks omaette käsitlust: setu laulude puhul on värsiehituse ja viisi rütmistruktuuri vastastikuse sobitamise strateegiad osalt teistsugused kui eesti lauludes, liiatigi võib setu regilaulud ka muude traditsioonierisuste tõttu lugeda omaette laulukultuuri kuuluvaks.³ Lauvaluimeisse ei ole võetud värsimõõdu või alliteratsiooni ja parallelismi kasutuse poolest teatud määral erandlikesse liikidesse kuuluvaid laule (lastelaulud, ahellaulud, loitsulised laulud jts.), vältida püüdsin ka ülipikki laule selleks, et kihelkondlikku valimit ei esindaks vaid kaks-kolm laulu (reeglina kasutasin terviktekste).

Ligikaudu kaks kolmandikku kasutatud tekstidest pärineb eesti rahvalaulude antoloogiast (ERLA); antoloogias vähe esindatud kihelkondade tekste sisestati täiendavalt arvutisse ETF grandiprojekti „Eesti regilaulude keel ja poeetika” raames; kasutatud on ka varem – uurimistöö ja väljaande „Vana Kannel” köidete koostamise või trükkitoimetamise käigus – arvutisse jõudnud tekste. Enamus tekste pärineb vanematest kogudest: umbkaudu kaks kolmandikku tekstidest on kirja pandud Jakob Hurda kogumisaktsiooni tippajal, s.o. ajavahemikul 1888–1898. Analüüsitud on kokku 51382 värssi.

² Kihelkondlike värsside täpne maht leidub lisas 1 toodud tabeli viimases veerus.

³ Nende traditsioonierisuste hulka võiks lugeda näiteks mitmehäälsust, rütmistruktuuride ulatuslikku varieerumist, eepiliste laulude rohkest. Setu regilaulude värsimõõtu ja viiside rütmistruktuure on ülevaatlikult käsitlenud Ingrid Rüütel (1988: 25–42).

1.2. Regilaulu värsianalüüsi võimalused

Eesti regivärss – vähemalt üleskirjutusaegadel, aga tõenäoliselt ka varem – pole olnud värsimõõdu ega ka värsisüsteemi poolest homogeenne, see hõlmab mitmesuguseid kalevalamõõdu ja silbilis-rõhulise värsimõõdu kombinatsioone ning rütmivariante. Vastavalt oma uurimiseesmärgile pidin esmalt leidma meetodi, mille abil oleks võimalik meetriliselt mitmekesiste regilaulude kogumit ühtselt alustelt analüüsida ning samas piirkonnatraditsioone eristada. Sobiva meetodi leidmiseks kõrvutasin kirjandusteaduslikku ja folkloristlikku lähenemisviisi ning nende vastastikust kriitikat.

Peaaegu kõik 20. sajandi regilaulu värsimõõdu käsitlused tuginevad Arvid Genetzi poolt 1881. aastal sõnastatud kalevalamõõdu reeglitele ehk nn. kvantiteedireeglitele.⁴ Nende järgi paigutatakse sõnad neljarõhulisse trohheilisse värssi järgmiste põhimõtete alusel:

- 1) värsijala tõusus kasutatakse igasuguseid silpe, aga mitte pearõhulisi lühikesi silpe;
- 2) värsijala langus kasutatakse igasuguseid silpe, aga mitte pearõhulisi pikki ega keskmisi⁵ silpe;
- 3) esimeses (ja mõnikord ka teises) värsijalas paigutatakse silpe sageli vastuolus eelnimetatud reeglitega: üleüldine on pearõhuliste lühikeste silpide kasutamine värsijala tõusus; sageli, kuigi harvemini paigutatakse pearõhuline pikk või keskmine silp värsijala langu (mõnikord on esimeses värsijalas kolm või neli silpi);
- 4) värsi lõppu ei panda ühesilbilist sõna, eelistatavalt mitte üldsegi sellist sõna, mis on eelmisest lühem (Genetz 1884: 81–82).⁶

Niisiis loetakse kalevalamõõdu puhul oluliseks mitmesilbiliste sõnade pearõhusilbi pikkust ja paiknemist värsiskeemis; ühesilbiliste sõnade ja mitmesilbiliste sõnade järgsilpide paigutamisel silbipikkust ei arvestata.

Värsimõõdu kirjeldamisel on tavaliselt eristatud kolme liiki värssse:

- 1) nn. normaaltrohheilised värssid, kus mitmesilbiliste pika silbiga algavate sõnade rõhusilbid langevad kokku trohheilise rütmimalli värsirõhkudega ning mitmesilbilisi lühikese silbiga algavaid sõnu esimesest värsijalast kaugemal ei ole;

⁴ Eesti regilaulu värsimõõdu varasematest käsitlustest, samuti 20. sajandi esimese poole skansioonipoleemikast saab ammendava ülevaate Taive Särje doktoriväitekirjast (Särg 2005: 34–93), samuti on ta kirjutanud ülevaate kvantiteedireeglite avastamisloost (Särg 2001: 200–204).

⁵ Keskmised silbid on Genetzi õpetuse järgi lühikese vokaaliga kinnised silbid ning nn. lühikese diftongiga silbid (Genetz 1884: 9, 5–6); praegusajal liigitatakse sellised silbid üldiselt pikkadeks (vt. nt. Korhonen – Vilkuna 2005: *pitkä tavu*)

⁶ Kasutan edaspidi neile reeglitele vastava regivärsi kohta mõistet *kalevalamõõduline*.

- 2) nn. murtud värsid ehk rõhulibistusega värsid, kus vähemalt üks mitmesilbilise sõna lühike rõhusilp ei lange kokku trohheilise rütmimalli värsirõhuga ning võimalikud mitmesilbilised pika silbiga algavad sõnad paiknevad samamoodi kui normaaltrohheiliste värsside puhul;
- 3) nn. ebareeglipärased värsid ehk erandlikud värsid, mis ei vasta kvantiteedireeglitele, mõnikord on nende hulgas eraldi välja toodud ka värsid, kus lühikesed sõnarõhusilbid paiknevad värsirõhulistes positsioonides.

Regilaulu värsimõõdu piirkondlikke traditsioone ja stiilikihistusi iseloomustava tunnusena on kasutatud vastavate värsiliikide esinemisprotsente, näiteks toob Matti Kuusi välja, et nii „Kalevalas”, Arhippa Perttuse lauludes kui isuri jutustavais lauludes on murtud värsse umbes 50%, laulu „Haned kadunud” põhjaeesti variantides umbes 30% ning lõunaeesti variantides isegi alla 10% (Kuusi 1983: 188–190). Eesti regilaulu värsimõõdu kõrvalekaldeid kalevalamõõdust ning nende kujunemist on raamatus „Eesti rahvaluule ülevaade” kirjeldanud Richard Viidalepp (1959: 116–127) ning siirdevormilisi laule käsitlevas kandidaadiväitekirjas Ingrid Rüütel (1969).

Jaak Põldmäe regilaulukäsitlus monograafias „Eesti värsiõpetus” (1978) erineb kardinaalselt traditsioonilisest lähenemisest regilaulu värsimõõdule. Põldmäe teadvustab esimesena eesti regivärsi meetrilist mitmekesisust, lähenedes regivärsile kirjandusteadlase vaatenurgast, ning kritiseerib folkloristide traditsioonilise kalevalamõõdukeskse käsitluse ühekülsust:

Meie regivärsiteoorias ei eristata diakroonilist käsitlust sünkroonilisest (*resp.* tüpoloogilisest), regivärsi varieerumist märganud uurijad on piirdunud oletustega vanematest ja noorematest kihtidest, püüdmata süveneda küsimusesse, kas on tegemist ühe värsimõõdu (*resp.* värsisüsteemi) eri kujudega või eri värsimõõdudega (*resp.* värsisüsteemidega). Järgnev käsitlus seevastu on puhtsünkrooniline (Põldmäe 1978: 154).

Põldmäe eritlebki (samas: 155–156) seitse regilaulutekstidest leitud meetrilist tüüpi: silbilis-rõhuline neliktrohheus; kalevipojavärss, mis on silbilis-rõhuline neliktrohheus teatud kindlate rütmihälvetega kolmesilbiliste sõnade paigutamisel; silbiline regivärss, kus kvantiteeti ega rõhke pole korrapärastatud; silbilis-välteline kalevalavärss, mis vastab kalevalamõõdu reeglitele; vältelis-silbilis-rõhuline trohheus ehk kalevalamõõduline värss, kus lühikesi sõnarõhusilpe värsi algusest kaugemal ei esine. Rõhuline ja rõhulis-välteline värsimõõt on Põldmäe sõnul eelpool nimetatuid kergesti tuletatavad värsi silbiarvu varieerimisega.

Põldmäe regivärsikäsitluse eesmärgiks on ilukirjandusliku regivärsi iseloomustamine (samas: 151) ning tema lähenemisviisi puhul on vaadeldavaks põhiüksuseks ühe laulu (või luuletuse) tekst; folkloristid uurivad pigem laulutraditsiooni, eritledes selles piirkondlikke, laululiigilisi, personaalseid jm. erijooni. Kunstluule puhul on tegemist autori tahtliku valikuga rütmi loomisel ja silpide seadmisel ning eeldatakse, et autor järgib oma valitud värsitehnikat ühe luuletuse või pikema teose kestel. Rahvaluule puhul aga eeldatakse tavaliselt, et laulik jär-

gib rohkem või vähem teadlikult talle tuttavat loomemeetodit, üksiklaulude poeetikatummuste iseloomustamine pole seetõttu olnud folkloristide huvi keskmes.

Teatud osa laule kindlasti ongi võimalik toodud meetrumite abil kirjeldada, ent nagu Põldmäe ka ise (samas: 154) tõdeb, on ta üles loetlenud üksnes markantsemad *puhtad* meetrumid, kuid regivärsis leidub ka palju meetrilisi segatüüpe. Regilaulu värsimõõdu uurimiseks ja analüüsimiseks on sünkrooniline kirjeldus loomulikult hädavajalik ning Põldmäe annab meile (samas) ka teotsemisjuhise, et kõik värsside silbiarvu ja/või rütmi puudutavad kõrvalekalded tuleb laulu meetrumiskeemi koostamisel arvesse võtta, kuid tema juhtnööridest ei leia me siiski valmis lahendusi, kuidas ikkagi iseloomustada regilaulu loomekeelt tema reaalses meetrilises mitmekesisuses.

Värsisüsteemilist liigitust saab küll kasutada regilaulu värsiehituse tendentside väljatoomiseks, tekstikogumite täpsemaks kirjeldamiseks aga näib Põldmäe poolt välja pakutud värsitüpoloogiline lähenemine (just regilaulu meetrilise mitmekesisuse ja meetriliste segatüüpide rohkuse tõttu) olevat ebaotstarbekas ja (vähemalt siinse uurimuse eesmärgi seisukohalt) ebaolulisele keskenduv. Põldmäe kirjutab näiteks:

Igal esitamisel ilmnenud kordumatud erijooned kuuluvad arvelevõtmisele ka meetrikas – kui nad puudutavad värsside silbiarvu ja/või rütmi. Järelikult tekstid, millesse laulik poetab värsi algusesse ühesilbilisi eeltakte või ka lisasilpe ja -sõnu värsi keskele, ei kuulu värsitüpoloogiliselt ühte tekstidega, milles seda ei tehta. Kui näiteks eeltakte lisatakse silbilis-rõhulisele regivärsile, teiseneb neliktrohheus muutuva anakruusiga polümeetriaks (Põldmäe 1978: 154).

Selline (värsitüpoloogiline) määratlus küll toob vägagi esile eeltaktide olemasolu, kuid ei anna meile mingit teadmist selle kohta, kui sagedasti neid lisatakse ning kas seejuures on tegemist pigem erandi või reegluga; teiseks kaob sellise määratluse keskmest trohheiline rütmimall, mis kokkuvõttes on regivärsi iseloomustamisel palju olulisem.⁷

Põldmäe lähenemine erineb folkloristlikust vaatenurgast veel suhtumises teksti ja esituse vahekorda. Nii rõhutab ta reaktsioonina omaaegsele skansioonipolemikale, et tänapäeva värsiteaduses käsitletakse teksti ehitust ja selle ettekandmisviisi eri probleemidena, ning soovitab seda teha ka regilaulu puhul, kuna mistahes teksti saab ette kanda mitmel moel ning esituse arvestamine tekitab vaid raskusi teksti enda ehituse selgitamisel (samas: 22–23, 153–154, nii ka Leino 1986: 141–143, Sarv 2000a: 54). Folkloristlik või pigem isegi etnomusikoloogiline lähenemisviis on risti vastupidine, näiteks postuleerib Vaike Sarv oma setu meestelaulu meetrika käsitluses, et rahvalaulu meetrumi analüüsis tuleb paralleelselt arvestada värsi ja muusika meetrumit, ning sooritab analüüsi sellest teesist lähtudes (V. Sarv 2001: 103–106). Sedalaadi, regilaulu

⁷ Mulle tundub, et regivärsi kontekstis oleks kohasem värsi algusse (või ette) lisatud vähetähenduslikke sõnu tõlgendada pigem rütmivariantide kui tõelise (jambi ja trohheuse) polümeetria põhjustajana.

teksti ja viisi koosmõju käsitlusi on rahvamuusikauurijailt viimastel aastatel ilmunud mitmeid. Niisiis käsitlevad luuleuurijad laulu värsimõõdu analüüsimisel seda kui teksti, püüdes leida korrapärasid selles, milliste tunnustega sõnu ja silpe värssi komplekteeritakse; folkloristid ja eriti etnomusikoloogid püüavad võimalusel selgitada seda, kuidas tekib rütm ja meetrum kogu sünkreetilises esituses. Seejuures ei saa kuidagi mööda vaadata asjaolust, et rahvalaul juba **luuakse** teksti, muusika ja esitusviisi sümbioosis ning esitustraditsioon ja kasutatava meloodia rütmistruktuur mõjutavad omal moel ühtlasi tekstiloomet.

Saksa luuleteoreetik Christoph Küper on lisaks silbilisele, rõhulisele ja kvantiteerivale värsisüsteemile eristanud eelkõige laulutekste struktureerivat takteerivat värsisüsteemi, kus taotluslik on teatud üksuste (taktide) võrdpikkus (Küper 1988: 274–281).⁸ Kõige tavalisemal juhtumil koosneb regilaulu meloodia kaheksast ühepikkusest noodist, millest igale vastab üks silp (vt. ka Ross – Lehist 2001: 16–18) ning regivärsi silbilist koostist struktureerib teatud määralt ka värsist värssi korduv meloodia. Kui värsis on rohkem või vähem kui kaheksa silpi, kohandatakse tekst lauldes enamasti ikkagi vastavaks viisi kaheksale rütmüksusele. Juhan Peegelgi (2006: 199) on pidanud arhailiste keelevormide konserveerijaks regilaulus lisaks värsimõõdule viiside omapära, ilmsesti just nende rütmistruktuuri.

Kuna värsist värssi korduv viisirütm liigendab tavaliselt selgesti ka teksti, saame viisirea kordumisel eri värssidega teada, milliseid tekstiüksusi laulik tajub ekvivalentseina. Esitusest võime järeldada, et lauliku jaoks võib tavapäraselt viisi ühele rütmüksusele vastavat üht silpi asendada kaks kiiremini esitatud silpi. Põldmäe seisukoha järgi (1978: 154) tuleks rohkem kui kaheksasilbilisi värssse sisaldavad laulud lugeda teise – nähtavasti siis rõhulisse, mitte silbilisse ega silbilis-vätelisse – värsisüsteemi kuuluvaiks. Rõhulise värsi meetrumiskeemis moodustaks teatud juhtudel kiiremini esitatud silpidest esimene värsirõhu ning tagumine paigutuks värsirõhkude vahelisse intervalli, selline esitusviis aga ei kajasta regilaulu värsirütmi õigesti ega piisavalt. Ekvivalentseuse abstraktseks kirjeldamiseks sobib paremini M. Halle ja S. J. Keyseri poolt käibele toodud generatiivse meetrika kirjeldusviis, kus süvastruktuur on esitatud tugevate ja nõrkade värsipositsioonide jadana ning selle realiseerumist pindstruktuuris kirjeldavad vastavusreeglid positsioonide täitmise seaduspärade kohta (vt. nt. Leino 1982: 27–30 vm.). Näitena positsioonikujutelma sobivuse kohta sedalaadi asenduste puhul olgu toodud värss *oli minul / väikene / venna/kene*,⁹ mille rütmilist ehitust kirjeldab täpsemini värsipositsioonide jada, kus on märgitud iga positsiooni täitvate silpide arv 22121111, kui värsiskeem, kus on märgitud värsirõhud ja nende vaheliste rõhutute silpide arv $x\ 3\ x\ 2\ x\ 1\ x\ 1$. Lisaks värsi-

⁸ Küperi teooria kohaselt võivad takteeriva värsi struktuuri kuuluda ka pausid.

⁹ Kasutan siin ja edaspidi võimalike värsiliigenduste esile toomiseks kaldkriipse, mis eristavad tugevast ja nõrgast värsipositsioonist koosnevaid (ehk trohheilisi) rütmüksusi (takte, värsijalgu). Kahe silbiga täidetud värsipositsioone neis võimalikes värsiliigendustes tähistan allajoonimisega.

positsioonide tihendamisele on eesti regilauludes tavalised ka hõrendused – pika vokaali või diftongiga silp võib olla võrdväärne kahe silbiga, täites kaks värsi-positsiooni, näiteks värsis *pihla/kas pe/a la/ele*.¹⁰ Sedalaadi silpide asendusreeglid on üpriski tavalised vältelistes värsisüsteemides (Lotman 1985: 60), näiteks antiikheksameetris, kuid need pole haruldased ka silbilis-rõhulise värsisüsteemi realisatsioonides (vt. Küper 1988: 154).

Seega, kuigi eesti regilaulu värssid sageli ei ole täpselt kaheksa silbi pikkused ega niisiis ka rangelt süllaabilised (silbilist värsisüsteemi järgivad), ei tähenda see, et värsirütmi korrastaks (üksnes) sõnarõhud, vaid pigem kujuneb värsirütm üldjuhul tõesti tugevast ja nõrgast värsipositsioonist koosnevate rütmiüksuste (taktide, värsijalgade) alusel. Pean otstarbekaks kirjeldada regivärssi tugevate ja nõrkade positsioonide vahelduva jadana, ning oma analüüsi meetriliseks minimaalühikuks loen värsipositsiooni, mida ei pea tingimata täitma täpselt üks silp (kuigi see tavaliselt nii on). Värsipositsioonide silpidega täitmise põhimõtted või tendentsid erinevad piirkonniti, kuid tugevate ja nõrkade värsipositsioonide vaheldumine on aluseks trohheilisele rütmimallile, mida realiseeritakse nii silbipikkuste kui -rõhkude abil (vrd. ka Ross – Lehiste 2001: 57–62).

Uurimaks, milliste seaduspärade alusel värsi silbid värsipositsioonidesse paigutuvad, on vaja esmalt määrata silpide ja värsipositsioonide omavahelised vastavused. Värsside liigendamisel tundus ainumõeldav tugineda esitustraditsioonile ehk siis sellele, kuidas tavapärasel regilauluesituses on värsi silbid vastavuses meloodia rütmiüksustega (silpnootidega). Kogu materjali piires järgisin värsside liigendamisel siiski ühtseid põhimõtteid, kuna sel moel on võimalik analüüsida regilaulutekstide värsiehitustunnuseid, arvestamata esituse piirkondlikke iseärasusi. Silpide värsipositsioonidesse jaotamine ei pruugi nii küll alati kokku langeda silpide jaotusega värsside traditsioonilisel esitusel – näiteks ilmneb aladel, kus murtud värssed on vähe, tendents paigutada lühikesed rõhusilbid esitusel värsirõhulistesse positsioonidesse ka värssides, mida üksnes teksti põhjal tuleks tõlgendada murtud värssidena (vrd. nt. *mehed/ mütsita/ müra/vad* ja *mehed / mütsi/ta mü/ravad*). Varasemate (helisalvestuste ja noodistusteta) kirjanekute puhul olekski aga tõenäolise esituse ära arvamine problemaatiline, kuna silpide paigutamise seaduspärasused on ajas muutuvad ning võivad erineda ka sama piirkonna eri laulikutel (vrd. nt. Särg 2004: 163–165, Oras 2004a: 117). Kuna regilaulude tekstiüleskirjutusi on noodistustest-salvestustest palju rohkem ning neid on tehtud ka pikema aja vältel, siis annavad need meile ka laiemad võimalused jälgida regilaulu poeetikatumunuste, sh. värsistruktuuri muutumist ja levikut.

Käsitledes regivärssi kui lauljate omandatud loomeviisi, rakendasin sünkroonilise ülevaate loomiseks regilaulu-uurimises senigi käibinud meetodit, mille puhul värsikogumite iseloomustamiseks ja võrdlemiseks kasutatakse teatud tunnustega värsside esinemisprotsente. Ka vaadeldavate tunnuste ning värsiliikide vali-

¹⁰ Sageli, aga mitte alati, on sellised silbid keeleajalooliselt tekkinudki kahest silbist, siintoodud sõnavormidest on see kergesti märgatav laadivaheldusliku sõna *lagi* : *lae* puhul.

kul lähtusin senisest uurimistraditsioonist, ühest küljest selleks, et tulemused haakuksid seniste regilaulukäsitlustega, peamiselt aga seetõttu, et uuritavad tunnused tõesti osutusid regivärsi piirkonnatraditsioone kujundavateks komponentideks.

1.3. Värsside liigendamine ja liigitamine

Kirjeldan järgnevas oma tööprotsessi ning ühtlasi ka värsside liigenduspõhimõtteid, esitan sõnarõhuliste pikkade ja lühikeste silpide paigutusel põhineva värsside liigituse ning sellest liigitusest sõltumatu vaadeldavate rütmivariantide loetelu.

Rakendasin kõigile tekstidele esmalt eelpool (lk. 14) mainitud makrot, mis mh. arvutas sõnade kaupa iga värsi pikkade ja lühikeste silpide järjendi (näiteks jadam PL PL PL PL // P LP LPL PL värsside *elle lelle lepa tiu // kas nägid kadaka kaie* kohta), mida kasutasin värsside edasiseks liigitamiseks. Liitsõnad märkisin ja võtsin arvesse kahe eri sõnana.

Kaheksasilbilisi värssse, kus igale värsipositsioonile vastab üks silp, on liigendada (värsi silpe positsioonidesse jaotada) lihtne ning enamasti saab seda teha automatiseeritult. Muudel juhtudel – kui alternatiivseid liigendusvõimalusi oli rohkem – püüdsin omaenda kompetentsile ja varasematele uurimistulemustele tuginedes teha värssse liigendades ehk silpe positsioonidesse jaotades võimalikult järjekindlaid (lihtsamatel juhtudel ka automatiseeritud) otsustusi, mis esindaks pigem *eesti keskmist* liigendusviisi kui eri piirkondade spetsiifilist esitustraditsiooni. Vaatamata sellele on neis otsustes erinevate liigendusvõimaluste olemasolu tõttu kindlasti teatud annus subjektiivsust.

Värsside analüütilisel liigendamisel on heaks toetuspunktiks pika algussilbiga kahe- ja neljasilbilised sõnad, mis eesti regilaulus reeglina algavad värsi rõhulisest positsioonist ning on suhteliselt harva surutud topeltpositsioonidesse. Regilaulu värsiehituslike seaduspärasuste hulka kuulub ka topeltpositsioonide esinemine pigem värsi algusosas. Neis on enamasti lühikese silbiga algavad võrdlemisi grammatilised sõnad (isikulised asesõnad, tegusõnade *olema*, *tulema* jts. vormid, nt. *olin mina* / *orjas* / *käisin* / *karjas*);¹¹ sisu poolest olulised ja pikkade silpidega algavad sõnad aga harvemini (nt. *härjad jäävad* / *ohkma* / *pullid* / *puhkma*). Rohkem kui kaheksasilbiliste värsside puhul püüdsin topeltpositsioonid paigutada võimalikult loogiliselt, tuginedes nii sisu- kui paigutuskriteeriumile. Kaheksasilbiliste värsside puhul on mõnikord võimalus topeltpositsiooni kasutades liigendada värss nii, et kaheksas positsioon jääb täitmata. Seda

¹¹ Silbilis-rõhulise värsimõõdu puhul on C. Küper ühe silbi kahest silbist koosnevat alternatiivi piiritlenud kui resonantide (helilised häälikud, mis ei ole ei klusiilid ega frikatiivid) järjendit, mis koosneb kõige rohkem kahest üksteisele vahetult järgnevast või resonantse konsonandiga eraldatud vokaalist (vt. Küper 1988: 154). Tavaliselt näib selline määratlus kehtivat ka regilaulude puhul, kuid järjendi teine silp võib olla ka kinnine.

võimalust kasutasin peamiselt siis, kui see muutis ebaregulaarse värsistruktuuri reeglipäraseks ning värsi alguosas leidis sobiv (topeltpositatsioonides tavapärane) sõnavorm (nt. *olin ma / orjas / olli/mäel*).

Teatud piirkondades on kaheksapositsioonilist värsistruktuuri võidud vahet vahel esitada ühe rütmüksuse võrra laiendatud viisireaga. Seda nähtust Muhu helisalvestuste põhjal analüüsides oletab Janika Oras, et kaheksapositsioonilise värsi alusel eri pikkusega viisiridade tekkimist on soodustanud sõnarõhuline esitusviis ning tavandilaulude lõpupikendusega viisirütm, mis on ähmastanud kujutlust värsi täpsest pikkusest (Oras 2001: 183–190). Muhule värsimõõdu poolest lähedase Hanila (samuti lõpupikendusega viisil esitatud) pulmalaulude esitustava, kus viisirea üksuste arv pole püsiv, vaid lähtub iga üksiku värsi silbi arvust, seostab Ingrid Rüütel regivärsieelse itkutraditsiooniga (Rüütel 1998–1999 I: 89–90).¹² Laiendatud viisiridade regulaarset kasutamist mõnede laulute laulmisstiilis on täheldatud ka Karula (Oras 2004a: 108–109) ja Karksi (Särg 2004: 155–168) regilaulude puhul, kindlasti pole see tundmatu ka mujal. Kuna aga selline viisirea laiendamine ei ole eesti regilauludes üldine ning seda ei ole ka üksnes lauluteksti põhjal kuidagi võimalik tuvastada, ei ole ma seda võimalust värsianalüüsil arvesse võtnud.

Eellöögitaoliste (side)sõnade paigutamine värsi ette eristub eelkirjeldatud esitustavast selgesti, kuna tegemist on eraldiseisva ning vähetähendusliku, tavaliselt ka lühikese sõnaga. Sedalaadi sõnade korral lisasin kaheksapositsioonilise struktuuri algusse täiendava värsipositsiooni, nt. *mis / sõidab / sõrve / silla / peal*. Kirjapanekutes on eellöögitaolised sõnad valdavas enamuses märgitud värsi algusse (mõnikord siiski ka värsi lõppu), lugesin need alati kokkukuuluvaks järgneva värsiga. Värsi kaheksandas positsioonis ühesilbilist sõna tavaliselt ei esine ning see võib jääda ka hoopis täitmata.

Pika vokaalainesega silbi otsustasin oma värsiliigendustes kahe positsiooni vahel jagada siis, kui selle tulemusel osutus muidu ebareeglipärane värss regulaarse rütmiga värsiks, nt. *ennem / ma töö tüütan* või *töö / tõttu / tütar/lapsed*. Kuna seitsmepositsioonilised värsid on traditsioonis küllalt tavalised, siis ei ole pika vokaalainesega silbiga täidetud seitsmenda värsipositsiooni puhul (kui kaheksas värsipositsioon on täitmata, nt. värsis *käisin / karjas / kangru/mäel*) mingit alust otsustada, kas tegemist võiks olla pigem 7. ja 8. positsiooni vahel jaguneva silbiga või pigem seitsmepositsioonilise värsiga, seepärast lugesin kõigil sellistel juhtudel värsid ühtmoodi seitsmepositsioonilisteks.

Värsiliigenduse automatiseerimise teeb problemaatiliseks pikavokaalsete silpide jagamise ning eellöökide võimalus. Meetriliselt ambivalentesed lühikesed sõnarõhusilbid, meetriliselt neutraalsed ühesilbilised sõnad ning topeltpositatsioonid võivad esineda nii värsi tugevates kui nõrkades positsioonides ega anna väga palju tuge liigenduse valikul. Liigendusvõimaluste paljususe ning topelt-

¹² Ka Herbert Tampere (1932: 8) kirjutab Hanila ja Varbla pulma lahkumislaulust: „Siin lõpptooni pikendus kujutab justkui kaebamist ja nuttu, mida täiendab veel mõnikord minoor-helitõug.”

positsioone puudutava sisukriteeriumi tõttu otsustasin keerukamate värsistruktuuride puhul värsside liigendamise automatiseerimisest loobuda.

Jagasin kõik eelkirjeldatud viisil liigendatud värsid mitmesilbiliste sõnade esisilbi pikkuse ja paigutuse alusel nelja värsiliiki. Iga värsiliik on erinevalt determineeritud suhetes kalevalamõõdu ja silbilis-rõhulise värsimõõduga (vt. tabel 1). Üldiselt langevad vaatluseks valitud värsiliigid kokku varasemates regivärsikäsitlustes eristatud värsiliikidega (vt. ptk. 1.2). Samaselt kalevalamõõdu puhul tuvastatud seaduspäradele (Sadeniemi 1951; vt. ka kvantiteedireegleid eespool, ptk. 1.2) lugesin kõigis värsiliikides vabalt täidetavaks kaks esimest värsipositsiooni ning neutraalseks ehk värsiliigi määramise seisukohalt ebaoluliseks kõik mitmesilbiliste sõnade järgsilbid, ühesilbilised sõnad, aga samuti juhud, kus värsipositsioonid sisaldavad kaks silpi (topeltpositsioonid). Kahe värsipositsiooni vahel jaguneva pika vokaalainesega silbi lugesin samaväärseks kahe silbiga, millest esimene on lühike. Värsi algusse eellöögina lisatud sõnad ning selle, kas värsi kaheksas positsioon on täidetud või täitmata, jätsin arvestamata värsiliigi määramisel ja käsitlesin neid ning topeltpositsioonide esinemist eraldi rütmivariantidena.

Tabel 1. Värsiliikide ja värsimõõtude vahekord

	kalevala- mõõt	silbilis- rõhuline värsimõõt
vähtelised	+	+
rõhulised	–	+
murtud	+	–
ebareeglipärased	–	–

Vaadeldavad värsiliigid¹³ on järgmised:

- 1) (silbilis-)**vähtelised** e. normaaltrohheilised värsid, kus kõik mitmesilbilised sõnad algavad pika silbiga, mis täidab paarituurvulise värsipositsiooni, näiteks *eks sa / laula / lahke/mine* või *õunpuu / aed meil / ukse / eessa* või *lõiga/ke ja / lõpe/tage*;
- 2) **murtud** värsid ehk värsid, kus leidub lühikese silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esisilp täidab paarisarvulise värsipositsiooni ja kus võib olla ka pika silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esisilbid paiknevad paarituurvulistes positsioonides, näiteks *ike / jäi i/nise/maie // jutad / jäid jo/ru a/jama // rahe / jäi ra/ha lu/gema* või *ma i/si u/ne-se/gane* või *järve / tütar/de ja/gada*;
- 3) (silbilis-)**rõhulised** värsid, kus leidub lühikese silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esisilp täidab paarituurvulise värsipositsiooni ja milles võib leiduda ka pika silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esi-

¹³ Värsiliikide nimetused on kokkuleppelised ega viita otseselt värsisüsteemidele.

silbid paiknevad paarituarvulistes positsioonides, näiteks *pangõ / pu-u / purõ/lõma // tõrvas/kannu / tõrõ/lõma* või *oleks / minu / ole/mine // teiseks / minu / tege/mine*;

- 4) **ebareeglipäraseid** värseid, mis ei vasta eelkirjeldatud tingimustele, näiteks *vana / vares / ja ka/vala* või *ori/kas or/ja ho/bene* või *tull / üts / vei / üte // tull / tõnõ / vei / tõsõ*.

Lisaks sellele registreerisin järgmiste rütmivariantide esinemise värssides, nimelt:

- 1) kas värsis on **topeltpositsioone**, nagu näiteks värssides *oleks mull / kümme / tütte/rida // viis paneks / villu / ketra/maie // kaks paneks / kangas/ta ku/duma* või *vahi sina / naine / varda / päälta // sihi sina / naine / sirbi / päälta*;
- 2) kas värse esimese tugeva positsiooni ette on lisatud lühikesi sõnu, **eel-lööke**, nagu näiteks värssides *ei / säde / sāngi/samba / õtsast või aga / kubjas / o ku/radi / poega või ta / ootas / ruuna / sure/vat // ja / kõrvi / ära / kõnge/vat*;
- 3) kas värss on **seitsmepositsiooniline**, õigupoolest, kas värse kaheksas positsioon on täitmata (täidetud pausiga), nagu näiteks värssides *maga/si ma / marja/mäel // marja / pika / põlle / all või selle / pikka / pihla/puu // selle / korge / kusla/puu*.

Eesti regivärse meetrika mõistmiseks on oluline eristada **kalevalamõõdulisse** ja **silbilis-rõhulisse** värssisüsteemi kuuluvaid värse, seepärast kordan veelkord:

KALEVALAMÕÕT	SILBILIS-RÕHULINE VÄRSIMÕÕT
MURTUD VÄRSID: lühikesed sõnarõhulised silbid värsirõhututes positsioonides, nt. <i>ni-me/tab ni/so-i/vak-si</i>	RÕHULISED VÄRSID: lühikesed sõnarõhulised silbid värsirõhulistes positsioonides, nt. <i>o-leks / mi-nu / o-le/mi-ne</i>
VÄLTELISED VÄRSID (mõlemas värssimõõdus): pikad sõnarõhulised silbid värsirõhulistes positsioonides, nt. <i>ei-da / el-med / pääs-ta / pär-led</i> ;	

1.4. Värsiliikide ja rütmivariantide esinemus

Kaartidel 1–7 on esitatud värsiehitustunnuste (värsiliikide ja rütmivariantide) esinemuse protsentnäitajate geograafiline jaotumine. Kaartide alusandmed, s.o. värsiehitustunnuste protsentnäitajad iga kihelkonna kohta, on toodud lisas 1. Ülevaaticum pildi saamiseks esitan tabelis 2 värsiehitustunnuste protsentnäitajad ka suuremate piirkondade kohta, nende piirkondade moodustamisel lähtusin peamiselt lõuna- ja põhjaeesti murdepiirist ning 19. sajandi lõpu maakonnajaotusest: ühendasin üheks piirkonnaks Mulgimaa kihelkonnad, eristasin Lõuna- ja Põhja-Tartumaa.

Tabel 2. Värsiehitustunnuste esinemisprotsendid piirkonniti¹⁴

	vähtelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid	topeltpositsioonidega	seitsmepositsioonilisi	eellööbiga
Virumaa	56%	13%	27%	4%	13%	4%	1%
Järvamaa	59%	14%	23%	4%	18%	5%	1%
Põhja-Tartumaa	57%	18%	20%	4%	15%	6%	1%
Põhja-Viljandimaa	59%	18%	18%	5%	17%	4%	1%
Mulgimaa	56%	21%	17%	6%	14%	7%	0%
Harjumaa	59%	21%	17%	3%	23%	13%	3%
Läänemaa	59%	25%	12%	3%	19%	21%	4%
Pärnumaa	58%	25%	12%	5%	23%	12%	1%
Saaremaa	57%	30%	10%	4%	34%	24%	5%
Hiiumaa	58%	34%	5%	3%	36%	34%	2%
Lõuna-Tartumaa	53%	29%	12%	6%	14%	13%	1%
Võrumaa	47%	37%	7%	9%	16%	25%	1%

Kirjeldan järgnevas lühidalt värsiehitustunnuste omavahelisi seoseid ja geograafilist levikut. Värsiehitustunnuste omavaheliste seoste iseloomustamiseks nii kogu Eesti lõikes kui ka värsimõõduvalade vaatlusel järgmises alapeatükis kasutan lineaarseid korrelatsioonikordajaid.¹⁵ Tugevad (positiivsed või negatiivsed)

¹⁴ Protsentnäitajad tabelites on ümardatud täisarvudeni.

¹⁵ Korrelatsioonikordaja (tähistega r) vahemikus ühest miinus üheni iseloomustab kahe tunnuse vahelise lineaarse sõltuvuse tugevust ehk seda, kui hästi kahemõõtmelisel korrelatsiooniväljal asuvatele punktidele lähim võimalik sirge (regressioonisirge) kirjeldab nende punktide paiknemist. Mida lähemal kujuteldavale sirgele punktid paiknevad, seda tugevam on tunnuste omavaheline seos ning seda lähemal on ka korrelatsioonikordaja väärtus ühele, negatiivse seose puhul miinus ühele; kui punktid paiknevad hajusalt, siis lineaarne seos

korrelatsioonid tunnuste vahel ilmnesid enamasti siis, kui mõlema tunnuse esinemus vaadeldava ala piires varieerus ja ilmutas seejuures teatud geograafilist loogikat¹⁶; kui ala piires tunnuse kasutuse levik oli enam-vähem ühtlane või siis hüplik, selge geograafilise loogikata, siis olid korrelatsioonikordajad tavaliselt väiksemad.

Tabelis 3 on toodud värsiehitustunnuste korrelatsioonikordajad, mis on saadud (lisas 1 esitatud) kihelkondlike näitajate alusel.¹⁷ Värsiliikide omavaheliste seoste hulgast tõusevad korrelatsioonikordajate põhjal selgesti esile järgmised:

- 1) mida rohkem on mingi kihelkonna või suurema piirkonna lauludes murtud värse, seda vähem on seal rõhulisi värse (ja vastupidi);
- 2) mida rohkem on mingi kihelkonna või suurema piirkonna lauludes vältelisi värse, seda vähem on seal ebareeglipäraseid värse (ja vastupidi).

Tabel 3. Värsiehitustunnuste korreleerumine

	vältelised	rõhulised	murtud	ebareeglipäraseid	topeltpositsioonidega	seitsmepositsioonilised	eellöögiga
vältelised	1						
rõhulised	-0,5	1					
murtud	0,1	-0,9	1				
ebareeglipäraseid	-0,8	0,4	-0,2	1			
topeltpositsioonidega	0,2	0,4	-0,5	-0,3	1		
seitsmepositsioonilised	-0,1	0,8	-0,8	0,0	0,6	1	
eellöögiga	0,2	0,3	-0,4	-0,3	0,5	0,5	1

Murtud ja rõhuliste värsside levik (vt. kaarte 1 ja 2) on geograafiliselt väga selgesti piiritletud, murtud värse on ootuspäraselt rohkem Põhja-Eestis, eriti selle idapoolses osas, rõhulised värssid on ülekaalus Kagu-Eestis ja Lääne-Eestis, üleminekualadeks on Põhja-Eesti lääneosa, Mulgimaa ning Põhja-Tartumaa. Teisisõnu öelduna: põhjaeesti regilaulud järgivad pigem kalevalasüsteemi, kuigi ka seal on rõhulisi värse kõikjal üle kümne protsendi, ning lääne- ja kagueesti laulud järgivad pigem silbilis-rõhulist värsisüsteemi. Nii Võru- kui Hiiumaa kolmes kihelkonnas on murtud värsside protsent alla viie ning neid võib sealsete

kahe tunnuse vahel puudub ning korrelatsioonikordaja läheneb nullile (vt. nt. joonisel 2, lk. 90 toodud korrelatsioonivälja ja regressioonisirget, mille puhul $r = 0,65$).

¹⁶ Geograafiliseks loogikaks nimetan seda, kui tunnuse esinemuse alusel joonistuvad kaartidel välja kompaktsed piirkonnad ning üleminekud eri piirkondade vahel on kas selgepiirilised või (ka) järkjärgulised.

¹⁷ Piirkonnanäitajate alusel (vt. tabel 2) arvutatud korrelatsioonikordajad erinevad neist üpris vähe.

regilaulude värsimõõdu kontekstis pidada juba pigem erandlikeks, käibivast värsimõõdust kõrvalekalduvateks värssideks. Murtud ja rõhuliste värsside vahelise negatiivse korrelatsiooni tugevus viitab sellele, et neid saab käsitleda kahe võimaliku alternatiivina lühikeste rõhusilpide paigutamisel ning et muud paigutusvõimalused on ebaolulised.

Värteliste ja ebareeglipäraste värsside jaotus (vt. kaarte 3 ja 4) on märksa hüplikum kui rõhuliste ja murtud värsside oma. Kagu-Eesti moodustab selgepiirilise ala, kus ebareeglipäraseid värssse on võrdlemisi palju ning värtelisi värssse vähem; mujal pilt nii selge ei ole, kuid üldjoontes väheneb ebareeglipäraste värsside hulk kagust loode suunas ja värteliste värsside hulk vastavalt suureneb. Seejuures on värteliste ja ebareeglipäraste värsside esinemisprotsentide varieerumislatus väiksem kui rõhuliste ja murtud värsside puhul: murtud värsside protsent varieerub vahemikus 3–35, rõhuliste oma 10–43, värteliste värsside esinemisprotsent ulatub 42-st 65-ni ning ebareeglipäraste värsside oma 1-st 12-ni.

Kõigi vaadeldud rütmivariantide (topeltpositsioonidega, seitsmepositsiooniliste ja eellöögiga värsside) esinemus on negatiivses korrelatsioonis murtud värsside ja positiivses korrelatsioonis rõhuliste värsside esinemusega (vt. tabel 3) – loetletud rütmivariandid on kasutusel pigem nende kihelkondade regilauludes, kus rõhulisi värssse on suhteliselt rohkem ja murtud värssse vastavalt vähem. Ka siin ilmnevad selgelt piiritletud levialad (kaardid 5–7), millele lisaks esineb hajusalt üle kogu maa kihelkondi, kus neid tunnuseid esineb suhteliselt rohkem. Topeltpositsioonide kasutamine on rohkem levinud kogu Lääne-Eesti lauludes, eriti Hiiu- ja Saaremaal, seitsmepositsioonilised värssid on levinud nii Lääne- kui Kagu-Eestis. Eellööke värsi algul on süstemaatiliselt kasutatud küllaltki suurel alal Loode-Eestis ning Hiiu- ja Saaremaal.

Värsiehitustunnuste esinemuse geograafiline loogika annab tunnistust sellest, et

- 1) leitud värsiehitustunnuste esinemismäärad on tõepoolest regilaulu meetrilisi murdeid või piirkonnatraditsioone kujundavateks komponentideks;
- 2) regilaulu värsiehituse tunnused on lokaalselt üsna täpselt määratletud;
- 3) kogumisloost tingitud tekstimoonded ja analüüsija subjektiivsed otsustused värsside jaotamisel positsioonidesse ei ole olnud nii olulised, et tulemuste koondpilti mõjutada;
- 4) värsiehitustunnuste piirkondlikud erijooned on üldiselt ülemal laululiigi, žanri- või isikuspetsiifilistest tunnustest ning koondpilti ei ole oluliselt mõjutanud juhuslikkus nende proportsioonide valikul.

Seesugune selge geograafiline sidusus ei ilmne folklooriainese vaatlemisel just ülearu sageli. Isegi niivõrd rohkearvuliselt esindatud folkloorižanri, nagu seda on vanasõnad, folkloorsete tüüpide, lokaalredaktsioonide ja ka nende üldisemate vaatluste levikupilte iseloomustab A. Krikmann (1997a: 213) sõnadega *hägused* ja *katkendlikud*. Mitmesuguse ainese (nt. kogu eesti vanasõnastu või murdesõnavara või mõistatuste) ühtsesse statistikasse ohjeldamisel on geograafilise loogika paremaks esiletoomiseks kõige viimasel tasemel ikkagi vaja läi-

nud nn. silumist (vt. nt. Krikmann 1997a: 227 jj., Krikmann 1997b: 70 jj., Krikmann EKSM, Krikmann – Pajusalu 2000b, ka Sarv 2003b: 173–185). Krikmann arvab isegi, et „võib-olla on ilusad pildid mistahes empiirikas üldse pigem erand kui reegel” (Krikmann 1997a: 210). Regilaulu värsimõõdu tunnused näivadki just kuuluvat sedalaadi erandite hulka, seda vaatamata nii juhuslikkuse elementidele tekstide esialgsel kirjapanemisel kui teatud subjektiivsusele nende analüüsimisel. Loomulikult ei ole ka need pildid päris siledad, kuid üldised tendentsid ja olulisemad piirid on näha väga selgesti ja kaartide silumine pigem ähmastaks neil nähtavaid piire kui tooks täiendavat selgust. Folklooriainesele ebatüüpiliselt selge geograafiline loogika viitab arvatavasti kas regi-värsi enese keelelaadsusele või siis tihedale seotusele keelega ning meenutabki selles suhtes pigem keeletunnuste levikupilte.

1.5. Regilaulu värsimõõdualad

Värsiehituse tunnuste alusel jaguneb Eesti kolmeks küllalt selgesti eristuvaks värsimõõdualaks (kaart 8), mille kohta kasutan järgnevas nimetusi põhjaeesti, lääne-eesti ja kagueesti värsimõõduala. Värsimõõdualade piiride tõmbamisel lähtusin värsiehitustunnuste kaartidel 1–7 nähtuvatest piiridest. Kui mingi värsiehitustunnus ilmutab selget geograafilist sidusust, siis kompaktsete alade piirid kaardil kajastavad vastava värsiehitustunnuse leviku samajooni. Arvuliste näitajate uurimisel selgus, et selliseid selgeid piire värsiehitustunnuste levikus lisaks kaartidel ilmnevaile eriti palju polnud ning et eri tunnuste leviku samajooned on puhuti üsna kokkulangevad. Kaardil 9 ongi toodud valik geograafiliselt sidusatest värsiehitustunnuste samajoontest.¹⁸

Lääne- ja põhjaeesti värsimõõdualade vahelise piiri põhjapoolne ots põhineb küll mitmel värsiehitustunnusel, kuid eri tunnuste esinemispiirides on väikesid lahknevusi. Selle piiri lõunapoolne ots pole aga hoopiski ühtne ning hargneb üle kogu Pärnumaa. Värsimõõdualade eristamiseks ja värsimõõdu kirjeldamiseks valisin ühe neist võimalikest piiridest. Kagu- ja põhjaeesti värsi-

¹⁸ Kaardil 9 on kuvatud järgmised värsiehitustunnuste samajooned (kui need ilmnesid ainult kas Lääne- või Kagu-Eestis, siis on see vastavalt ka märgitud): vältelisi värsse < 50%; rõhulisi värsse < 35% (Kagu-Eestis), < 25% (Lääne-Eestis) ja < 19%; murtud värsse < 16% ja < 10% (Lääne-Eestis); ebareeglipäraseid värsse < 8%; topeltpositatsioonidega värsse < 27% ja < 19%; seitsmepositatsioonilisi värsse < 24% ja < 10% ning eel-löökidega värsse < 1,5%. Lisaks kaardil esitatud samajoontele leiduvad veel mõned geograafiliselt sidusad piirid, osa neist kaardil esitatud joonte vahetus läheduses ning mõned ka eemal (nt. rõhulisi värsse < 14%, murtud värsse < 5% ja < 21%, ebareeglipäraseid värsse < 6%), kuid pildi ülevaatlikkuse huvides olen nende esitamisest kaardil loobunud, samuti pole ma eraldi välja toonud üksikute, ümbruskonnast erinevate kihelkondade näitajaid.

mõõduala vahelistel piiridel on sedalaadi lahknevusi eri tunnuste osas vähem. Kõige selgemini eristuvad lääne- ja kagueesti värsimõõdualade tuumalad.

Kolm värsimõõduala ning lääne- ja kagueesti värsimõõdualade tuumalad eristuvad ka Krikmanni „ämblikemeetodit” (vt. Krikmann 1980 või Krikmann 1997a: 233–234 või Krikmann – Pajusalu 2000b ja a; viimasest pärineb ka kaart 17 allpool, ptk. 3.2) jälgendades saadud kaardil 10, kus naaberkihelkondade paarid on ühendatud värsiehitustunnuste sarnasuse järjekorras. Naaberkihelkondade erinevusnäitajate arvutamiseks liitsin nende kihelkondade seitsme värsiehitustunnuse protsendierinevused. Erinevalt Krikmanni tavast pole siinsel kaardil loobunud kihelkondadevaheliste seoste edasisest kuvamisest ka siis, kui kihelkond juba oli *angažeeritud mõnda graafi*, ning ühendusjooni on lisatud kuni suuremate värsimõõdualade piiride väljajoonistumiseni, seetõttu meenutab ka saadud pilt (ämblike asemel) pigem ämblikuvõrku. Ühendades sarnasemad kihelkonnad tumedamate joontega ning ühendusjooni sarnasuse vähenedes helendades, osutus sel moel pisutki võimalikuks esile tuua sarnasuste tugevusjärjestust ning põhjaeesti värsimõõduala kompaktsust (vrd. ka kaart 35).

Tugevuselt järgmised sarnasusjooned oleks ühendanud juba suuremaid alasid, esmalt oleks liitunud Karula ja Sangaste, siis Pärnu-Jaagupi ja Audru, veelgi hiljem Kose ja Juuru, Tartu-Maarja ja Maarja-Magdaleena ning viimaks Muhu ja Ridala. Naaberkihelkondade sarnasusele tugineva meetodi puhul kipuvad ümbruskonnast millegipärast erinevate näitajatega kihelkonnad (näiteks Mikhli, kus regilaul suhteliselt varem hääbus) moodustama erilist tugevaid piire. Kaardil kajastamata ülemeresuhetest võiks ehk mainida Viru-Nigula ja Vaivara regivärsitunnuste suurt sarnasust ning Harju-Madise ja Risti regivärsi sarnasust Saare- ja Hiiumaa paljude kihelkondade omaga (kõige lähedasem on Jaani khk.). Eri viisidel saadud kaartidel on piirides küll mõningaid erinevusi, kuid kolm värsimõõduala eristuvad neil selgesti, samuti lääne- ja kagueesti värsimõõdualade tuumalad. Kõige hajuvam on piir lääne- ja põhjaeesti värsimõõduala vahel.

Kirjeldan alljärgnevais alapeatükkides värsiehitustunnuste esinemust igal värsimõõdualal eraldi (lähtun jaotusest kaardil 8), kuid toon esmalt välja mõned üldisemad seaduspärad. Murtud ja rõhulised värsid on tugevas negatiivses korrelatsioonis ka kõikide värsimõõdualade siseselt, samuti on kõik rütmivariandid üldiselt negatiivses korrelatsioonis murtud värsside ja positiivses korrelatsioonis rõhuliste värsside esinemusega, kõige tugevamini ja järjekindlamalt ilmneb see seitsmepositsiooniliste värsside puhul, nii nagu tervikvalimiski. Ebareeglipäraste ja välteliste värsside vahel on negatiivne korrelatsioon kogu välteliste värsside vahesel ja ebareeglipäraste värsside rohkel alal kirde-edela joonest allpool, samuti saartel; mandril, ülalpool kirde-edela joont selget seost ebareeglipäraste ja välteliste värsside esinemisprotsentide vahel ei ole.

1.5.1. Põhjaeesti regivärss

Põhjaeesti värsimõõduala hõlmab Virumaad, Põhja-Tartumaad, Mulgimaad, Põhja-Viljandimaad, Järvamaad, Harjumaa idapoolsemaid kihelkondi (Kuu, Jõe, HJn, Kos) ning Lõuna-Tartumaalt Rannut – kokku 42 kihelkonda. See ala eristub teistest eelkõige murtud värsside suhtelise rohkuse (kihelkonniti vahemikus 14%–35%) ja rõhuliste värsside suhtelise vähesuse (10%–23%) poolest. Samuti on seal suhteliselt vähem topeltpositsioonidega värssse (9%–26%) ja eellöökidega värssse (0%–4%) ning silmatorkavalt vähe seitsmepositsioonilisi värssse (0%–10%).

Põhjaeesti värsimõõduala tuumalaks on selle kõige põhjapoolsemad ja värsiehituselt kõige kalevalamõõdulisemad kihelkonnad, teistes ilmakaartes asuvad äärealad on ühtlasi üleminekutsooniks kalevalamõõdulisema ja silbilis-rõhulisema värsisüsteemiga piirkonna vahel. Tuumalast jääb geograafiliselt kõige kaugemale Mulgimaa ning seal on ka murtud värsside protsent kõige väiksem ja rõhuliste oma kõige suurem. Erinevalt muudest värsimõõdualadest on murtud värssid negatiivses korrelatsioonis (lisaks rõhuliste värssidele) ka välteliste värssidega. Eriti selgesti avaldub see seos Virumaa ja Järvamaa laulude puhul. Välteliste ja ebareeglipäraste värsside jaotuse vahel põhjaeesti värsiala piires seevastu selget seost pole ning ilmselt kajastab kogu materjali põhjal leitud tugev korrelatsioonikordaja pigem suuremate värsimõõdualade vahelisi erinevusi. Ebareeglipäraste värsside protsent on ala piires selgelt suurem kagueesti värsimõõdualaga külgnevas osas Mulgimaal, Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal ning neis piirkondades on ka selge vastandlik seos ebareeglipäraste ja välteliste värsside esinemuse vahel. Rütmivariantide jaotuse kohta võib teha järgmised kokkuvõtted: topeltpositsioonidega värssse on kõige enam ala lääneosas, mis külgneb lääne-eesti regivärsialaga, seitsmepositsioonilisi värssse on üldjoontes sarnaselt rõhuliste värssidega rohkem põhjaeesti värsiala äärealadel läänes, lõunas ja idas, eellöökidega värssse on võrdlemisi vähe ala lõunaosas Mulgimaal ja Viljandimaal. Tuumala põhjarannikul on nii rütmivariantide, ebareeglipäraste kui rõhuliste värsside poolest üldjoontes vaesem.

1.5.2. Lääne-eesti regivärss

Lääne-eesti värsimõõduala hõlmab kogu põhjaeesti värsimõõdualast lääne poole jäävat piirkonda, kokku 46 kihelkonda. Regilauludele on seal iseloomulik rõhuliste värsside suhteliselt suur osakaal (kihelkonniti vahemikus 18%–38%) ning sedavõrd väiksem murtud värsside protsent (3%–20%). Rohkesti on topeltpositsioonidega värssse (14%–45%) ning seitsmepositsioonilisi värssse (4%–43%), eellöökidega värsside protsent varieerub nullist kuni üheksa protsendini. Lääne-eesti regilauluala selgete allpiirkondadena eristuvad:

- 1) saared (Hiiu- ja Saaremaa, mitte aga Pöide ja Muhu), kus on rohkem kui mujal Lääne-Eestis rõhulisi värse (27%–37%), topeltpositsioonidega värse (30%–45%) ja seitsmepositsioonilisi värse (24%–43%, Jaanis erandlikult 19%), ning murtud värse vähe (4%–10%). Saartel ongi kõik lääne-eesti värsimõõduala iseloomulikud jooned väljendunud kõige tugevamalt ja järjekindlamalt, nii võiks ülejäänud Lääne-Eestit pidada üleminekupiirkonnaks saarte ja põhjaeesti värsimõõduala vahel;
- 2) Muhu ümbrus (Muh, Pöi, Rid, Mar, Kse, Han), mis moodustab lääne-eesti värsimõõduala keskel saarekese, kus murtud värse on suhteliselt rohkesti (14%–20%), sealseile lauludele on iseloomulik ka seitsmepositsiooniliste värsside suhteline vähesus võrreldes ümbruskonnaga (10%–20%);
- 3) Läänemaa ja Harjumaa lääneosa, mis moodustab (koos saartega) kompaktse eellöögiga värsside rohke ala ning kus seitsmepositsioonilisi värse on 19%–28%, s.o. vähem kui saartel ning rohkem kui Pärnumaal ja põhjaeesti värsimõõdualal;
- 4) Pärnumaa, kus on suhteliselt rohkesti ebareeglipäraseid värse (3%–7%) ning silmatorkavalt vähe seitsmepositsioonilisi värse (4%–16%, Mihklis küll erandlikult 33%) ning eellöökidega värse (0%–2%), nende tunnuste poolest sarnanevad Pärnumaa regilaulud Mulgimaa ja Põhja-Viljandimaa lauludega, murtud ja rõhuliste värsside jaotuse osas, eriti aga topeltpositsioonidega värsside osas aga muude lääne-eesti värsimõõduala lauludega.

1.5.3. Kagueesti regivärss

Kagueesti värsimõõduala hõlmab Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa kihelkondi (v.a. Rannu, kokku 16 kihelkonda). Ala piires väheneb murtud värsside osakaal järkjärgult põhjast lõunasse (16%–3%) ning vastavalt suureneb rõhuliste värsside protsent (25%–43%). Välteliste värsside osakaal on Lõuna-Tartumaa lauludes suurem kui Võrumaa lauludes (keskmiselt vastavalt 53% ja 47%) ning ebareeglipärase värsside oma väiksem (keskmiselt vastavalt 6% ja 9%). Piir Võrumaa ja Lõuna-Tartumaa vahel avaldub selgesti mitme värsiehitustunnuse põhjal, vaid Räpina kihelkonna näitajad sarnanevad süstemaatiliselt pigem Lõuna-Tartumaa kihelkondade omadega. Kagueesti värsimõõduala piires ei eristu selgelt ükski ala ei topeltpositsioonide ega ka eellöökide rohkuse ega vähesuse poolest, nende tunnuste esinamus (nii nagu põhjaeesti värsialalgi) on võrreldes lääne-eesti värsimõõdualaga suhteliselt väiksem ning ka juhuslikum. Seitsmepositsioonilisi värse on aga rohkesti ning nende esinamus suureneb sarnaselt rõhuliste värsside omaga põhja poolt lõuna suunas (7% Tartu-Maarjas ja 31% Harglas).

Kuivõrd kagueesti värsimõõdualal ja selle naaberaladel on ebareeglipäraseid värsse rohkem kui mujal Eestis, tekib küsimus, kas need on ebareeglipärased ka siinse regilaulu värsiehituse seisukohalt. Mida suurem on ebareeglipärase värsi protsent, seda enam on põhjust kahtluseks, et vähemalt osa neist esindavad hoopis mingit teistsugust normi, mida vaadeldavad värsiehitustunnused ei kirjelda. Sellist oletust toetab ka ebareeglipärase värsi rohe ala kompaktsus, mis teeb väheusutavaks võimaluse, et tegemist on juhuslike kõrvalekalletega süsteemsest värsivormist.

Kagueesti, eriti Võrumaa laulude värsiehitusele iseloomulikuks erijooneks on pikkade, tavaliselt kolmandas vältes silpide võime täita kaht värsipositsiooni,¹⁹ kuigivõrd võib sama nähtust leida ka kagueesti värsimõõduala naaberpiirkondades Mulgimaal ja Põhja-Tartumaal. Pika vokaalainesega silpide puhul, kust häälikumuutuste käigus on konsonant kadunud (sh. laadivahelduslikud tüved), on see küllalt tavaline kogu eesti regilauludes. Kagueesti lauludes on aga tegemist üldisema nähtusega, mis laieneb ka muudele pika vokaalainesega silpidele (nt. *ei ma / sullõ / suud / anna*) ja koguni lühikese vokaaliga silpidele (nt. *tuhat / kord / toobi / joodi; varõs / vask/vankri/tõga; tulõ / hull / hoia / kari*) – värsi rütmi varieeritakse niisiis lisaks tihendamisele süstemaatiliselt ka hõrendamise abil. Suures osas on tegemist lõpu- või sisekaoliste sõnavormidega, trohheilise rütmi hoidmist arhaisemide toel pole niisiis alati peetud vajalikuks. Toon veel näiteid lühivokaalsete silpide ulatumisest üle kahe värsipositsiooni:

verrev iks / **om** / vihas / **om** // pallav / **om** / paasik / **om**
 me / suurte / **suk/ku** // me / uhkede / hõi/mu
 oh neid / kallit / **an/dit** // kiri/vit / **kin/dit**
 võta / kaalast / kallis / kaski // sõrmõ / sõrmi / **kin/dista**
 et mul / hammõ / halvost / linnost // pallai/puul / **pak/list**
 es veel / koera / kodo / tule // peni / omma / **per/rehe**

Kaht värsipositsiooni hõlmav silp on enamasti kas ühesilbiline sõna, kolmandavärtelise sõna esisilp või kolmesilbilise sõna viimane silp.²⁰

¹⁹ Silbi jagunemist kahe värsipositsiooni vahel nimetan alljärgnevas silbijaotuseks, värsinäidetes tähistan seda paksu kirjaga.

²⁰ Oma varasemas artiklis (Sarv 2003: 49) lisasin sellesse loendisse ka teises vältes silbid, kuid uue pilguga üle vaadates kõiki neid väheseid juhte, mida pidasin teisevärtelise silbi jaotuseks, selgus, et enamjaolt on tegu kolmesilbiliste sõnadega, mis peaksid täitma värsi esimese poole (neli värsipositsiooni). Silbijaotuste seaduspärasid paremini tundmaõppinuna arvan praegu, et jaotatud on pigem nende sõnade kolmas silp. Ilmselt võiks olla jaotatud ka kahesilbilise kolmandavärtelise sõna teine silp (nagu näiteks sõnades *kindit*, *valgit*), kuid kuna siinses materjalis asuvad sellised sõnavormid eranditult värsi lõpus ning seitsmepositsioonilist värssi pole kuidagi võimalik eristada värsist, kus värsi viimane silp on jaotatud üle 7. ja 8. värsipositsiooni, pole ma sellistele juhtudele eraldi tähelepanu pööranud. Oletatavasti võib hea tahtmise korral kagueesti lauludest leida ka värsse nagu *kindit kirivit* jts.

Käsitlen siinkohal silbijaotusi täiendava rütmivariandina ning vaatlen, millistes värsiliikides kui palju kahte positsiooni täitvaid silpe leidub.²¹ Tabelis 4 on toodud värsiliikide kaupa silbijaotusega ja silbijaotuseta värsside protsent Võrumaa lauludes. Silbijaotusega värsside alla kuuluvad rõhuliste värsside osas sellised värsid, kus pika vokaalainesega silp jaguneb kahte värsipositsiooni, moodustades just nagu kaks silpi (nt. *tütar/laste* /tö-ö /läbi – 10% värssidest); välteliste värsside puhul võib selline pika vokaalainesega silp paikneda üksnes värsi algul (nt. *li-iv* / *taht siin* / *litsu/mista* – 2% värssidest); kõik lühikese vokaalainesega silpide jaotusi sisaldavad värsid on liigitatud ebareeglipärasteks (nt. *tull'* /*vasta* /*ema/kene* – 6% värssidest); murtud värsside silbijaotusega juhtudest moodustavad suurema osa laadivahelduslikke sõnu sisaldavad värsid (nt. *laulan* / *ma me/re mä/eksa*), mis on tavalised ka põhjaeesti lauludes.

Sõnade lühenemise tagajärjel tekkinud silbijaotuse regulaarne esinemine seletab ka välteliste värsside vähesust kagueesti lauludes – pika vokaalainesega silpide jagamisega kahte värsipositsiooni liigituvad värsid rõhulisteks ning lühikese vokaalainesega silpide jaotuse puhul ebareeglipärasteks. Kui lühikese vokaaliga kaht positsiooni täitvad silbid lugeda reeglipärasteks ja Võrumaa värsisüsteemi kuuluvaiks, jääb ebareeglipäraseid värsse järgi vaid umbes kaks protsenti. Värsi piires algavad silbijaotused enam-vähem võrdselt nii esimesest, kolmandast kui viiendast värsipositsioonist, neile lisandub veel väike hulk murtud värsside paarisarvulisest (eelkõige kuuendast) positsioonist algavaid silbijaotusi.

Tabel 4. Võrumaa värsside jagunemine värsiliikide ja silbijaotuse esinemuse alusel

	silbijaotusega värsid	silbijaotuseta värsid	kokku
rõhulised	10%	27%	38%
ebareeglipäraseid	6%	2%	8%
vältelised	2%	45%	47%
murtud	2%	5%	7%
kokku	20%	80%	100%

Geograafiliselt koondub silbijaotusega värsside raskuspunkt selgelt läänepoolsele Võrumaale (vt. kaart 11), üsna sarnase levikupildiga on eraldi võetuna ka lühikese ja pika vokaaliga silbijaotused. Diftongijaotusega värsside esinemus (kaart 12) annab mõnevõrra haralisema ja ebahütlasema pildi, mis tõenäoliselt on seotud diftongijaotuse tavalisusega ka muude piirkondade regivärssides, kuid kese on endiselt samas.

Kagueesti värsisüsteemi olemuslikuks erijooneks on teise- ja kolmanda-välteliste silpide eristamine värsimõõdu seisukohalt omaette silbiklassideks, selle nähtuse leviku keskmeks on Lääne-Võrumaa. Kagueesti värsimõõt erineb selles

²¹ Ülevaadet probleemsetest juhtudest silpide positsioonidesse jagamisel silbijaotusega värsside puhul vt. Sarv 2003: 49–51.

suhtes nii kalevalamõõdust, kus selge erinevus on hoopis esma- ja pike-maväteliste sõnade paigutuses, kui ka kogu ülejäänud eesti regivärsist. Teiseks eripäraks on (sarnaselt lääne-eesti värsimõõdualaga) rõhuliste ja seitsmeposit-siooniliste värsside suur osakaal ning murtud värsside vähesus. Nende tunnuste levikukeskmeks võib pidada Võrumaa lõunaserva (Har, Vas).

1.6. Eesti regilaulu värsimõõt

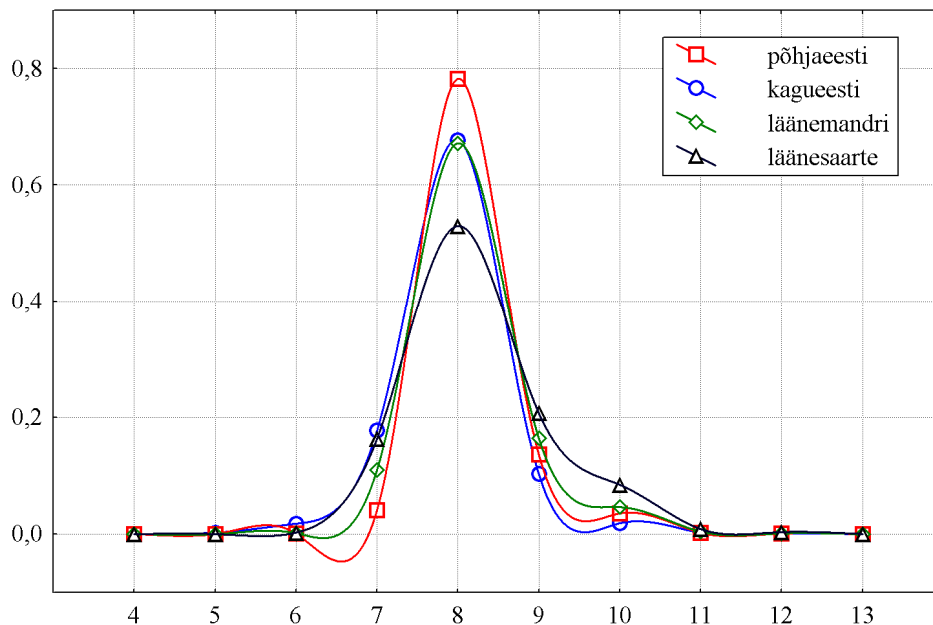
Eelpoolkirjeldatud värsimõõdualade regilaulud erinevad üksteisest vaadeldud tunnuste lõikes üsnagi selgesti. Kõigil kolmel alal avaldub piirkonna eripära kõige eredamalt tuumaladel, kuid põhjaeesti värsimõõdualal ei ole selle piir üheselt määratletav. Kagueesti värsimõõdualal on tuumalasid õigupoolest kaks (Lõuna- ja Lääne-Võrumaa) ning nende moodustumise aluseks on ka eri tunnused (rõhuliste/murtud värsside jaotus ning silbijaotusega värsside jaotus). Kõik tuumalad asuvad Eesti välispiiril – põhjarannikul, Võrumaal ja läänesaartel, ning eripäraste tunnuste esinemus väheneb Eesti keskosa suunas. Selgelt eripäraste värsimõõdutunnusteta piirkonda kuuluvad Pärnumaa, Mulgimaa ja Põhja-Viljandimaa.

Tabelis 5 on toodud värsiehitustunnuste esinemus eri värsimõõdualadel. Kuna lääne- ja kagueesti värsimõõdualadel on tuumala ja ääreala vaheline piir geograafiliselt selge ning värsiehitustunnuste erinevused on arvuliselt küllalt suured, siis tõin need välja eraldi. Lääne-Eesti mandriosa (koos Muhu ja Põidega) ning Lõuna-Tartumaa (ilma Rannuta ja koos Räpinaga) on ülemineku-aladeks vastavalt lääne- ja kagueesti tuumala ja põhjaeesti värsimõõduala vahel.

Tabel 5. Värsiehitustunnuste esinemisprotsendid eri värsimõõdualadel

	vätelisi	rõhulisi	murtud	ebareegli-päraseid	topeltposit-sioonidega	seitsmeposit-sioolisi	eellööiga
põhjaeesti	57%	16%	22%	4%	15%	5%	1%
kagutartu	53%	29%	11%	6%	15%	14%	1%
kaguvõru	46%	39%	6%	9%	16%	27%	1%
läänemandri	59%	25%	13%	4%	22%	17%	3%
läänesaarte	57%	32%	7%	3%	35%	29%	4%

Toon tabeli põhjal veelkord kokkuvõtlikult välja värsimõõdualade erijooned. Murtud värse on rohkem ja rõhulisi vähem eelkõige põhjaeesti värsimõõdualal. Vätelisi värse on vähem ja ebareeglipäraseid rohkem eelkõige kagueesti värsimõõdualal. Topeltpositsioonide ja eellöökidega värse on rohkem eelkõige

Joonis 1. Värsside silbiarvuline jaotus eri värsimõõdualadel

lääne-eesti värsimõõdualal ning seitsmepositsioonilisi värssse lääne-eesti ja kagueesti värsimõõdualal. Värsside silbiarvu jaotus eri värsimõõdualadel on esitatud joonisel 1, millelt näeme, et kaheksasilbilised värssid on ülekaalus kõikidel värssialadel, kuid kõige enam – ligi 80% – on neid põhjaeesti värsimõõdualal ning kõige vähem lääne-eesti värsimõõdu tuumalal (pisut üle 50%).

Mitmed uurijad on juhtinud tähelepanu murtud värsside rütmivaheldust loovale rollile kalevalamõõdu puhul (vt. nt. Leino 1986: 130).²² Kagu- ja lääne-eesti lauludes asendavad murtud värssse suures osas rõhulised värssid, mis rütmivahelduse funktsiooni täita ei suuda, kuivõrd regilaulu sõnarõhkude paigutus järgib rõhuliste värsside puhul trohheilist skeemi seda enam. Nagu juba eelpool mainitud, on murtud värsside äärmise vähesuse korral (nagu Hiiumaal ja osalt ka Saare- ning Võrumaal) needki esituses kaotanud oma eripära ning on topeltpositsioonide abil sarnastatud tavaliste trohheiliste värssidega. Sellisena ei ole

²² Juba 18. sajandi soome regilaulu-uurija Henrik Gabriel Porthan kirjeldab murtud värsside erilist rolli: kui lausutakse värssse, kus on ka kolmesilbilisi sõnu, on nende kõla meeldiv ja lisaks sellele saavad need just nimelt oma värsimõõdu tõttu olulise mõjujõu, ning runolausaja võib oskuslikult esinedes pakkuda kuulajatele suurt rahuldust (Porthan 1983: 44). Samale, rütmivahelduslikule funktsioonile viitab ka Jaan Bergmanni teosest „Luuletuskunst” (1878) käibele läinud väljend „elustavad daktylused” regivärsis esinevate kolmesilbiliste sõnade või rõhurühmade kohta (vt. nt. Särg 2005: 84).

neil kalevalamõõdule spetsiifilist rolli rütmivahelduse loomisel ning need ei eristu piisavalt, et olla eeskujuks uute värsside loomisel.

Samas pole murtud värssid oma trohheilisest rütmist niigi kõrvalekalduva rõhusilpide paigutusega eriti aldis kasutama täiendavaid rütmivariatsioone, nii on need selgesti süllaabilisemad kui muud värssiliigid. Topeltpositsioonidega murtud värssed siiski vähesel määral leidub, kuid seitsmepositsioonilisi ja eel-löökidega murtud värssed tuleb ette sootuks harvemini. Kui värssidesse ka lisatakse rütmi elavdavaid vahesilpe ja -sõnu, nt. *sõitsin-e / sõitsin-e / venni/kene* (Jõe), *võtsin mina / mullu-ja / naise / noore // tuna/mullu-ja / toise / puole* (Kuu), *uni aga / tule / uksest / sisse* (Kul), siis murtud värsside puhul seda üldiselt ei tehta.

Väinö Salminen (1934: 184) märgib laulu vaheldust toovate topeltpositsioonide ja täitesilpide kohta, et lauluesitustes võib neid kohata märksa rohkem kui etteütlemise järgi tehtud kirjapanekutes. Ilmsesti kehtib see ka eesti laulude puhul, näiteks on lisasilpidega laulmisstiil üldine Kuusalu lauliku Risanda Kravtsovi helisalvestustes, kuid üleskirjutatud laulutekstides puuduvad lisasilbid täiesti, nagu reeglina ka tema emalt Mai Kravtsovilt üles kirjutatud lauludes; ühe näite leiab vaid Armas Otto Väisäse 1913. aasta kirjapanekutest: *kinkin(e) / paatid / kinkin / purjed // kinkin(e) / vened / kinkin / verkud*. Seitsmepositsiooniliste värsside rõhuvaheldust pakkuvat rolli on kagueesti laulude puhul märkinud Herbert Tampere (1935: 105).

Näib nii, et regilaulus kasutusel olevad rütmi varieerimise vahendid ongi osalt tekkinud spontaanse vastukaaluna murtud värsside vähenemisest tingitud trohheilisustumisele. Seda näitab ka murtud värsside järjekindlalt negatiivne ja rõhuliste värsside järjekindlalt positiivne korreleerumine vaadeldud rütmivariantide, kagueesti lauludes ka (eelkõige silbijaotusega seotud) ebareeglipäraste värsside esinemusega. Pärnumaa, Mulgimaa ja Põhja-Viljandimaa lauludes pole väga palju kasutatud ei murtud värssed ega rütmivariante. Näib, et sellel alal täidavad rütmi varieerimise funktsiooni osalt ebareeglipärased (kvantiteedireeglitele mittevastavad) värssid, mis sõnapaigutuselt sarnanevad murtud värssidele ning mis võivad olla kujunenudki normiks sealse piirkonna värssidehituses (vrd. ka Kihnu andmeid tabelis 13, lk. 100). Viimane oletus vajaks aga veel lähemat uurimist.

Kalevalamõõdu kirjeldamine värssisüsteemide abil on uurijatele üksjagu mõtlemisainet pakkunud. Nii tõdes juba kvantiteedireeglid formuleerinud Arvid Genetz (1884: 81), et soome vana rahvaluule rajaneb neljajalgsele trohheilisele värssimõõdule, mille aluseks ei ole ainuüksi silbipikkus ega ka sõnarõhk. Mikko Korhonen (1998: 75) liigitab kalevalamõõdu silbilis-rõhulis-välteliseks värssimõõduks, Jaak Põldmäe (1978: 152) osalise rõhuregulatsiooniga silbilis-välteliseks värssimõõduks. Peab ütlema, et kumbki neist määratlustest ei ava tabavalt kalevalamõõdu olemust, see on mõistetav üksnes täpsustavate selgituste, kas või kvantiteedireeglite varal. Pentti Leino (1986: 29) leiabki, et kalevalamõõdul on oma värssisüsteem – kalevalasüsteem.

Eesti regilaul erineb süstemaatiliselt kalevalamõõdust, kuivõrd selles leidub järjekindlalt rõhulisi värse, sõltuvalt piirkonnast vahemikus 10%–40%. Lisaks sellele on eesti regilaulus rohkesti seitsmepositsioonilisi värse, sageli topeltpositsioone ka esimesest kahest värsipositsioonist kaugemal ning kagueesti lauludes võib kolmandavälteline silp täita kaks värsipositsiooni. Igal pool leidub siiski kalevalamõõdule tunnuslikke murtud värse, sõltuvalt piirkonnast vahemikus ligikaudu 5%–30%. Eesti regilaulu värsimõõdu piirkondlikud erinevused on küllaltki suured ja laias laastus võiks öelda, et eesti regilaulu värsimõõt ongi vahevorm kalevalamõõdu ja rõhusilpide pikkust mitteametava silbilis-rõhulise²³ värsimõõdu vahel. Silbilis-rõhulise trohheuse kasutus ning selle puhul seitsme- ja kaheksapositsiooniliste värsside vaheldumine, samuti eellöökide lisamine on iseloomulikud ka uuema, lõppriimilise laulu värsiehitusele, samuti iseloomustab viimast arhaismideta sõnakasutus (Rüütel 1969: 14–15, 22).

Kui käsitleda kalevalaprintsiipi ja silbilis-rõhulist printsiipi eesti regilaulu värsimõõdu võrdväärsete moodustajatena, siis hõlmab eesti regivärsisüsteem siinse käsitluse vältelisi, rõhulisi ja murtud värse. Niisiis on vaja kvantiteedireeglit vaid pikkade rõhusilpide kohta:

eesti regivärsi kaheksapositsioonilises trohheilise rütmiga värsis paigutatakse mitmesilbiliste sõnade pikad pearõhusilbid värsirõhulistesse positsioonidesse.

Lisaks kvantiteedireeglile kirjeldavad eesti regivärssi veel järgmised sõnapaigutusreeglid:

seitsmenda ja kaheksanda värsipositsiooni vahel ei ole sõnapiiri;²⁴
värsipositsiooni võib täita kas üks silp või kaks suhteliselt lühikest ja sisu poolest väheolulist silpi;
kaheksas positsioon võib jääda täitmata (olla täidetud pausiga);
teatud tingimustel võidakse ülipikk silp jagada kahte värsipositsiooni;
värssidele võidakse eellöögina lisada lühikesi, sisu poolest väheolulisi sõnu.

Neist reeglitest kõrvalekalduvaid värse ei ole üldiselt üle 5%, kuid mõnes kihelkonnas siiski (vt. nt. lisas 1 ebareeglipäraste värsside esinemisprotsenti).

Mihhail Lotman on oma artiklis „Värsisüsteemidest” (1998) ühitanud generatiivse meetrika mudeli värsisüsteemide teooriaga. Eespool juba oli juttu sellest, et värsisüsteemilise lähenemise alusel pole segamõõdud hästi kirjeldatavad, Lotmani lähenemisviis pretendeerib aga igasuguste meetrumite kirjeldamisele (samas: 2074). Lotman küll kahjuks ei esita ei regivärsi ega kalevalamõõdu

²³ Seda mõõndusega, et ühte silpi võivad asendada ka kaks lühikest silpi. Põldmäe värsiõpetuse järgi oleks ilmsesti tegemist rõhulise, Küperi järgi takteeriva värsimõõduga.

²⁴ Kuigi ma selle reegli täitmist eraldi uurinud ei ole, näib see siiski olevat eesti regilaulus täidetud ligi sajaprotsendiliselt. Värsside piiril asuvad eellöögiks loetud side- ja täitesõnad (kui nad ka paigutuks värsi lõppu) ei kuulu sisu poolest neile eelnenud värssi.

kirjeldust, kuid tema õpetust veidi lihtsustatud kujul järgides võiks eesti regivärssi lugeda silbilis-vältelis-rõhuliseks värsimõõduks, mille meetrilist struktuuri kirjeldab skeem:

&XXABABA(C)&.

kus & tähistab kohustuslikku sõnapiiri värsis ning kehtivad järgmised vastavusreeglid:

- (1) igale positsioonile A, B ja X võib vastata kas üks silp või kaks suhteliselt lühikest ja sisu poolest enamasti väheolulist silpi;
- (2) positsioonile C vastab üks silp, mis ei ole sõnarõhuline;
- (3) pikad mitmesilbiliste sõnade rõhusilbid ei paigutu positsiooni B (ega ka C);
- (4) mis tahes kahele kõrvutisele positsioonile võib vastata üks pika vokaalainesega sõnarõhuline silp.

Ülevaatlikkuse huvides ei ole ma siinkohal mitut meetrumimoodustusprintsiipi esindavaid reegleid eri printsiiptide lõikes eraldanud, nagu teeb seda Lotman. Nimelt esindab reegel (1) ühtaegu silbilist ja vältelist printsiipi, reegel (2) silbilist printsiipi,²⁵ reegel (3) rõhulist ja vältelist printsiipi ning reegel (4) silbilist ja vältelist printsiipi.

Esitan ka regilaulu värsimõõdu tuumalade meetrumite erinevused üldisest kirjeldusest, lugedes mingi tunnuse kuni viieprotsendilised esinemused pigem erandiks kui reegliks. Põhjaeesti regivärssi skeem on:

&XXABABAC&.

Lääne-eesti regivärssi esindab skeem:

&(X)&XXABABA(C)&.

Seejuures on Hiiumaa regivärss kolmas reegel järgmine:

- (3) mitmesilbiliste sõnade rõhusilbid ei paigutu positsiooni B (ega ka C).

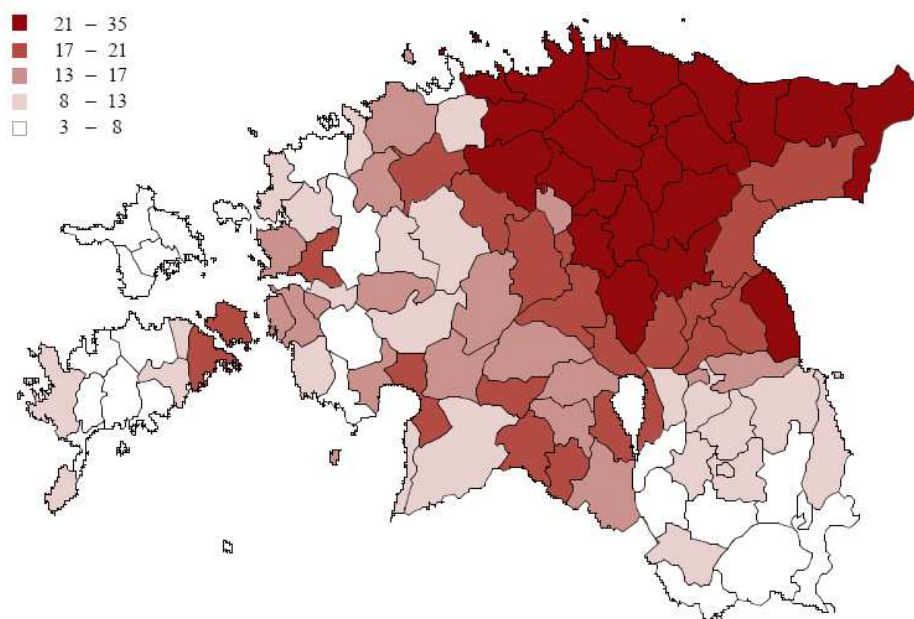
Kagueesti regivärssi skeem vastab üldskeemile, kuid seal lisandub veel viies reegel:

- (5) positsioonijärjendile AB ja XX võib vastata üks kolmandavälteline sõnarõhuline silp või kolmesilbilise sõna lõpusilp.

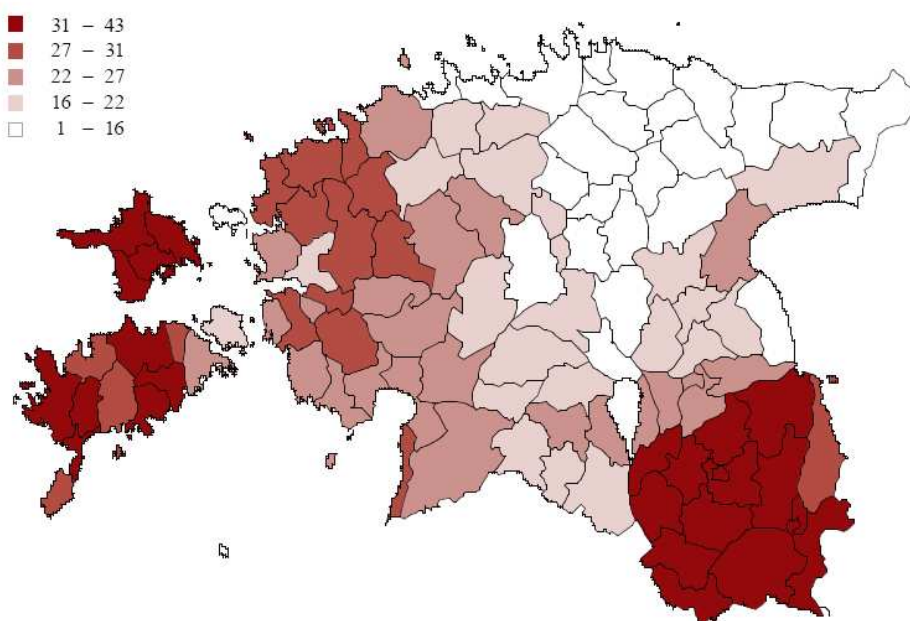
²⁵ Omal moel esindab reegel (2) ka rõhulist printsiipi. Sõnapiiride paigutust saab eesti keele fikseeritud rõhu puhul seostada sõnarõhu ja niisiis rõhulise printsiibiga, pigem on aga küsimus sõnapiiri paigutuses. Lotman kasutab küll &-märgi tähistamiseks kohustuslikku sõnapiiri, kuid samaväärset märki sõnapiiri kohustusliku puudumise kohta ta oma töös ei näi pruukivat, nagu teeb seda näiteks Valdis J. Zeps (1989) läti rahvalaulude meetrumit kirjeldades.

Regilaulu silbilis-rõhulisele värsimõõdule tunnuslikuks värsiliigiks on siinse uurimuse värsiliikide jaotuses rõhulised värsid,²⁶ kalevalamõõdule tunnuslikuks värsiliigiks on murtud värsid. Sellise jaotuse järgi on regilauludes umbes kolmandikul Eesti alast ülekaalus kalevalamõõdule printsiip ning ülejäänud kahel kolmandikul silbilis-rõhuline printsiip (vt. kaart 13). Kuna silbilis-rõhuline süsteem pisut domineerib eesti regilaulus kalevalasüsteemi üle, siis võib defineerida regivärsimõõdu ka nii: eesti regivärsis kasutatakse sõnarõhkude paigutusel põhineva trohheilise rütmiga värsimõõdu, mida (sõltuvalt piirkonnast) elustavad murtud värsid, topeltpositsioonid, üle kahe positsiooni venitatud silbid, viimase positsiooni täitmata jätmine ja värsi ette täitesõnade lisamine.

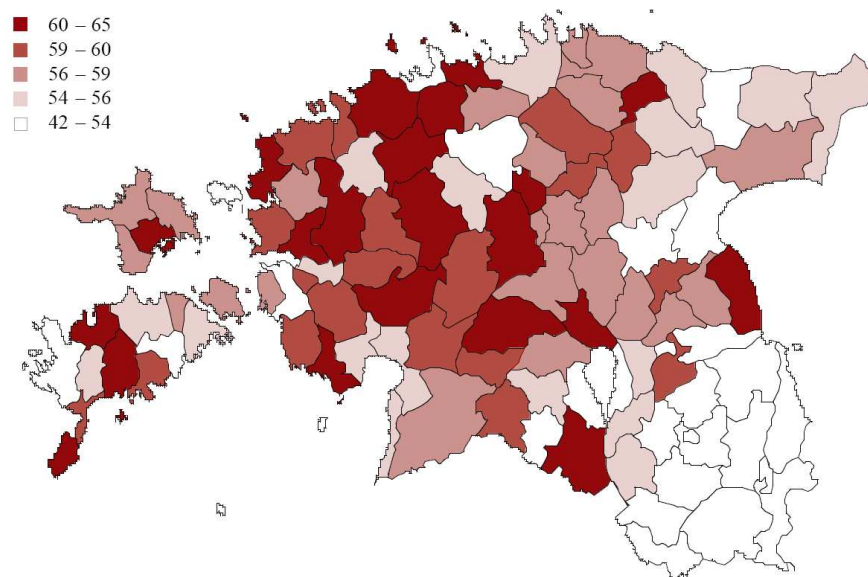
²⁶ Seda jällegi üksnes juhul, kui käsitleda topeltpositsioone ka silbilis-rõhulises süsteemis lubatud asendusena.

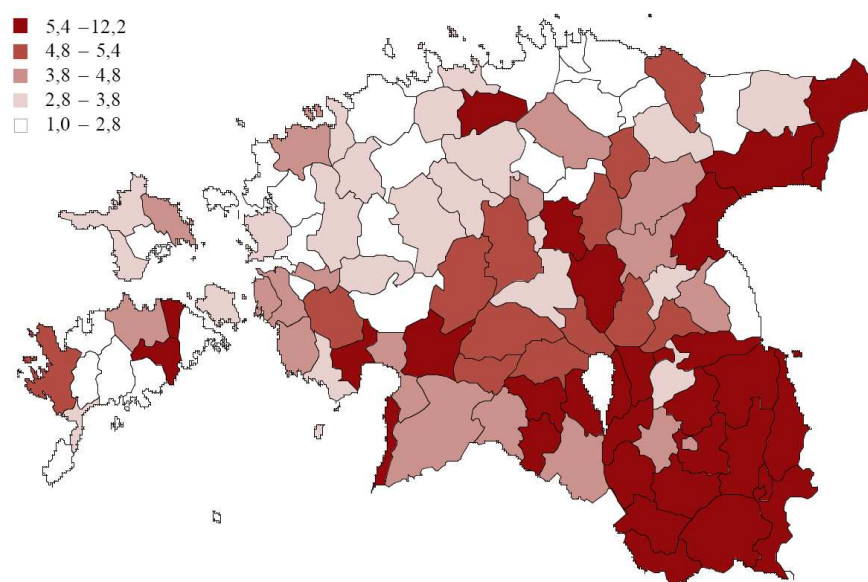
Kaart 1. Murtud värsside esinemisprotsendid

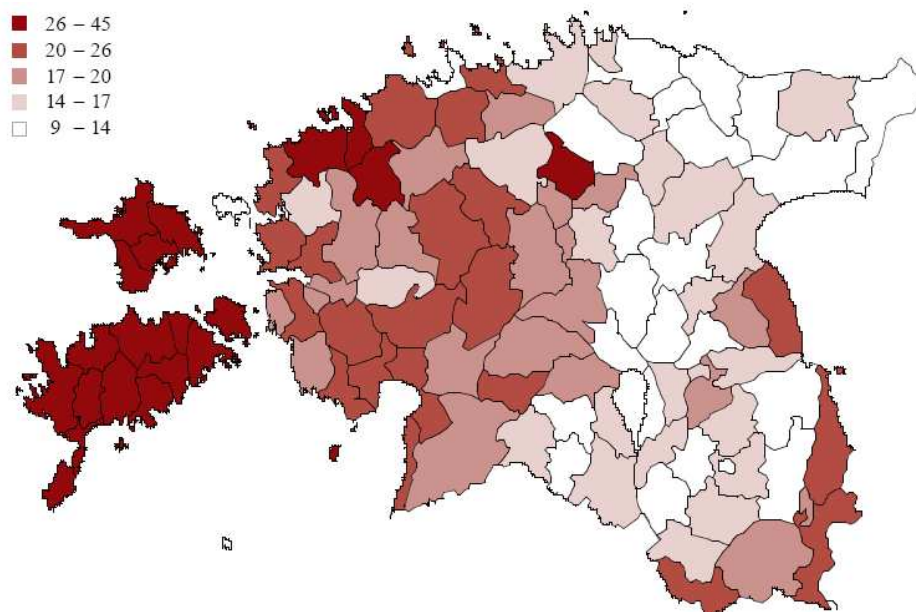
Kaart 2. Rõhuliste värsside esinemisprotsendid

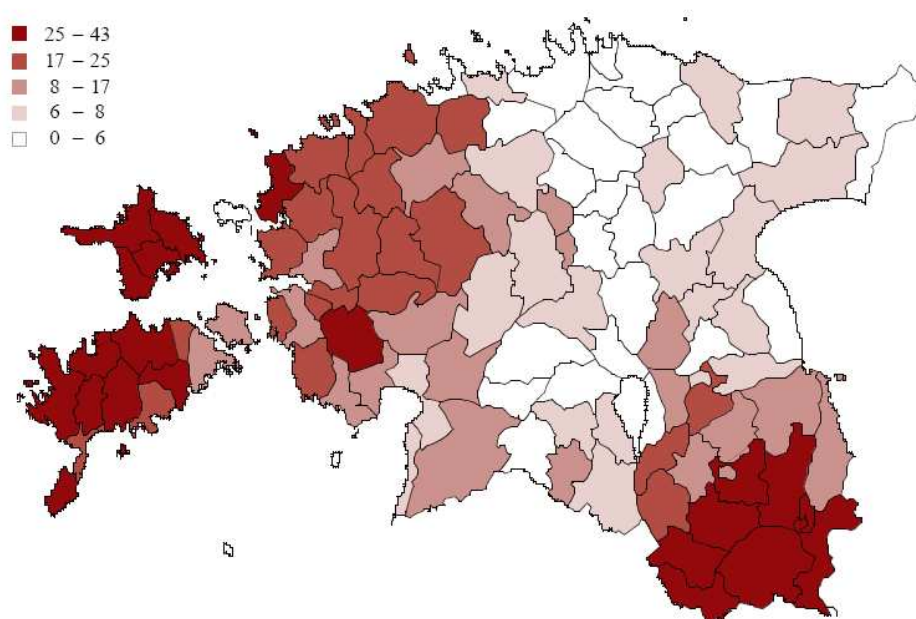
Kaart 3. Vähteliste värsside esinemisprotsendid

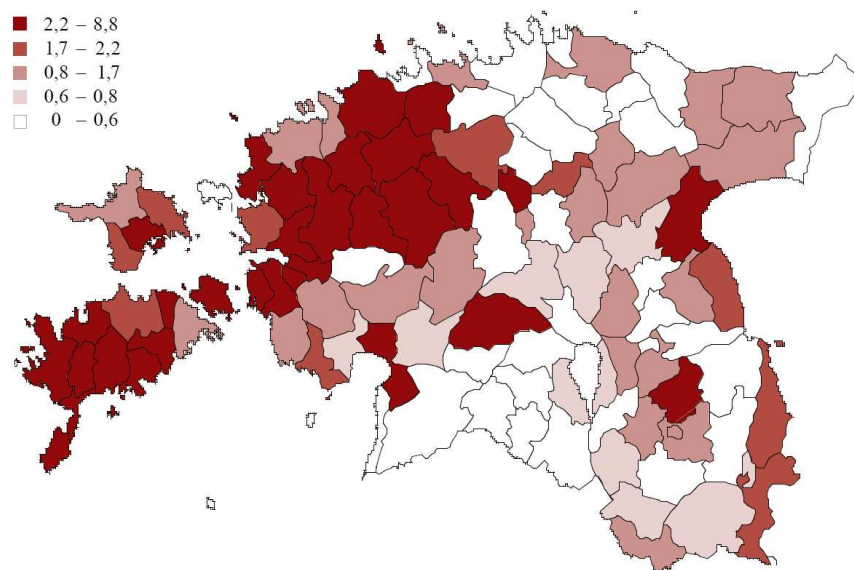
Kaart 4. Ebareeglipäraste värsside esinemisprotsendid

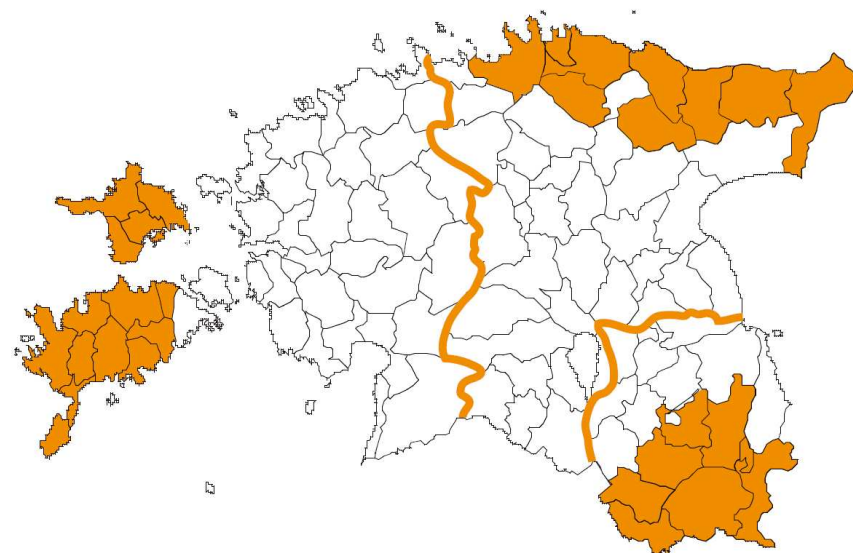
Kaart 5. Topeltpositsioonidega värsside esinemisprotsendid

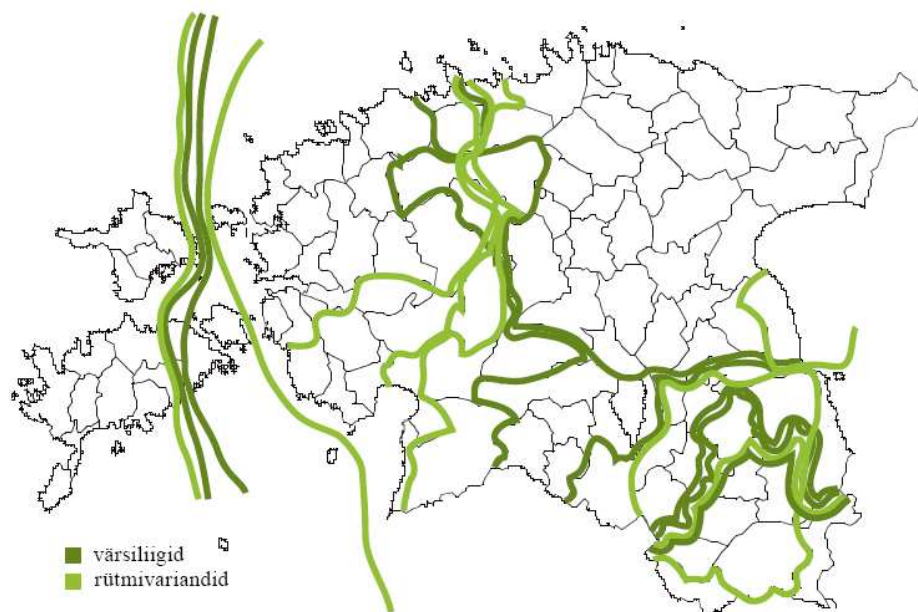
Kaart 6. Seitsmepositsiooniliste värsside esinemisprotsendid

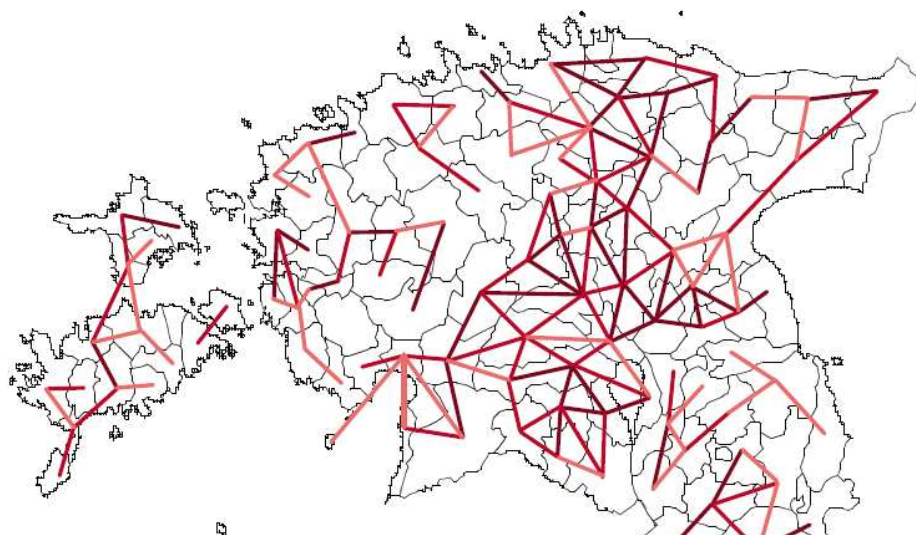
Kaart 7. Eellöögiga värsside esinemisprotsendid

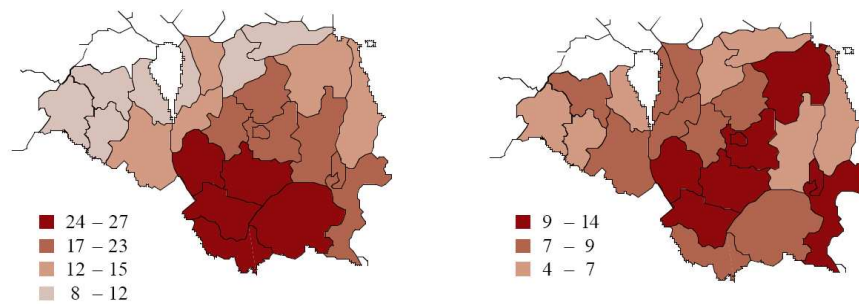
Kaart 8. Eesti regilaulu värsimõõdualad ja tuumalad

Kaart 9. Värsiehitustunnuste samajooni

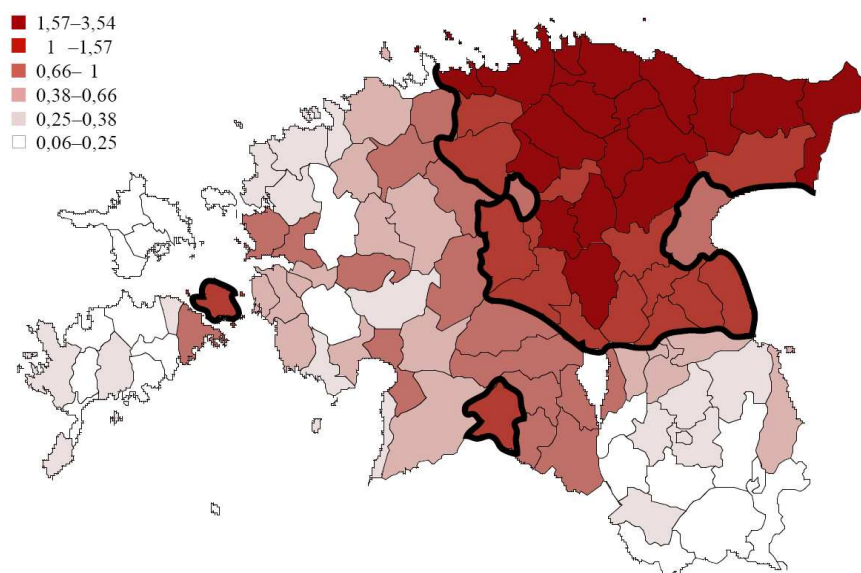

Kaart 10. Värsimõõduvad naaberkielkondade värsiehitustunnuste sarnasusjärjestuse põhjal.
Tumedaimate ühendusjoonte puhul on naaberkielkondade seitsme värsiehitustunnuse protsentnäitajate erinevuste summa kuni 15%, keskmise tumedusega joonte puhul vahemikus 15%–20% ning heledaimate joonte puhul vahemikus 20%–24%.

Kaart 11. Silbijaotusega värsside koondprotsent lõunaeeesti regilauludes

Kaart 12. Diftongijaotusega värsside protsent lõunaeeesti regilauludes

Kaart 13. Murtud ja rõhuliste värsside protsendi vahekord. Paks joon eristab murtud värsside ülekaaluga ala rõhuliste värsside ülekaaluga alast

2. KAKS TRADITSIOONILIST EESTI REGIVÄRSI-MÕÕDU KÄSITLUST

19. sajandi uurijad leidsid, et eesti regilaulu värsimõõduks on sõnarõhkudel põhinev neljajalgne trohheus, mille rütmi toovad vaheldust daktülilised värsid, ning et silpide pikkus selles ei mängi erilist rolli.²⁷ Selle teooria kujunemist käsitleb oma doktoriväitekirjas põhjalikult Taive Särg (2005: 72–89). Kuna kirjeldatud värsimõõtu järgib ka Friedrich Reinhold Kreutzwaldi eepos „Kalevipoeg”, kasutan alljärgnevas sellise värsimõõdu nimetamiseks J. Põldmäe eeskujul mõistet kalevipojavärss ning teooria tingnimetusena mõistet kalevipojateooria.

1880. aastatel tegeles Matthias Johann Eisen „Kalevala” tõlkimisega (see ilmus aastatel 1891–1899). Tõlkekatseid on ta näidanud oma heale sõbrale Kaarle Krohnile, kes talle nende kohta Helsingist 22. jaanuaril 1890 kirjutab:

Näib, et Sina oled järginud Kreutzwaldi Kalewipoja värsimõõtu, kuid see ei ole sama, mis Kalevala oma. Kalevala värsimõõdus tuleb arvestada kahte seadust:

§ 1) lühike (konsonant + vokaal) esisilp ei tohi olla tõsus (*arsis*), näit.

Nõnda kuulsin kõneldawat

Teadsin laulu lasetawat.

§ 2) pikk (loomult või positsioonilt) teine silp ei tohi olla lan-gus (*thesis*), näit.

Kawe Luonnotar kaunike

See pidas pikka puhkusta.

NB! Esimeses värsijalas ei ole vaja neid seadusi järgida. Niisiis on õige:

Tuli suure tuule hoogu

Oh Utko ülijumal sa.

(viimane sõna (nii nagu sa) ei tohiks siiski olla ühesilbiline). Esimeses värsijalas võib olla ka rohkem silpe. On õige:

Oli aga / neitsi ilma tütar (tütar siiski siia ei sobi).

Eesti rahvalauludes (Vana kannel) rikutakse sageli seadust § 1), harvemini seadust § 2). Arvan ka, et eesti keeles on raske neid seadusi üldse mitte rikkuda, kuid minu meelest tuleks [„Kalevala” tõlkimisel] rikkumist vältida nii palju kui võimalik (EKLA, f. 25, m. 7:1, l. 4/7).²⁸

²⁷ Ka H. G. Porthan (1983: 41) viitab oma eelkäijatele, kes olla väitnud, et soome rahvalauludes silbipikkust sugugi ei arvestata.

²⁸ Tänan siinkohal Kadri Tamme, kes juhtis mu tähelepanu sellele kirjale.

1902. aastal avaldab Kaarle Krohn oma isast Juliusest järele jäänud rahvalaulu-uurimuse, kus J. Krohn tõdeb, et A. Genetzi poolt sõnastatud kalevalamõõdu kvantiteedireeglid kehtivad ka eesti regilauludes (Särg 2005: 94). Sellest ajast alates kuni tänase päevani välja on eesti regilaulu pea kogu sellealases kirjanduses kirjeldatud kui kvantiteedireeglitel põhinevat neljajalgset trohheust, mõnikord on kõrvalise tegurina ära nimetatud ka eesti või lõunaeesti laulude mõningane kõrvalekaldumine reeglitest.

Esitan küsimuse ilmestamiseks ja võrdluseks kaks laulunäidet, millest esimene on kooskõlas kalevipojateooriaga, teine kalevalateooriaga. Silbilis-rõhulisest trohheusest kõrvalekalduvad värssid on esitatud kursiivis, kalevipojateooria kohaselt tuleks neid tõlgendada „elustavate daktülitena” värssidena,²⁹ kalevalateooria kohaselt – kui need vastavad kvantiteedireeglitele – murtud värssidena. Lühikesed sõnarõhusilbid värssi rõhulistes positsioonides on esitatud paksus kirjas.

*Meie ühesta külasta,
teine teisesta peresta.
Värvavad meil vastastikku,
ukse lingid ligistikku,
kaevu koogud kohastikku.
Lähme jaanipäev kiriku,
sa läed isa hua peale,
ma läen ema hua peale:
tõuse üles mu isake,
tõuse üles mu emake!
Tõuse mu pe'ad siluma,
anni vakka valmistama,
kerstu kaanta kinnitama.
Ei või tõusta tütar noori,
ei või tõusta, ei ärata.
Muru on kasvand mulla peale,
aru heinad hua peale,
sinililled silma peale,
kullerkupud kulmu peale,
varsakabjad varvastesse.*

EÜS VI 1800/1 (318) < JJn (1909)

Kuivõrd eesti regivärss sisaldab nii silbilis-rõhulise värssisüsteemi kui kalevalasüsteemi tunnuseid, on oma osa tõtt mõlemas teoorias. Jaak Põldmäe (1978: 151) juhib tähelepanu sellele, et kirjandusliku regivärssi loomisel on autorid lähtunud pigem regivärssiteooriast kui rahvaehtsast regivärssist endast. Nii otsustasingi ana-

*Ära olid laulikud kadunud,
kägi kukkujad külasta,
laulu laitejad majasta.
Neid oli enni heagi hulka,
kasus kui kanaste karja,
lagus kui lagle linu karja.
Kus see hulk oli otsa saanud?
Kas oli viinud vihma hoogu
või oli tapnud talve külma,
lumi uusi uputanud?
Ei pole viinud vihma hoogu
ega tapnud talve külma,
lumi pole uusi uputanud.
Neid on karjatsed ka'otand,
ärilised hirmutanud.
Kes on targem, see tasugu,
kes teab parem, see pangu juurde.
Ma pole õppind õiendama,
laulu otsi õiendama.*

E 51845/6 (6) < Kul (1922)

²⁹ Tähelepanelik lugeja leiab esimeses näites nende hulgast ka neli kalevalamõõdu reeglitele vastavat murtud värssi.

lүүsida ka mõnda kirjanduslikku regilaulujäljendust. Regilauluimitatsioonide statistiliste näitajate paigutamine regilaulude vastavate näitajate taustale võimaldab meil hinnata Põldmäe väite, kaudselt ka regivärsiteooriate paikapidavust.

2.1. Kalevipojavärss ja regivärss

19. sajandi markantseim regivärsijäljendus on kahtlemata Fr. R. Kreutzwaldi eepos „Kalevipoeg”. Kreutzwaldi eesmärgiks oli „Kalevipoeg” luuletada regilaulule võimalikult lähedases vormis:

Kui mul siin ja säääl peaks olema õnnestunud sulatada tõsist rahvalaulu oma sepitsusega nii osavalt, et mitte ikka selgelt ära ei või tunda piire, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin saavutanud oma kõrgeima eesmärgi (tsit. Annist 2005: 502).

Siiski on „Kalevipoja” värsiehitust ja stiili alates nooreestlaste sellesisulise kriitika avaldamisest (ja eriti võrreldes „Kalevalaga”³⁰) peetud rahvaluulekaugeks (vt. Annist 2005: 41, Mirov 2006: 573 jj.). Jaak Põldmäe (1978: 156) defineerib kalevipojavärsi nii ilukirjandusliku kui ka rahvapärase regivärsi omaette alaliigina: kalevipojavärss on rütmihälvetega silbilis-rõhuline neliktrohheus, mille rütmihälbed oma sõnapaigutuselt ühtivad kalevalavärsi meetrumivariantidega,³¹ st. milles puhttrohheiliste värsside hulka satuvad ka daktüülilised ja logaöödilised kaheksasilbikud. Põldmäe mainib samas, et „Kalevipojas” esineb lisaks kalevipojavärsile ka kalevalavärssi, täpsustamata, millise ulatusega üksusi ta silmas peab, ilmselt on mõeldud pikemaid tekstiosi, kus sõnade paigutus järgib kvantiteedireegleid.

Muhu rahvalauluesituse uurides on Janika Oras leidnud, et sealne silbilis-rõhulise meetrumi mudel, kus käibelolevad murtud värssid ei suuda hästi olla enam eeskujuks silpide pikkuse arvestamisel, vaid on malliks üksnes sõnarõhkude paigutamisel, haakub Põldmäe kalevipojavärsi määratlusega.³² J. Oras seostab Muhu *naturaalse kalevipojavärsi* kujunemise lõpupikendusega viiside ning sõnarõhulise esitusviisiga ning vihjab sellele, et kirjanduslikugi kalevipojavärsi lähteks võiks ehk olla sedalaadi laulutraditsioon (Oras 2001: 192). Et selgitada, kui kauge kalevipojavärss regivärsist ikkagi on ning kas sellel on mingeid piirkondlikke meetrilisi vasteid regivärsis, analüüsisin „Kalevipoja” katkeid samal moel nagu regilaulegi.

³⁰ Vt. nt. Märt Salaku õppevahendit „Kalevipoeg ja Kalevala” (1922).

³¹ Erinevalt kalevalamõõdu murtud värssidest ei arvestata neis rõhusilbi pikkust puudutavaid kvantiteedireegleid.

³² J. Orase Muhu regivärsi mudel näib enam-vähem kokku langevat eespool (lk. 38–40) toodud eesti regivärsi üldiste määratlustega. Nii, nagu eesti regilaulus üldiselt, vastavad ka Muhu laulude murtud värsistruktuurid kvantiteedireeglitele küllalt hästi (Oras 2001: 174), Põldmäe kirjeldatud kalevipojavärsis see nii ei tarvitseks olla.

Valisin regivärsiga võrdlemiseks kaks 500 värsi pikkust lõiku „Kalevipoja” esimese ja viienda laulu algusest (Kreutzwald KP, vt. ka lisa 2.1). Mõõtmaks eri kihelkondade regivärsi erinevust „Kalevipoja” värsiehitusest, arvutasin iga kihelkonna erinevusnäitaja, summeerides kõigi nelja värsiliigi esinemisprotsentide erinevused „Kalevipoja” vastavaist protsentidest. Värsiliikide jaotuse osas on „Kalevipoja” lõigud päris lähedased eelkõige saarte, aga ka kagueesti värsimõõduala kihelkondade regilauludele (vt. kaart 14), kõige kalevipojalähedemas kihelkonnas – Kihelkonnal – on erinevusnäitaja vaid kolm protsenti. Kreutzwaldi värss on aga püsivalt üsna süllaabiline ega kasuta peaaegu üldse nende piirkondade regilauludele iseloomulikke rütmivariante – topeltpositioone on suhteliselt vähe; ei eellööke, seitsmepositsioonilisi värsse ega Võrumaa lauludele iseloomulikku silbi jagamist üle kahe positsiooni praktiliselt ei leidu. Kui võtta lisaks värsiliikidele arvesse ka rütmivariantide esinamus, siis on kalevipojavärsile kõige lähedased tuumalade vahelise vööndi laulud (vt. kaart 15), kus murtud värsside osakaal on väheldane, ebareeglipäraseid värsse esineb pisut rohkem kui põhjapoolsete alade lauludes ning muid rütmi elavdamise võtteid kasutatakse suhteliselt vähe. Seejuures on kalevipojavärsi erinevus rahvapärasest värsist siiski märkimisväärne, kuna ka vahevööndis on topeltpositioone ja seitsmepositsioonilisi värsse ikkagi märksa rohkem kui vaadeldud „Kalevipoja” katketes – väikseim on erinevusnäitaja Vönnus (21%), Häädemeestel juba 27%.

Tabel 6. Värsiehitustunnuste esinemisprotsendid „Kalevipoja” 1. ja 5. laulus (KP) ja regilauludes (RL)

	välteli	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid	topeltposit-sioonidega	seitsmeposit-sioonilisi	eellöögiga
KP 1	52%	28%	13%	7%	10%	4%	0%
KP 5	55%	38%	3%	4%	3%	1%	0%
KP 1 ja 5	54%	33%	8%	5%	6%	2%	0%
RL keskmine	57%	24%	15%	5%	20%	14%	2%
RL vähim	42%	10%	3%	1%	9%	0%	0%
RL suurim	65%	43%	35%	12%	45%	43%	9%

Lisaks sellele tuleb veel mainida, et erinevused „Kalevipoja” esimese ja viienda laulu värsiehitustunnuste esinemuses on küllaltki suured, kokkuvõttes suuremad kui näiteks naaberkihelkondade valimite vahelised erinevused tavaliselt. Ilmselt tuleneb erinevus osalt rahvalauluvärsside osatähtsusest, mis esimeses laulus on u. 46%, kuid viiendas ainult u. 9% (Pino 1963: 240–241). I laulu algusosa regilauludest pärinevad värsid on üles kirjutatud Peetrist, Kadrinast ja Haljalast. Nagu näeme tabelist 6, on esimeses laulus rohkem nii murtud värsse, topelt-

positsioonidega värssse kui ka seitsmepositsioonilisi värssse.³³ Esimese lauluga sarnased kihelkonnad on murtud värsside suurema esinemisprotsendi tõttu üldpildis üksiti õige pisut lähemal põhjaeesti värsimõõdualale kui viienda lauluga sarnased kihelkonnad.

Mis ajendas Kreutzwaldi kasutama just sellist värsivormi? Kreutzwaldi tutvus regivärsiga algas tema lapsepõlves Virumaal, üliõpilasena kogus ta laule Virumaal, Järvamaal ja Põhja-Tartumaal (Laugaste 1963: 346–347). Seega võiks eeldada, et tema teadmised regilaulu kohta ja potentsiaalne imiteerimiskus pärinevad piirkonnast, kus regilaul on palju kalevalamõõdulisem kui „Kalevipoja” värss. „Kalevipoja” poeetika olulisimaks erinevuseks regivärsist ei olegi ehk eeskätt värsimõõdu eripära. Hoopis silmatorkavamad on erinevused lausestuses ja parallelismikasutuses. Nagu näitavad Arvo Krikmanni uurimistulemused, erineb ka „Kalevipoja” alliteratsioon regilaulu omast: esiteks on „Kalevipojas” märksa väiksem nn. tugeva ehk CV-alliteratsiooni osatähtsus, teiseks ilmutavad C-alliteratsiooni puhul konsonandile järgnevad vokaalid regilaulus omavahel märksa enamat foneetilist lähedust (eriti soovitud on sama konsonandi puhul paarid e-i, o-u ja ö-ü) kui „Kalevipojas” (Krikmann 2003, vrd. ka Krikmann 1994).

Käsitledes „Kalevipoja” saamislugu, puudutab August Annist põgusalt ka selle värsivormi. Kuigi A. F. J. Knüpffer oli juba 1817. aastal ja A. H. Neus 1836. aastal soovitanud eestikeelset luulet kirjutada rahvalaulu eeskujul, ei olnud nende üleskuteil eestlastest järgijaid. Varasemad kirjamehed pidasid regivärssi kui just mitte millekski madalaks, siis vähemalt eksootiliseks, ning üldine tendents tollel ajal oli pigem Euroopas levinud värsivormide toomine eestikeelsesse kirjandusse (Nirk 1958: 595, Annist 2005: 446 jj., 490, vt. ka nt. ERTA I: 172, 178–179). Tolleaegsed käsitlused lugesid regivärssi neljajalgseks trohheuseks mõnede eranditega (rohked daktülid) ning rõhutasid suurt poeetilist vabadust erisuguste sõnavormide kasutusel; silbipikkuste rollile rahvaluule värsimõõdus polnud keegi tähelepanu pööranud (Annist 2005: 491–492, Särg 2005: 34 jj.).

Kreutzwald hindas väga eesti rahvalaulude ilu ja vormivõtteid, tundis kahetsust rahvalaulude kadumise üle, pidas rahvalauluvormi eestlastele kõige sobivamaks luuleviisiks ning ka väljendas mitmel puhul sõnaselgelt oma seisukohti (vt. nt. ERTA I: 155–165, Wiru laulik 1861: 3–4, Kreutzwald 1840: 25–26). Vaatamata sellele on Kreutzwald rahvalaule (mis ta väidetavalt rahva suust kirja oli pannud) hoolega parandanud ja täiendanud ning osalt on ta need tegelikult ka ise luuletanud. Seesama meile tuttav kalevipojastiil ilmneb nii 1845. aastal Laiuse mehe Märt Mohni suust kirja pandud laulus, 1847. aastal kogutud setu lauludes, Kreutzwaldi poolt kirja pandud lauludes Alexander Heinrich Neusi teaduslikus eesti rahvalaulude kogumikus (1850–1852) kui ka Kreutzwaldi ning Neusi ühises eestlaste müütiliste ja maagiliste laulude kogus, mille 1854. aastal andis välja Peterburi Teaduste Akadeemia (Annist 2005: 467–477, 480).

³³ Ka nende kahe laulu osas kehtivad regilaulude puhul avaldunud negatiivsed korrelatsioonid murtud ja rõhuliste värsside vahel ning välteliste ja erandlike värsside vahel.

Endel Nirk on Kreutzwaldi „Kalevipoja” koostamisele eelnenud rahvalaulutöötlustele pühendanud eraldi artikli (Nirk 1958) ning toob seal välja asjaolu, et Kreutzwald oli tollel ajal üks paremaid eesti rahvalaulude tundjaid, tema kogus oli ligi kuussada lauluteksti ning kuidagi ei saa väita, et ta oleks rahvalaule halvasti tundnud. Kuna aga Kreutzwald ei leidnud rahvalauludes ehk päris sellist muinasluulet, nagu ta seal näha oleks soovinud, pidas ta vajalikuks laule oma äranägemise kohaselt täiendada. Ilmselt on teda sellele teele suunanud omaaegne kultuuritaust – rahvaluule kirjanduslik töötlemine oli kogu Euroopas levinud ning tolleaegsed tavad ei nõudnud ka laulude avaldamisel nende teaduslikult täpset esitust (Nirk 1958: 595).³⁴ Sama kehtib laulude vormi kohta – näib nii, et Kreutzwald ei püüdnudki regivärsi võttestikku täpselt jälgendada, „Kalevipojast” kirjutades leiab Märt Salak (1922: 23), et „selleks oli ta isiklik loomisvõim liig tugev”. Kreutzwaldi luulestiili lähteks näib olevat soov regivärssi paremaks muuta,³⁵ sellele iseloomulikku aeglast kulgemist kuidagi elavdada, rikastada, kujundlikumaks või liikuvamaks teha (vrd. Annist 2005: 817–825). Kui teadlik või alateadlik see soov võis olla, on tagantjärele raske hinnata.³⁶ E. Nirk on Kreutzwaldi nn. kalevipojastiilis näinud ka teatud sarnasust tema enese 1830. aastatel kirjutatud saksakeelsete ballaadidega: „autori teatav väljakujunenud maitsekallak ikkagi põhjustas mingi suguluse nende muidu erinevate nähtuste vahel” (Nirk 1958: 656).

Kreutzwald lõi oma isikupärase tekstiloomingu reeglistiku, mida järgis esialgu rahvalaulude parandamisel ja täiendamisel ning rahvalaulude nime all kirjapanud autoriloomingus, kuid hiljem ka „Kalevipojas” ja poeemis „Sõda” (1854). Kalevipojastiil on aga regivärsile siiski sedavõrd lähedane, et selle hulka on olnud võimalik muretult põimida löike regilauludest, autoriteksti lugemist kuidagi häirimata. Võime küll regilaulu värsiehituse uurimisel saadud andmete taustal väga hästi mõista, miks varasemad uurijad regivärssi silbilis-rõhuliseks pidasid, kuid kalevipojavärss ei ole siiski ühegi piirkonna rahvapärase regivärsi otsene jälgendus, vaid Kreutzwaldi poolt regivärsi alusel kujundatud omalaadne eepiline stiil, mida lisaks värsimõõdu tunnustele iseloomustavad alliteratsiooni ja parallelismi regivärsist veidi erinev kasutus ning teatavad kujundus- ja lausestusvõtted (vt. ka Mirov 2006: 572).

³⁴ Nirk kirjutab sellestki, et tolleaegsele romantilisele kirjandusele oli omane autoriloomingu päritolu ähmastamine: „siin esines alatasa leitud käsikirju, tundmatuid kroonikakatkeid, üleskirjutusi vanadelt, nüüd juba ammu surnud laulikutelt, kuidagi salapärasel viisil saadud teateid või pärimusi”. Nii sai Kreutzwald rahvaluule nime all (oli ta ju üks oma aja tunnustatumaid rahvaluule tundjaid), selle päritolu jälgi veidi segades, avaldada ka rahvuslikku luulet, mida tsensorid muidu poleks trükki lubanud (Nirk 1958: 655 jj.).

³⁵ Sellele viitab omal moel ka Annisti poolt (nt. 1995: 510, 632 jm.) seoses Kreutzwaldi regilaulutöötlustega korduvalt kasutatud mõiste *balhorniseerima* ‘parandamiskavatsusega halvemaks muutma’ (MK 2: 295).

³⁶ Ruth Mirov (2002: 88) on seisukohal, et Kreutzwald ise ei tajunud oma loomingut erinevust regivärsist, tuues selle tõenduseks tõiga, et Kreutzwald olla regivärsivormi eeskujuks noorele luuletajale soovitanud omaenese loomingut.

2.2. Kalevalavärss ja eesti regivärss

Julius Krohni tees eesti ja soome regilaulu värsimõõdu ühtsuse kohta jõudis *soome silda* pidi üsna kiiresti Eestisse. 20. sajandi alguses elavnesid kultuuri- sidemed Soomega, mitmed kirjandusrühmituse „Noor-Eesti” liikmed õppisid Helsingi Ülikoolis, läbides Julius Krohni poja Kaarle käe all rahvaluulestudiumi. Nooreestlaste poeetiliseks ihalusobjektiks kujunesid regivärsilised rahvalaulud ja „Kalevala” (Mirov 2006: 573). Soome regivärsiõpetuse mõjul hakati ka Eestis rahvalaulu etaloniks pidama kvantiteedireeglitel põhinevat regivärssi, kvantiteedireeglitest kõrvalekaldumisi tõlgendati eksimustena.

Kõige fanaatilisem kvantiteedireeglite idealiseerija oli Johannes Aavik, kes neid esmalt eestlastele üldse tutvustas (vt. lähemalt Särg 2005: 95), seejärel üritas parandada nii „Kalevipoega”³⁷ (vt. lähemalt Mirov 2006: 574) kui rahvalaule (Aavik 1919, vt. ka Mirov 2002: 267–274), propageeris regivärsi ilulugemisel skandeerimist, pidas regivärsilise kunstluule ainuvõimalikuks vormiks kalevalamõõtu (samas) ning kritiseeris karmilt, kui mõni luuletaja oma regivärsijälgendustes kvantiteedireeglite vastu eksis (Aavik 2001).³⁸

Mitmes küsimuses mõtlesid samas suunas ka Aaviku kaasaegsed. Nii peab Ruth Mirov parema, õigema, „Kalevala”-sarnase eepose igatsust mitmete tolleaegsete ja hilisemategi regivärsiliste poeemide, kompilatsioonide, monumentaalteoste ja tõlgete algtõukeks (Mirov 2006 ja 2002: 461–470). Kunstluule kalevalamõõdulise loomeprintsii biga näivad kirjanikud olevat samuti nõus olnud – valdav osa 20. sajandi esimese poole ilukirjanduslikust regivärsist on kalevalamõõduline. J. Põldmägi (1978: 156) nimetab ilukirjandusliku regivärsi meetriliste tüüpide hulgas lisaks kalevipojavärsile ja sellest lähtuval pseudo-regivärsile veel üksnes ilukirjanduslikku kalevalavärssi.

Praegusajal veidi kummastavat näidet kalevalamõõdu propageerimisest ilukirjanduses kohtame tolleaegse rahvalaulude teadusliku väljaande eessõnas. Vaatamata sellele, et teoses eneses leiduvais päris-regilauludes on ohtrasti kõrvalekaldeid kvantiteedireeglitest, rõhutab Kaarle Krohn:

Iga taideluuletaja, kes tahab jälgendada rahvalaulu, peab kõigepealt kaks asja meeles pidama: 1) et ta ei riku nimetatud lihtsaid värsimõõdu seadusi ja 2) et ta ei sega samasse laulu eri aegade keelekujusid (Krohn 1926: XX).

Eksplitsiitne normatiivsus on Eestis praeguseks küll raugenud, kuid Soomes innustab Kalevala Luulekeele Selts tänini kõiki, sealhulgas ka eestlasi, luuletama õiges kalevalamõõdus:

³⁷ Aavik (1933: 24) võtab oma suhtumise „Kalevipoega” kokku järgmiselt: „„Kalevipoeg” on eesti viletsuse, armetuse, hõreduse, viriluse, lodevuse, lohakuse, maitsetuse ja puuduliku keeleoskuse hästivastav sümbol ja jäädav mälestusmärk”.

³⁸ „Aga mispärast siis yldse tarvitada värsivormi, mille tehnikat ja keelt hästi ei tunta! Enne võetagu ometi vaevaks see ära õppida!” (samas).

Teretulemast meie rahvusvahelisse seltsi, juhul kui oled innustunud oma emakeelest. On ju Kalevala runokeel eestlaste ja soomlaste endine ühine luulekeel. Ka nüüdiseesti keeles on võimalik kirjutada rahvalaule kalevala värsivormis.

Vanad eesti kalevalamõõdulised rahvalaulud (Vana kannel, eesti rahvalaulud) on sulle heaks eeskujuks. Paraku aga mitte eestlaste Kalevipoeg, kuna seal on kasutatud ehtsat kalevala värsimõõtu ainult osaliselt. Samuti on mõned eesti regivärsid kalevalamõõdulised. /.../

Kalevala Runokeele Seltsi leheküljele Eesti luuletused võid sa saada kalevalamõõdulisi rahvalaule. Meie asjatundjad uurivad, kas värsiread on korrektsed ja kui võimalik, korrigeerivad vigu. Kui sa saadad rahvalaule rohkem, võid saada meie seltsi liikmeks, koguni MEISTRIKS, KALEVALA LAULIKUKS (KaRuSe: eesti.htm).

Ruth Mirov tõdeb, et „õigena” kõlava regivärsi järeleaimamist on saavutada äärmiselt raske ning selleks ei piisa sugugi värsimõõdureeglite ning põhiliste vormivõtete kasutamisest, vaid on vaja arvesse võtta mitmeidki muid stilistilisi, isegi temaatilisi komponente. Nende kriteeriumide alusel peab Mirov üheks õnnestunumaks regilaulujäljenduseks Villem Ridala poeemi „Toomas ja Mai” (Mirov 2006: 571).

Töötasin läbi internetis leidunud katked poeemi „Toomas ja Mai” XVI ja XX laulust, kokku 338 värssi (Ridala 2001, vt. ka lisa 2.2) ning sain värsiehituse kohta järgmised tulemused: rõhulisi ja ebareeglipäraseid värsse oli kumbagi vaid umbes 1%, topeltpositsioonidega värsse oli umbes 5%, seitsme-positsioonilisi ja eellöökidega värsse ei olnud. Murtud värsse oli vaadeldud katketes üle poole (55%), vältelisi värsse 43%. Ridala poeem on niisiis üsna puhtalt kalevalamõõduline. Arvuliste näitajate poolest on Ridala poeemile kõige lähedasemad Lüganuse kihelkonna laulud, neis on ka kõige rohkem murtud värsse, kuid eesti regilauludest erineb see kokkuvõttes siiski palju rohkem kui „Kalevipoeg” – Ridala poeemi ja Lüganuse laulude värsiliikide esinemisprotsentide erinevuste koondsumma on 41%, koos rütmivariantide esinemise protsendierinevustega 50% („Kalevipoja” vastavad näitajad olid 3% ja 21%).

J. Põldmäe väide, et ilukirjanduslik regivärss on pigem lähtunud regivärsiteooriast kui rahvapärasest regivärsist, näib vähemalt 20. sajandi algupoole loomingus tõele vastavat. Mitmed ilukirjanduslikku regivärssi viljelenud autoreist on ka ise (ja mitte vähe) rahvaehtsa regivärsiga kokku puutunud, kuid luuleloomingu ei ole nad endale eesmärgiks seadnudki selle värsimõõdu jäljendamist, vaid järgivad oma ajastu kaanonit, mille paleusteoseks oli „Kalevala” ja meetrumiks kalevalamõõt, nimetagem siin lisaks Ridala teostele M. J. Eiseni lugulaule „Kuldja” (1923) ja „Kaks kuninga poega” (1926), Gustav Suitsu ballaadi „Lapse sünd” (1922), veidi hilisemast ajast A. Annisti eepilisi teoseid

„Lauluema Mari” (1966), „Karske Pireta, maheda Mareta ja mehetapja Maie lood” ja „Udres-Kudres, Päeva poeg” (1990).

Erandi sellest suundumusest moodustavad otseselt rahvalauluvariantide kompileerimisel loodud teosed, kus autorite juhtijaks regilaulutöötluste kirjutamisel pole olnud ei eepos ega värsiteooria, vaid regilaul ise ja sellest tulenevalt on ka laulude värsistus just niisama loomulikult kirev kui rahvasuus. Jakob Hurt asus veidi enne surma 1906. a. koostama ilusamate regilaulude rahvaväljaannet „Vana Kannel” ning jõudis lauluvariante liites, laiendades ja setu keelest kirja-keelde tõlkides valmis kirjutada neli laulu (Hurt 1989, vt. ka R. Mirovi järelsõna). Hurda ajaks polnud kvantiteedireeglite teooria Eestis oma võidukäiku veel alustanud, kuigi Krohnide ideedega võis Hurt tõenäoliselt tuttav olla. Temagi nägi vajadust laulude värsiehitust kohandada, kuid üksnes seal, kus see üleskirjutusprotsessis kannatada oli saanud (ERTA II: 24). Teiseks sedalaadi teoseks on Hella Wuolijoe „Sõja laul” (Wuolijoki 1986, vt. ka R. Mirovi järelsõna), mis on samuti ridahaaval eesti rahvalauluvariantidest kokku pandud ning keeleliselt ühtlustatud. Olles K. Krohni õpilasena kindlasti tuttav kvantiteediteooriaga, ei pidanud Wuolijoki siiski vajalikuks hakata rahvalaule selle järgi painutama.

Aaviku ideedest võeti osaliselt omaks ka mõte regilaulude rahvaväljaannetes kvantiteedivigu parandada. Eduard Kubjas kirjutab 1967. aastal ülevaateartiklis regilaulude rahvaväljaannetest, et nende jaoks laule redigeerides „on vaja arvestada nn. kalevalavärsi reegleid ja vigaseid värsse võimalust mööda parandada”. Selleks ajaks ilmunud antoloogiatest umbes pooltes on nii ka toimitud. Kubjas ei ole aga oma suhtumises siiski nii must-valge kui Aavik, vaid möönab, et teatud juhtudel – peamiselt regilaulus kinnistunud väljendite puhul – pole vaja parandusi teha (ERTA II: 270–281).

Aaviku idee õpetada koolides regilaulude ilulugemist ainuüksi skandeerivas esituses leidis aga vastuseisu, mis käivitas ka pikaajalise teadusliku diskussiooni. See puudutas peamiselt eesti regilaulude esitusviisi (vt. lähemalt Särg 2005: 94–111), kuid servapidi ka kvantiteedireeglite kehtivust neis. Reageerides tuliselt ilulugemist puudutavale ideele, süüdistas Suitsmaa Aavikut muuhulgas selles, et too „ei ole tahtnud eesti rahvalaulu võõrastavaid vabadusi ehtsaks tunnistada”, ning tegi iroonilisi märkusi Aaviku normatiivsete reeglite mittekehtimise kohta ehtsas rahvalaulus (ERTA II: 86–87).³⁹ Kriitika sundis Aavikut küll pisut tagasi tõmbuma ja taaskord möönma, et lõunaeeesti laulude puhul kvantiteedireeglid seesugust tähtsust ei oma (ERTA II: 94–95).⁴⁰ Vaatamata Suitsmaa

³⁹ „Aga meie rahvalaulu skandeerija [st. Aavik] pidi kokku puutuma veel jubedamate meetriliste juhustega. Mitte harva ei satu värsirõhutusse taktilangusse – *horribile dictu!* – koguni sõna pikk algussilp /.../. Sarnased väldet, sõna esimese tüvisilbi pikka väldet ignoreerivad väärnähted väljaspool esimest värsijalga!” jne. (samas).

⁴⁰ Aaviku ja Suitsmaa avalik diskussioon leiab aset aastatel 1924–1925. Juba 1919. aasta rahvalaulude väljaande eessõnas kurdab Aavik, et lõunaeeesti laulud „avaldavad värsivormi suhtes, osalt lõuna-murde keeleliste kuulumiste ja muhenemiste tõttu, nii

kahtlustele ja märkustele oli süvenemas usk kvantiteedireeglite üldisesse kehtivusse eesti regilauludes.

Walter Anderson jõudis oma mahukas uurimuses Kolga-Jaani laulude värsiehituse kohta (1935) järeldusele, et neis kvantiteedireeglid mõningate eranditega üldiselt kehtivad.⁴¹ Anderson tegi oma järeldused kvantiteedireeglite kehtivuse kohta siiski üksnes murtud värsistruktuuride põhjal (Anderson 1935: 192–196). Lühikeste rõhusilpide kohta käivat kvantiteedireeglit – keeldu, mis eesti regilauludes ning eriti mittemurtud struktuuriga värssides üldiselt ei kehti – Anderson eraldi ei puuduta. Vaatamata sellele on vististi just Walter Andersoni uurimuse toel kvantiteedireeglitele edaspidi lisatud sõna „statistilised”, mis on lubanud neil eesti regilaulude puhul edaspidi kehtida ilma mingisuguse takistusega. Nii on eesti regilaulu ülevaatliselt iseloomustades pea alati juttu tehtud ka kvantiteedireeglitest. Suureks erandiks üldisest suundumusest on Jaak Põldmäe regivärsikäsitus (Põldmäe 1978: 153–157), mida tutvustasin juba eelpool, peatükis 1.2. Tsiteerin mõningaid käsitusi läbilõikena eri aastakümnetest ning vajadusel kommenteerin joonealustes märkustes.

1922. aastal kirjutab emakeeleõpetaja Märt Salak eeposi käsitlevas õppevahendis:

„Kalevala” runode vorm on samasugune, kui Soome-Karjala rahvalaulu vorm üldse. Nende samade reeglitega on ka ehtne Eesti rahvalaul kokkukõlas. Nagu uurijad tähele on pannud, ei esine sõna pikk esisilp kunagi ehtsas rahvalaulus värsirõhutumas kohas.⁴² Samuti ei või lühikene sõna esisilp olla värsirõhulises kohas⁴³ (Salak 1922: 10–11).

1934. aastal kirjutab Väinö Salminen muinasluule ajalugu käsitlevas raamatus kindlasõnaliselt:

Kogu läänemeresoome rahvaste muinasluule on loodud samas värsimõodus (Salminen 1934: 182).

Richard Viidalepa värsiehituse käsitus teoses „Eesti rahvaluule ülevaade” (1959) on üldiselt eesti regilaulu värsiehituse suhtes erakordselt tähelepanelik. Viidalepp kirjeldab eesti regivärsi erijooni, toob mitmeid näiteid selle kohta, et kvantiteedireeglitele mittevastavad värsid ei ole sugugi erandlikud ning näeb

suuri korratusi ja varisemisi, et neid võimatu on siirda õigeisse põhja-eestikeelseisse värssidesse vähem tunduvate parandustega” (Aavik 1919: VIII). On iseenesest huvitav, et Suitsmaa *alter ego* Gustav Suits on luuletamisel kalevalamõõtu eelistanud, olles nähtavasti eesti regivärsi kalevalamõõdutusest samas täiesti teadlik.

⁴¹ Näiteks leiab Anderson (1935: 193–194), et värsistruktuurides, kus värsi lõpus on kolmesilbiline sõna, millele eelneb kahesilbiline sõna, algab kahesilbiline sõna küllalt sageli pika silbiga.

⁴² See on mõistagi ilmne liialdus.

⁴³ Eesti regilauludes lühike sõnarõhusilp on värsirõhulises kohas üsna sageli.

värsimõõdu muutumise taga keelemuutusi ja rõhuprintsiibilise luule mõju. Kuid ka Viidalepp ei saa mööda kvantiteedireeglitest:

Eesti regivärsiliste rahvalaulude ehituses on kindlaks tehtud järgmised statistilised, s.o. värsside protsentuaalses enamikus kehtivad kvantiteedireeglid:⁴⁴

1. Esimene värsijalg on vabalt täidetav (nii silpide arvu kui nende kvantiteedi poolest). /.../
2. Värsijala tõusus ei või⁴⁵ esineda lühike pearõhuline silp. /.../
3. Värsijala languses ei või esineda pikk või ülipikk pearõhuline silp (välja arvatud ühesilbilised sõnad) (samas: 121–122).

Viidalepa regivärsimõõdu määratlus kõlab järgmiselt:

/.../ regivärsside värsimõõduna valitseb⁴⁶ kvantiteeriv trohheus dünaamilise või ka toonilise rõhu toetusel. Mitmesugustel põhjustel on regivärssi tunginud rõhuprintsiibilist meetrumit⁴⁷ (Viidalepp 1959: 126).

Eduard Laugaste ülikooliõpik „Eesti rahvaluule” (1977) annab meile arvatavasti üsna tõlevastava pildi selle kohta, kuidas väga pika aja jooksul õpetati regilaulu värsimõõtu eesti filoloogiale üliõpilastele:

Värsimõõdu kohta on teadlased formuleerinud viis statistilist kvantiteedireeglit.

1. Värsijala tõusus ei või olla lühikest pearõhulist silpi.⁴⁸

Ehk oleks / isa / ilma/rikas (12222)

Kulda / hobu / temal/lagi (224)

Teiseks / minu / tege/mine (224)

⁴⁴ Kvantiteedireeglid tõesti üldjuhul kehtivad rohkem kui 50%-s värssidest, ainuüksi vältelisi värse on juba enamasti rohkem kui 50%; ometi ei ole lihtsalt välteliste värsside ega ka kvantiteedireeglite nimetamine eesti regivärssi iseloomustamiseks siiski piisav.

⁴⁵ Jääb selgusetuks, kelle jaoks selline ajastuomane keelamisparadigma mõeldud on, ilmselt ju mitte laulikutele. Miks reeglid on sellisena sõnastatud rahvaluulet kirjeldavas teoses, kus paar lehekülge hiljem tõdetakse, et see keeld tegelikkuses ei kehti: „küllalt paljudes värssides leiame rõhuprintsiibilisi värsijalgu kaugemal esimesest silbist” (sammas: 124) või „Tõstamaa pulmalaulik kasutab lauluhoos üsna ohtrasti rõhuprintsiibilisi värsijalgu” (sammas: 125)?

⁴⁶ Viidalepp näitab, et see väide kehtib murtud värsside ja välteliste värsside puhul ning et viimastes moodustab rütmi lisaks kvantiteedivaheldusele ka rõhulise ja rõhuta silbi vaheldus (sammas: 117–118). Viidalepa hinnang kvantiteedivahelduse valitsemise kohta põhineb uskumusel, et eesti regivärss järgib üldjoontes kvantiteedireegleid.

⁴⁷ Rõhulise printsiibi mainimine eesti regilaulu värsimõõdu määratluses on 20. sajandi regivärsiteooria kontekstis haruldane.

⁴⁸ Sellele reeglile järgnevad näited on toodud reeglit mittejärgivate värsside kohta. Kui-võrd Laugaste rõhuasetus kvantiteedireeglitest rääkides ongi *eksimustel* ja *vigadel*, pole reeglit järgivate näidete puudumine siinkohal üllatav; segadusse ajav on siiski, kui näited esindavad mõnikord reeglitele vastavaid, teisel jälle just reeglitele mittevastavaid värse.

Vigased on teine ja kolmas värsijalg, sest sattudes värsirõhulisse asendisse ei muutu laulmisel pearõhk markantsemaks, vaid kaasneb vahel sõna tähenduse muutumine, nii et laulmisel kuulukse ikka: ii(sa), oo(bu), tee(mal). /.../

2. Värsijala languses ei esine normaalselt pikki pearõhulisi silpe.

Kulda vestu vöö va/hela (2213)

Veaks ei loeta ühesilbilist sõna värsijala languses:

Kulda / käed ja / kulda / jalad (21122)

2. värsijala languses on pikk pearõhuline silp, mis käib teise kvantiteedireegli vastu:

Hakka/sin at/ra te/gema (323)

Ader / mul vii/maks la/gunes (2123)

3. Esimest värsijalga võib vabalt täita. Seal ei tule veaks lugeda lühikest pearõhulist silpi värsijala tõusus ja pikka pearõhulist silpi värsijala languses ega rohkem kui kahe silbi esinemist /.../. Kui esimene värsijalg on kolme- või neljasilbiline, ei või need kolm või neli silpi kuuluda ühte ja samasse sõnasse:

Ise siis / taha / künde/maie (2124)

Siis panin / härrad / härga/desse (1224)

4. Värsi lõpul ei või olla ühesilbilist sõna, s.t. ühesilbiline sõna ei saa moodustada viimast värsijalga ega olla viimase värsijala languses. See on erandita reegel. Kus seesugune olukord esineb, on tegemist ebatäpse üleskirjutusega või üldse ebakorrektsed, dikteeritud värsiga:

Mu oma hanede / luist[a]⁴⁹ (1231)

Reegli mõte on selles, et värsi lõpul ei ole algupäraselt ühesilbilist sõna. Lääne-Eestis asendatakse illatiivi lõpp -je sõnaga jo.⁵⁰

Tullin ma metsast kodu jo (21221)

5. Neljasilbiline sõna moodustab kas 1. + 2. ja 3. + 4., mitte aga 2. + 3. värsijala.

Toitijada, täitijada (44)

(Laugaste 1977: 144–145).

⁴⁹ Seitsmepositsioonilise värsi ühesilbilist lõpusõna võib küll tõlgendada sõnana, mis täidab viimase värsijala (s.o. 7. ja 8. värsipositsiooni), ent ebatavaline ei ole see eesti regilauludes küll kuidagi, vaid on lääne- ja kagueesti regivärsistiili iseloomulik tunnus. Üpris erandita reegel näib olevat, et sisukat ühesilbilist sõna ei paigutata 8. värsipositsiooni.

⁵⁰ Ühesilbilisi täitesõnu võib tavaliselt lugeda siiski järgmise värsi juurde kuuluvaks ja nii need enamasti üles kirjutatud ongi, kuid tõepoolest pole tundmatu esitusviis, kus selline sõna (nt. *ja*) paikneb selgelt viisirea (ja seega ka värsirea) lõpus (Muhu laulude kohta vt. Oras 2001: 178–181).

Ülevaateos „Eesti rahvakultuur” (1998) iseloomustab Ülo Tedre regilaulu värsimõõtu nii:

/.../ regilaulu meetrum on kvantiteeriv: rütmi aluseks pole mitte rõhuliste ja rõhutute silpide vaheldus, vaid pikkade ja lühikeste silpide vaheldus.⁵¹ Regilaulu värsimõõdu kohta kehtivad K. Krohni sõnastatud nn statistilised reeglid: lühike pearõhuline silp ei tohi olla värsijala tõusus; pikk pearõhuline silp ei tohi olla värsijala languses; neljasilbiline sõna on kas värsi alguses või lõpus (mitte keskel); viimase värsijala languses ei tohi olla ühesilbiline sõna; esimest värsijalga võib vabalt täita. Reegleid nimetatakse statistilisteks, sest nad kehtivad enamiku värsside kohta (Tedre 1998: 550).

On äärmiselt imestamisväärne, millise järjekindlusega on korratud eksitavat väidet, et eesti regivärsis kehtivad kvantiteedireeglid. Ühest küljest kajastub selles ajaloolis-geograafilise uurimismeetodi algkuju otsimise põhimõte ning omaaegne hõimusedeid idealiseeriv ideoloogia, teisest küljest aga on tegemist käibetõega, mida ongi statistiliste uuringuteta raske kummutada. Rõhulise printsiibi olulisusest lääne-eesti regilaulude värsimõõdus sain aimu juba oma esimesest värsimõõdu analüüsikatses (Sarv 1997), kuid nähtuse ulatuslikkus tuli esile alles käesoleva, kogu Eesti regilaule hõlmava uurimuse käigus.⁵² Eesti regilaulu värsimõõdu ajaloolise kujunemise seisukohast on kvantiteedireeglid olulised ning nende selgitamine aitab mõista murtud värsside rolli eesti regilaulus – selliselt käsitlebki Tiiu Jaago kvantiteedireegleid juba 21. sajandi rahvaluuleõpikus (Jaago 2005: 89–90). Kui aga tahetakse iseloomustada eesti regilaulu värsimõõtu läänemeresoome regilaulu kontekstis ja kvantiteedireeglitest lähtuvalt, siis võiks seda iseloomustust pigem küll alustada väide, et eesti regivärsis ei kehti lühikese rõhusilbi kvantiteedireegel. Ehk siis ligikaudu nii viisi, nagu seda tegi Kaarle Krohn oma kirjas Eisenile (vt. lk. 47).

Võrreldes esimeses peatükis esitatud tulemusi värsimõõduteooriaga tuleb kokkuvõtteks tõdeda, et 19. sajandi regivärsiteooria ei olegi nii küündimatu, nagu seda on harjutud nägema, ning 20. sajandi kalevalamõõdust lähtuv regivärsikäsitus on ideoloogiliselt tugevasti kallutatud. Omajagu õigust on küll mõlemas, aga esimesel juhul on kvantiteediküsimus ala-, ja teisel juhul ületähtsustatud.

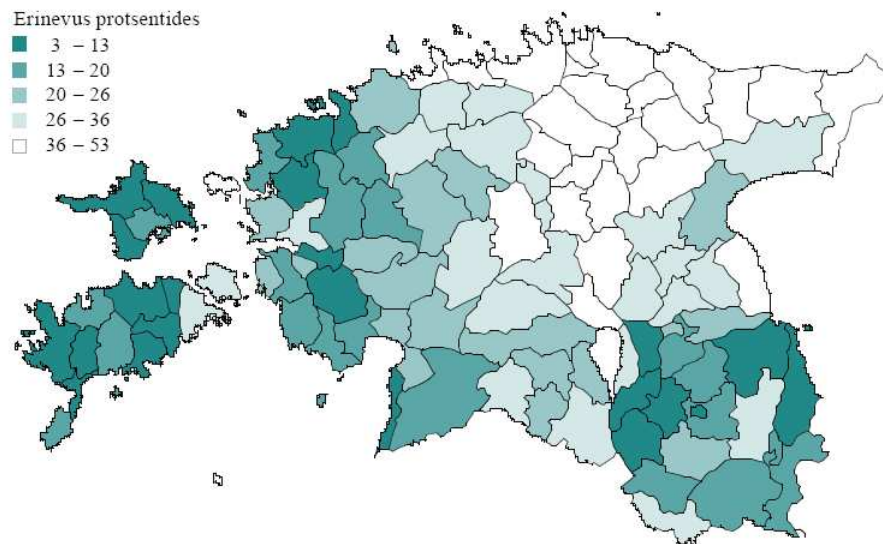
⁵¹ Väide on eksitav, sest ka kalevalamõõdu puhul on trohheilise rütmi loomisel sõnarõhk kvantiteedi kõrval oluliseks rütmimoodustuskomponendiks, kuid veelgi enam eesti regilaulu puhul, kus sõnarõhud enamasti langevad kokku värsirõhkudega. Seda, et eesti regivärsi rütmi loomises osaleb ka kvantiteet, näitab I. Lehistele analüüsi tulemus: veidi rohkem kui pooled tema valimivärsijalgadest koosnesid pikast ja lühikesest silbist (Ross – Lehistele 2001: 59). Põhimõtteliselt on lisaks PL struktuurile võimalikud ka LP, LL, PP (ning regilaulus mitmeid muid, rohkematest silpidest koosnevaid variante), mõttekas oleks võrrelda nende struktuuride esinemissagedusi regilaulus ja tavatekstis.

⁵² Olen selle uurimistöö (esialgseid) tulemusi tutvustanud ka varem (Sarv 2000b, 2001, 2003).

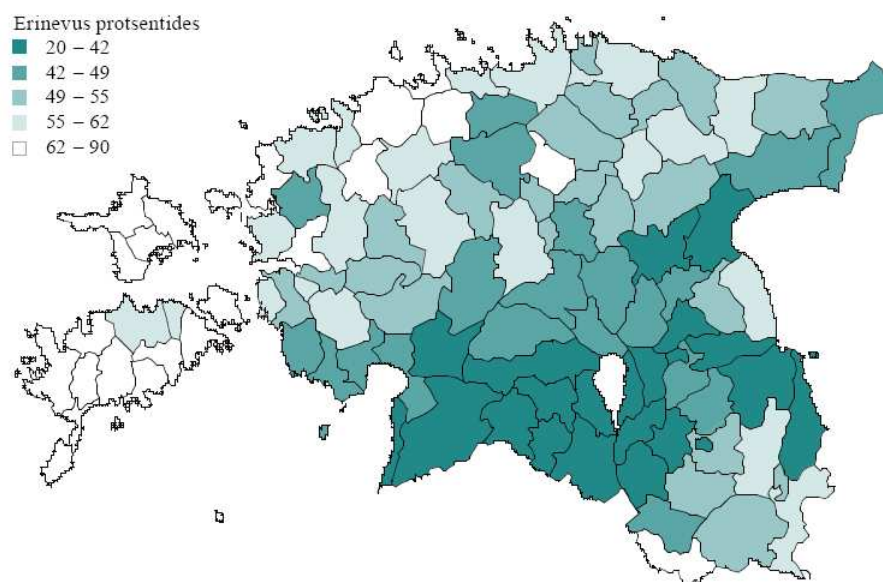
Kooskõlas eelöelduga ilmnes arvutustest, et Ridala poeemi värsiehitus on eesti regilaulu omast kaugemal kui Kreutzwaldi „Kalevipoeg”, kuid nagu tekstidest selgesti näha, ei ole värsiehitus sugugi peamiseks regilaululäheduse mõõdupuuks. Kreutzwaldi stiil jääb üldmuljelt regilaulust ikkagi kaugemale, võrreldes nimetatud kirjanike ükskõik millise kalevalamõõdulise luuleteosega.

Jääb veel üle küsida, kui palju need teooriad või eeskujud mõjutasid laulude esitajaid, kogujaid ja kirjapanejaid. Mingeid faktilisi tõendeid selle kohta on raske leida ja üldiselt tuleb tugineda lihtsalt vaistule. Jakob Hurt oma kogumiskampaaniais rõhutas selgesti, et laulud tuleb kirja panna just siisugusel kujul, nagu nad rahva suus kõlavad. Rahvalaulukogudesse on ikka ja alati sünenud ka autoriluulet. Rahvaluule ja autoriluule vaheline piir ei olegi muidugi selge sirgjoon, vaid leidub hulk vahevorme, rääkimata sellest, et ka rahvaluule ise on loominguiline nähtus. Niisiis oleks õigem öelda, et rahvalaulukogudes leidub regilauluimitatsioone, millel on regilaulule mitteomaseid tunnuseid. Enamasti torkab nende juures silma just nimelt parallelismi ja lausestuse, sõnavara ja temaatika ebaregilaalupärasus, kuid tavaliselt midagi ka värsiehituses, näiteks monotoonne värsirütm (nt. Mirov 2002: 92), või liiga range kaheksasilbilisus (vrd. ka lisa 5.4).

Poleks ime, kui teooria eesti regilaulude kalevalamõõdulisusest oleks jõudnud kuidagi ka rahvaluulesaadetistesse. Võib-olla ongi mõni regilaulude kirjanija laulikute *kvantiteedivead* enne saatmist ära parandanud, kuid sellest mingeid jälgi leida on üsna lootusetu. Üks varasemast ajast pärinev värsimõõdu parandamise näide on mulle siiski ette juhtunud. Nimelt saatis Kullamaalt aastatel 1888 ja 1889 Hurdale regilaule sealne kooliõpetaja ja kultuuritegelane Jaan Veidermann (vt. pilt 1). Umbes 80 aastat hiljem, 1966. aastal käisid Kullamaal rahvaluulet kogumas Tartu Ülikooli eesti filoloogia üliõpilased. Tudengite ekspeditsiooniülesannete hulka kuulus ka andmete kogumine Hurda korrespondentide kohta. IV kursuse üliõpilane Helve Rebane võttis vaevaks kogumismatka ajal Marie Uustalult saadud juhatuse alusel hiljem edasi töötada: kirjutada Jüri Uustalule ja siis, saanud uue juhatuse, veel ka Aleksander Veidermale. Selle tulemusena on Eesti Rahvaluule Arhiivis eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogus (EKRK) arhiveeritud muuhulgas kaks lauluvihku, mis osutusid Jaan Veidermanni saadetiste lähtematerjaliks. Ilmneb, et Veidermann on mõnd Hurdale saadetud teksti just värsiehituse osas kohendanud – parandanud lääne-eesti rahvalauludele iseloomulikud seitsmepositsioonilised värsid kaheksapositsioonilisteks ning murdepäraseid lõpud arhaistlikeks (vt. pilt 2). Ei ole aga erilist võimalust kuidagi teada saada, kas teda ajendas selleks alternatiivne esitusviis, „Kalevipoja” eeskujut, trükistes kohatud rahvalaulud või midagi muud, ega ka seda, kui levinud selline teguviis üldse võis olla.

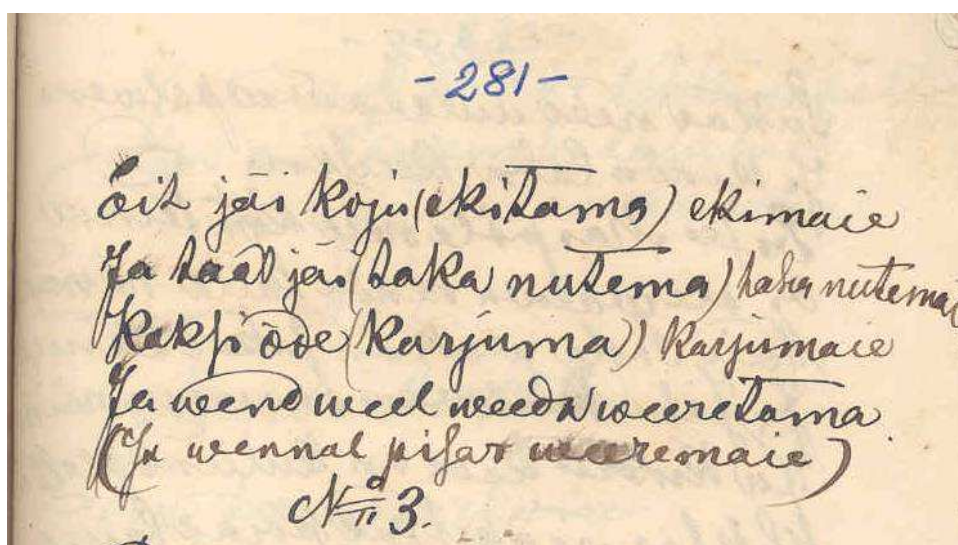
Kaart 14. Regilaulu kihelkondlike värsivalimite sarnasus “Kalevipojaga”
(värsiliikide esinemuse alusel)

Kaart 15. Regilaulu kihelkondlike värsivalimite sarnasus “Kalevipojaga”
(värsiliikide ja rütmivariantide esinemuse alusel)

Pilt 1. Vaikna meeskvartett, ristikesega märgitud Jaan Veidermann (EKRK I 58, 273)

Pilt 2. Näide laulude värsiehituse parandamise kohta (EKRK I 58, 281)

3. KEEL KUI VÄRSIMÕÕDU LÄHTEKOHT

3.1. Värsimõõdu sõltuvus keele prosoodiast

Keeles kasutusel olevad värsisüsteemid on teatud sõltuvuses keele prosoodilisest süsteemist (vt. nt. Korhonen 1999: 77–78; Lotman 1998: 1853, 1858–1859; Jakobson 1979: 148–150; Jakobson 1985: 3 jpt.). Kui kunstluule puhul keele prosoodilised tunnused (õigemini vastavate tunnuste puudumine) seavad üksnes piire võimalike värsisüsteemide valikule, siis rahvaluule puhul võiks eeldada, et selle värsimõõt on aegade jooksul kujunenud ja muutunud koos keelega ning sellele keelele optimaalseimalt sobivaks (vt. nt. Lehiste 2000: 38, Ross – Lehiste 2001: 3, Dufter 2003: 195, Korhonen 1999: 77–78).⁵³ Igal juhul võiks see nii olla sellise kauaaegse, laiapõhjalise ja multifunktsionaalse poeetilise süsteemi puhul, nagu seda on regivärss.

Värsimõõdu seosest keelega on põhjust kõnelda eriti siis, kui võrreldakse eri keelte luuletraditsioone või uuritakse keelemuutustega kaasnenud muutusi neis. Eesti keele ja regilaulu värsimõõdu suhte uurimisel on lähteolukord küllaltki eriline. Esiteks on eesti keel viimase tuhande aasta jooksul teinud läbi märkimisväärsed omavahel seotud muutusi: mitmete häälikumuutuste tõttu on sõnade silbiarv vähenenud; esisilbi häälduse prominentsus on suurenenud ja järgsilpide oma vähenenud; tekkinud on fonoloogiliselt ja morfoloogiliselt oluline II ja III välte vastandus;⁵⁴ järgsilpide vokaalivalik on ahenenud eelkõige seoses vokaalharmoonia kadumisega; keeletüüp on muutunud põhiliselt aglutineerivast flekteerivamaks ning sellega seoses on suurenenud sõna algussilpide sisuline tähtsus.⁵⁵ Need muutused erinevad mурdeti ja murrakuti nii sisu kui ulatuse poolest. Teiseks esindavad meie laialdases käibes olnud omakultuurset värssi mahukad ja kihelkonna täpsusega lokaliseeritud rahvalaulukogud. Lisaks

⁵³ Sellele võiks ehk viidata ka asjaolu, et rahvaluule värsimõõde ei ole sageli võimalik värsisüsteemide abil kirjeldada (vt. Lotman 1998: 1847–1848) ehk teooria on lihtsam kui keele eri komponentide koosmõju arvestav tegelikkus.

⁵⁴ Oletatavasti eristusid II ja III välde foneetiliselt juba varem ning varasem on ka geminaatklusiilide astmevaheldus, kuid fonoloogiliselt ja morfoloogiliselt oluline ja laiaulatuslik välteeristus tekkis siiski seoses süstemaatiliste häälikukadudega järgsilpides (vt Viitso 2003b: 140, 163–164, ka Ehala 1999: 459–460).

⁵⁵ Eesti keeles toimunud muutusi kirjeldavad nt. Eek – Help 1986, Rätsep 1989, kõige üksikasjalikumalt Viitso 2003b.

sellele on veel oluline mainida rahvastiku suhtelist paiksust, mis on võimaldanud välja kujuneda selgete lokaalsete tunnustega murrakutel ning värsimõõdul (vt. ka Pajusalu jt. 2002: 64–65). Niisiis on olemas head eeldused rahvaluule värsimõõdu ja keele koostoime uurimiseks ning paistab ka tõesti, et keelemuutused, sünkroonilisest seisukohast murrete erinevused, kajastuvad rahvaluule värsimõõdus.⁵⁶

Värsimõõt on teksti rütmilise korrastamise mudel. Rütm luuakse mingite üksuste kordamise abil. Üldiselt arvatakse, et keeltes on juba loomu poolest olemas teatud rütm, st. taotlus mingite üksuste võrdse pikkuse saavutamiseks, nendeks üksusteks võivad olla näiteks moorad, silbid, jalad, rõhurühmad, sõnad. Meetrumimallide aluseks on lihtsad rütmiskeemid ning vastavusreeglid määravad ära meetrumimallide ja keeleüksuste omavahelise suhte, ahendades viimaste paigutusvõimalusi võrreldes tavakeelega (Kiparsky 2006: 138). Rahvaluule värsimõõt võiks siis olla keele rütmiga kõige paremini kooskõlas olev värsimõõt, keele loomuliku rütmi korrastatud üldistus just niisamuti, nagu rahvaviise on peetud kõneintonatsiooni muusikaliseks üldistuseks (Rüütel 1998–1999 III: 101). Muusikaline esitus (eelkõige püsiv meloodia ja viisirütm) võib neutraliseerida keele fonoloogilised eristused, mille aluseks on põhitoon, kvantiteet ja/või dünaamiline rõhk (vt. Ross – Lehist 2001, Lehist 2004, Särg 2005: 154). Regilaulu põhjal võib teha üldisema oletuse, et muusikalisest esitusest tingitud neutraliseerumise kompensatsiooniks peaksid keele struktuuri seisukohalt kõige olulisemad prosoodilised vastandused olema rahvalaulumeetrumi puhul realiseeritud vastandustena värsisüsteemis.⁵⁷

Selles, mis just on eesti ja soome keeles peamine rütmi loov tegur, lähevad uurijate arvamused lahku,⁵⁸ murrete puhul pole selle küsimusega vist hoopiski tegeldud. Keelerütmiteooria üks-ühest ülekandmist värsimõõduteooriasse on kritiseeritud seetõttu, et värsimõõdu kujundamisel osalevad tavaliselt ka muud keele fonoloogilis-prosoodilised tunnused (vt. nt. Dufter 2003). Seega, nagu rõhutab ka M. Lotman (1998: 1853), ei tule värsimõõdu kujundajana arvesse võtta mitte üksikuid prosoodilisi tunnuseid, vaid keele kogu prosoodilist süsteemi. Lääne-

⁵⁶ Mul ei ole kahjuks õnnestunud leida võrdluseks ühtki samalaadseil lähteandmeil põhinevat uurimust muude maade rahvaluule värsimõõdu kohta. Murdeerinevuste kajastumist värsimõõdus käsitlevad Roman Jakobsoni eri slaavi keelte prosoodia ja rahvaluulevärsi võrdlevad analüüsid (nt. Jakobson 1966 jm.). Heaks paralleeliks rahvaluulele omase rütmilooma vahendite keelise varieerimise kohta rahvaluule meetrilise mitmekesisuse puhul on James Bailey uurimus vene rahvalauludest (Bailey 1993).

⁵⁷ Aga vrd. ka P. Leino kriitikat (1986: 141) P. Ravila samasuunalisele oletusele.

⁵⁸ Martin Ehala liigitab eesti keele moorasid loendavaks keeleks (Ehala 1999: 459), Arvo Eek, Toomas Help ja Mihhail Lotman silpe loendavaks keeleks (Eek – Help 1986: 35, Lotman 1998: 1859), kindlasti on eesti keele rütmistruktuuri puhul äärmiselt oluline ka sõnade liigendumine jalgadeks (vt. nt. Ross – Lehist 37–56). Soome keele rütmi loovateks teguriteks on peetud jalgu ja moorasid, akustilistele uuringutele tuginedes näitavad O'Dell jt., et soome keele puhul avaldub samapikkustendents nii moorade kui fraasirõhkude, ent võibolla ka jalgade tasandil (O'Dell jt. 2007).

meresooime algkeele prosoodia põgusa ülevaate leiab Mikko Korhose käsitlusest kalevalamõõdu kujunemise ja selle keeleliste tekkimistingimuste kohta (Korhonen 1999). Ülevaate eesti keele prosoodiast annab Tiit-Rein Viitso vastavateemaline artikkel (Viitso 2003a: 10–20) eesti keelt käsitlevas koondteoses; regilaulu-alastes uurimustes on pühendanud eesti keele prosoodiale terve peatüki nii Jaan Ross ja Ilse Lehist (2001: 37–56) kui ka Taive Särg (2005: 15–19).

M. Lotman nimetab ära mõned universaalsed seaduspärasused keelte prosoodia ja värsisüsteemide omavaheliste vastavuste kohta, mis võivad olla olulised ka regivärsi seisukohalt:

Tugeva dünaamilise rõhuga keeltes on süllaabikaprintsiibi rakendamine pärsitud rõhutute silpide arvulise reduktsiooniga. Samamoodi pärsib tugev dünaamiline rõhk kvantiteediprintsiibi toimet isegi neis keeltes, kus pikkade ja lühikeste silpide fonoloogiline opositsioon on olemas (Lotman 1998: 1853).

Väljaarendatud ja läbiv alliteratsioon esineb vaid neis poeetilistes süsteemides, kus lisaks rõhulisele printsiibile osaleb värsimõõdu kujundamises veel mõni tunnus [näiteks kvantiteet] (Lotman 1985: 63–64, vt. ka Lotman 1998: 2070).

Eesti keeleala piires on ehk kõige konservatiivsemateks murreteks kirderannikumurded, neis on osaliselt toimumata sise- ja lõpukadu ning puudub ka II ja III välte vastandus (vt. nt. Must 1987: 42, 154, 355). Kuna ka kirde-eesti laulude värsimõõt esindab laias laastus ajalooliselt vähem muutunud regivärssi ning lääne- ja kagueesti värsimõõdud esindavad eesti keele muutustega seotud arenguid,⁵⁹ võib välja tuua järgmised oletuslikud seosed keele prosoodia ja värsimõõdu muutustes:

- 1) sõnade rõhulise esisilbi prominentsuse suurenemine keeles peegeldub värsisüsteemi muutumises sõnarõhukeskemaks;
- 2) pika ja lühikese sõnarõhusilbi selge fonoloogilise vastanduse kadumine (senise pika välte jagunemine kaheks) kajastub värsimõõdus samuti selge pikkusvastanduse kadumises ning eri vältetega silpide funktsiooni-muutustes:⁶⁰
 - a. pika sõnarõhusilbi funktsioon kujundada meetrumi tugevate ja nõrkade positsioonide vastandusi säilib, lühikese sõnarõhusilbi puhul see kaob (õieti hakkab ajapikku sarnanema pika sõnarõhusilbi omaga);
 - b. lühikeste sõnarõhusilpide puhul muutub palju üldisemaks (koos järgneva silbiga) nn. topeltpositsioonide moodustamine;

⁵⁹ Pöördun selle küsimuse juurde tagasi veel peatükis 3.5. Käesolevas peatükis käsitan kalevalamõõtu tinglikult ulatuslike keelemuutuste eelse regivärsimõõdu hüpoteetilise lähtekujuna.

⁶⁰ Eesti keele kvantiteedisuhete nivelleerumise võimalikku mõju värsimõõdutajule mär-gib juba Viidalepp (1959: 119).

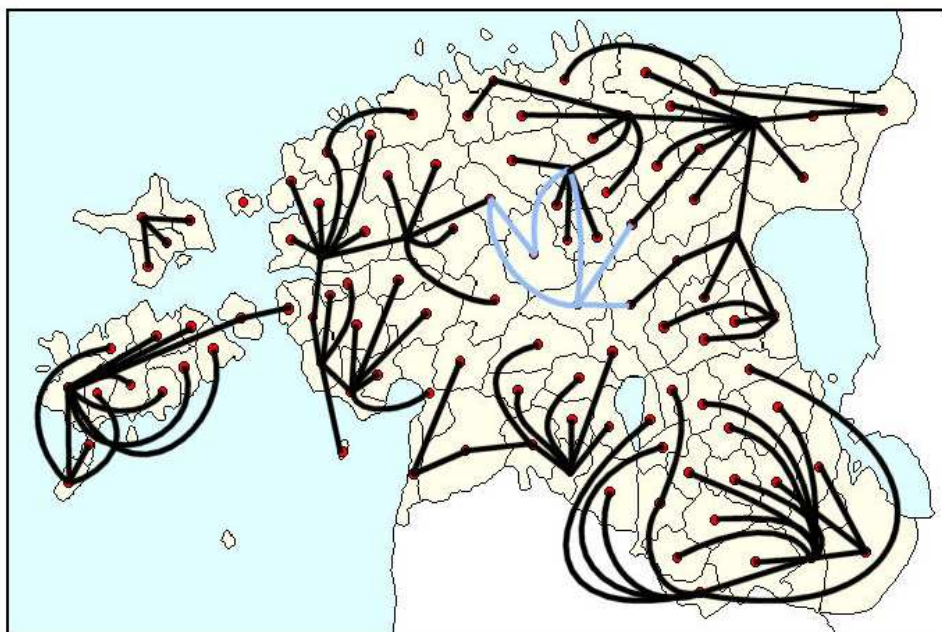
Värsimõõdu seisukohalt olulisemate piiride hulka kuulub esiteks põhjaeesti keskmurde tuumala ja looderühma vaheline piir, mis langeb suures osas kokku värsimõõdu kolme vaadeldud rütmivariandi levikupiiridega (vt. kaardid 5–7); samuti on see murdepiir murtud värsside rohke ala läänepiiriks. Teisisõnu, põhjaeesti keskmurde looderühma ala kuulub lääne-eesti värsimõõdualasse. Teiseks kajastub värsiehituses väga selgesti Tartu murde ja põhjaeesti peamurde vaheline piir ning lõunaeesti murrete omavahelised piirid, kuid nagu juba värsimõõdualade kirjelduses (ptk. 1.5) on öeldud, kuulub Rannu värsiehitustunnuste poolest kokku Mulgi- ja Viljandimaa kihelkondadega ning Räpina Lõuna-Tartumaa kihelkondadega. Kolmandaks on värsiehituses selgelt nähtav piir ka saarte ja mandri vahel, langedes üldiselt kokku saarte murde ja läänemurde piiriga (eriolukorras on Muhu ja selle ümbrus, neist tuleb eraldi juttu ptk. 3.5).

Värsiehituses kõige olulisemad piirid ei lange siiski alati kokku kõige tähtsamate murdepiiridega. Värsiehituse ja murdepiiride kõige silmatorkavamad erinevused on järgmised:

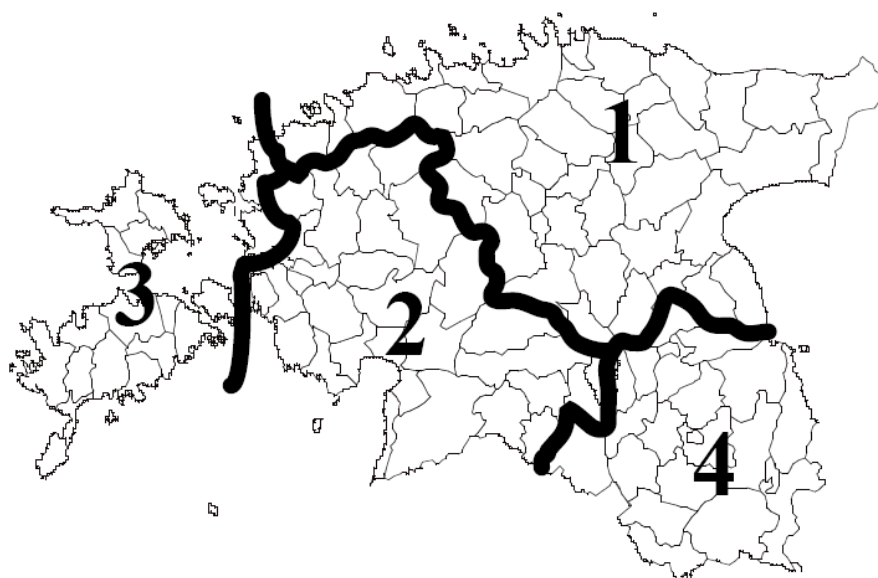
- 1) kirderannikumurrete ja põhjaeesti keskmurde vaheline piir värsimõõdus selgesti ei kajastu;
- 2) lääne-eesti värsimõõduala piir ei lange põhjaosas kokku mitte põhjaeesti kesk- ja läänemurde vahelise piiriga, vaid on sellega võrreldes ida pool, langedes üldjoontes kokku põhjaeesti keskmurde tuumala ja looderühma vahelise piiriga;
- 3) Mulgi murde ala ei kuulu värsimõõdu osas kokku mitte ülejäänud lõunaeesti murdealaga, vaid kuulub pigem põhjaeesti värsimõõdupiirkonda.

Värsiehituse tunnuste jaotuse peamised eraldusjooned langevad enam-vähem kokku kujuteldavate piiridega murrakute sõnavaraseoseid kuvaval kaardil 17, üldjoontes võib sarnasust leida ka nt. vanasõna levikurajoonide (kaart 18), samuti rahvakultuuri piirkondade kaardiga jts. (Viires 1998: 661, vrd. ka Pajusalu jt. 2002: 70–71).

Eesti keelesüsteemi oluliselt teisendanud muutused leidsid enamjaolt aset 13.–16. sajandil (Rätsep 1989: 1518). Nagu nägime eespool, oli uuendusi värsimõõdus teoreetiliselt kerge seostada keele prosoodiliste muutustega – nimelt esisilbi prominentsuse suurenemise ja selge kvantiteediopositsiooni kadumisega. Omaaegsetest olulistest muutustest on 19.–20. sajandi regilaulukeele sünkroonilisel pildil eelkõige esil aga sõnade silbiarvu vähenemine, mida põhjustasid mitmesugused häälikukaod, sh. reeglipärane vokaalide sise- ja lõpukadu. Juhan Peegel leiab oma regilaulude morfoloogiakäsitluses, et lõpu- ja sisekao puudumine nominatiivis ja mujalgi on rahvalaulutraditsioonis niivõrd üldine, et sellel pole põhjust pikemalt peatuda (Peegel 2006: 41). Piirkondlikud erinevused selles osas on siiski märkimisväärsed. Põhjaeesti värsimõõduala regilauludes on väga sageli säilitatud sise- ja lõpukaota sõnavorme, lääne- ja kagueesti värsimõõdualadel kasutatakse sise- ja lõpukaolisi vorme rohkem, eriti tuumaladel. Lisas 3.1 olen esitanud mõned peamiselt lõpukaota vormide esinemust iseloomustavad regilaulunäited.

Kaart 17. Eesti murrakute sõnavaraseosed (Krikmann – Pajusalu 2000a)

Kaart 18. Eesti vanasõnarajoonid (Krikmann 1997a: 234)

Keeles toimunud häälikumuutustest tuleks mainida veel vokaalidevaheliste üksikkluusiilide kadu esimese ja teise silbi piiril (laadivahelduslike tüvede nõrgas astmes, nt. *käe*, *mäe*) ja järgsilpides (**kalata* > **kalaa* > *kala*), samuti vokaalidevahelise *h* kadu järgsilpides (**kirvehella* > > *kirvel*) ning selle tulemusel (järgsilpides hiljem lühenenud) pikavokaalse või diftongilise silbi tekkimist (vt. Viitso 2003b: 166–169; 186–187). Regilaulus on sellistes vormides mõnikord säilitatud varasem silbijaotus kas siis lihtsalt pikka vokaalainest kahte silpi (värsipositsiooni) jagades või ka ajaloolist konsonanti säilitades. Vastuseis neile häälikumuutustele pole aga regilaulus olnud nii järjekindel kui lõpukao toimumisele (värsimõõdu seisukohalt oluliste ajalooliste morfoloogiliste lõppude kasutust käsitlen Peegli uurimusele tuginedes lähemalt peatükis 3.4).

Regilaulu kontekstis on eelkõige lõpukaoliste vormide läbiv kasutamine haruldane ning mõjub uuenduslikult, nt. *minu oma omal maal ja minu kaasa kaugel maal, tuul tal viigu tervisid, aiateebas armusid* (Kul). Kõige järjekindlalt võib häälikukaolisi sõnavorme leida Lääne-Võrumaa lauludes: *mis sääil varva vahjõl, kinä mõtsa k'es'k'el, talu oll' tütar tammõkõnõ, perepiiga linnukõnõ, kann' kulladu k'äen, pikõr hõpõtu peon, sõrmõ täüs sõrmussid, käe varrõ vasitsid* (Urv). Üldiselt on aga väga raske leida selliseid laule, kus lõpukaota sõnavorme üldse ei esineks.

Muutusteprotsess, mille hulka kuuluvad ka nimetatud häälikukaod, ühendas põhja- ja lõunaeeesti murdeid ning eristas ühtlasi eesti keelt teistest läänemeresoome keeltest (Rätsep 1989: 1511–1518).⁶¹ Sellest lähtudes pole ka üllatav, et märksa varasem lõuna- ja põhjaeeesti keelepiir värsimõõdu tunnuste levikus üheselt ei kajastu. Kirderannikumurretes II ja III välte eristus puudub, samuti pole seal toimunud sise- ja lõpukadu, viimane seletab ka sealse värsimõõdu konservatiivsust ehk suhtelist kalevalamõõdulisust. Kirderannikumurrete ja põhjaeeesti keskmurde vahelise piiri puudumist värsimõõdus võiks seletada asjaolu, et kirderannikumurrete asuala on olnud varem laiem (vt. Eesti esiajalugu 1982: 245, Must 1987: 317), murdevahetusest tingitud keelemuutused on seal toimunud suhteliselt hiljem ning pole värsimõõtu lihtsalt jõudnud veel kanduda. Arheoloogia andmete järgi on varasem Kirde- ja Kesk-Eesti hõimude vaheline kultuuripiir jäänud Väike-Maarjast ja Simunast põhja poole (vt. Schmiedehelm 1956: 156–158). Värsimõõdu tunnuste poolest suhteliselt ühtne ala ulatub siiski palju kaugemale lõunasse (vt. kaarte 1, 2 ja 10), niisiis ei saa nähtava piiri puudumist kirderannikumurrete varasema levikuga üks-üheselt seostada. Pole muidugi võimatu, et nii nagu murdekeelegi puhul, ei lange ka värsimõõdu tunnuste levikupiir kokku kihelkonnapiiridega, ning ei kajastu seetõttu täie selgusega värsiehitustunnuste levikukaartidel.

⁶¹ Teoses „Eesti esiajalugu” (1982: 418) on väidetud, et 12.–13. sajandil ilmnes Eesti alal ka ainelises kultuuris teatav ühtlustumistendents. Kultuuri üldilmelt moodustas Eesti ala tollal omanäolise terviku, erinedes sellisena selgesti naabermaadest, mis osutab läbikäimise tihenemisele eri maaosade vahel.

Kokkuvõtteks võiks öelda, et regivärss on kõigest jõust ja hämmastava edukusega püüdnud sise- ja lõpukao toimumisele vastu panna. Kuna regilaulus esinevate keelevormide piirkondlik varieerumine kajastab paljuski selle keelemuutuse toimumist, tundub ülimalt loogiline seostada regilaulu värsimõõdu muutumist pigem sise- ja lõpukao levikuga kui hilisemate järgsilpide häälikukadudega, mis regivärssi praktiliselt pole jõudnud või on seal marginaalsed.

3.3. Sõnavara silbiline koostis

Eelnevas osutasin, et prosoodia ja värsimõõdu vaheliste seoste avaldumist võib näha ka eesti regilaulu puhul, lisaks sellele olen püüdnud seletada muutusi regilaulu värsisüsteemis mõningate keelemuutustega ja näidanud murdepiiride osalist kattumist värsimõõdu alade vaheliste ja siseste piiridega. Kõik see toob meid värsimõõdu erijoonte leviku seletamisele pisut lähemale. Kuidas aga keele mõju värsiehitusele ikkagi täpsemalt toimib, millel see rajaneb? Püüdes otsida mingisuguseidki seostavaid lülisid nii keeletunnuste kui folkloorinähtuste levikukaartidelt, aga ka asustuse levikust, arheoloogiast, rahvaluule kogumispäevikutest jne., ei suutnud ma hulk aega leida mingeid olulisi põhjendusi värsimõõdu tunnuste ühemõtteliselt selgetele levikupiltidele (vt. nt. M. Sarv 2001). Lõpuks jõudsin aga veidigi edasiviiva lahenduseni – nimelt oli ju mu imeline abivahend (vt. lk. 12) leidnud ka värsside sõnasilbilise koostise, st. kui palju sõnu igas värsis on ja mitmesilbilised need on.

Pentti Leino on soome keele puhul näidanud, kuidas eri värsimõõdud kasutavad erinevalt ära keeles leiduvaid sõnastruktuure. Tema vaatluse üheks tulemuseks proosa ja luule sõnavormide silbilise koostise võrdlemisel oli, et kalevalamõõt suudab soome keele sõnavara ära kasutada küllalt ammendavalt, st. praktiliselt pole sellise ehitusega sõnu, mille kasutamist kalevalamõõd ei võimaldaks ning suhteliselt vähe on neid, mille loomulikku kasutamissagedust kalevalamõõt moonutab (Leino 1982: 237–249). Kui kunagi ise uurisin, kuidas regilaulu värsside silbikoostised erinevad piirkonniti, selgus üsna ootuspäraselt, et pikemad sõnavormid seostuvad kalevalamõõdulisema laulutraditsiooniga ning lühemad sõnavormid uuenduslikuma laulutraditsiooniga (Sarv 2000a: 46–64).

Arvutasin iga kihelkonna regilaulusõnade keskmise silbiarvu, see on esitatud kaardil 19. Osutus, et sõnade keskmise pikkuse geograafiline jaotus on ülimalt sarnane murtud värsside omaga. Sama näitavad ka korrelatsioonikordajad: murtud värsside esinemus on positiivses korrelatsioonis kolme- ja neljasilbiliste sõnade esinemusega, kuid veelgi tugevamalt on see seotud värsivalimi sõnade keskmise pikkusega ($r = 0,8$). Kus aga on lauludes rohkem rõhulisi värse, seal on rohkem ühe- ja kahesilbilisi sõnu. Välteliste ja ebareeglipäraste värsside esinemus sõnade pikkusega seotud ei ole (korrelatsioonikordaja on nullilähedane). Kagueesti värsimõõduala on sõnapikkuste kaardil tervenisti keskeltläbi tume-dam kui murtud värsside kaardil, kuid üldine suundumus on ikka samasugune:

Võrumaal, kus on vähem murtud värsse kui Tartumaal, on ka sõnad lauludes keskmiselt lühemad.⁶²

Eesti murrete sõnavormide silbiarvu kohta statistikat ilmselt tehtud pole, sise- ja lõpukadu on toimunud peaaegu kogu eesti keele alal. Murdeti on sõnade lühenemises erinevusi, kuid lühenemise ulatusest murdekirjelduste abil päriselt aimu ei saa. Andrus Saareste „Väikese eesti murdeatlase” lõpus (Saareste 1955: 89–103) on üks ja sama tekst esitatud kirjakeeles ja 26 murrakus, „et saada murretest mingit üldpilti ja võimalust neid omavahel võrrelda” (samas: 8). Kasutasin neid tekste saamaks võimalikult lihtsal viisil mingitki ülevaadet murdesõnade pikkusest. Tekstid (mille üks näide on esitatud lisas 3.3) on küll lühikesed ega esinda kindlasti kõiki muutemalle, kuid üldise pildi saab nende abil siiski. Lugesin kokku, mitmesilbilised nende tekstide sõnad on, ning arvasin iga teksti keskmise sõnapikkuse. Tulemused on toodud kaardil 20. Kaartidel 21–30 on võrdlevalt ära toodud regilaulutekstide ja murdetekstide eri silbiarvuga sõnade esinemise jaotused, üldjoontes on ka need seeriad omavahel hämmastavalt sarnased.⁶³ Nii on ühe- ja kahesilbilisi sõnu rohkem lääne- ja lõunaeeesti murrakuis, kolmesilbilisi sõnu on rohkem kirde- ja laiemalt põhjaeeesti murrakuis, neljasilbilisi sõnu on rohkem kirde- ja laiemalt idaeesti murrakuis. Kuigi murrete silbijaotust kajastavad kaardid tuginevad väga nappidele andmetele, näitavad need piisavalt selgesti regivärsikeele teatud sõltuvust selle aluseks olevast murdekeelest.

Näeme ka regilaulude aluseks olevas murdekeeles selget suundumust, et ida ja kirde pool on sõnad pikemad, lääne ja lõuna pool lühemad. Sarnaselt lauludega tõuseb Muhu ümbrus pikemate sõnavormide poolest õige pisut esile. Kui aga mulgi lauludes on sõnad keskmisest pigem veidi pikemad, siis murdetekstides kuuluvad nad pigem lühemate hulka. Mulgi murret peetaksegi üldiselt eesti murretest üheks kõige tsentraliseeritumaks ja kulunumaks: esisilpi on hääldatud erilise intensiivsusega, järgsilpide hääldus on seevastu suhteliselt nõrgem, vokaalid neis on redutseerunud ning kohati kadunud, kaasrõhk on nõrgenenud (Pajusalu 1996: 45, 61). Mulgi murde järgsilpide häälikukadudele sarnased muutused on aset leidnud ka liivi keeles ning saarte murretes; järgsilbid on redutseerunud ka liivipärastes läti murretes (samas: 61, 67). Karl Pajusalu on (samas: 62, 68) oletanud, et need muutused võivad olla aset leidnud germaani keelte mõjul.

Mulgi murdekeelele iseloomulik ulatuslik sõnavormide lühenemine ilmneb regilaulude keeles palju vähemal määral. Järgjekindlamalt esineb lühenemist tegusõnade mitmuse 1. pöörde vormides ja mineviku mitmuse 3. pöörde vormides (*päästam*, *panem*, *istum*, *kurdam*, *kõneliv*, *kuuliv*), samuti mineviku 3. pöördes (*ütel'*, *ik's*, *an'd*, *pan'ds*, *võt's*), muudes vormides harvem (*mikeg*, *taganke*,

⁶² Tabel eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsentide ning keskmiste sõnapikkustega kihelkondade regilauluvalimeis on ära toodud lisas 3.2.

⁶³ Murdekaartide alusandmed ehk tabel murdenäidete eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsentide ning keskmiste sõnapikkustega on ära toodud lisas 3.4.

lühikse) (vrd. Pajusalu 1996: 61–62, 148, 324–327). Hilised järgsilpide vokaalikaod pole ka muudes piirkondades regilauludesse üldiselt jõudnud, üksnes harvade eranditena esineb Läänemaa lauludes vorme nagu *kasvatand*, *pand*, Pärnumaal *põllel* 'põllele', Hiiumaa lauludes õige pisut sagedamini *uhaks* 'ohakas', *ajasd* 'ajasid', *liikust* 'liikused', *nõtkust* 'nõtkused', *süiaks*, *juuaks*. Kagu-Eestis on kõige kõnekeelelähedasemad sõnavormid Lääne-Võrumaa lauludes.

Proovisin saadud andmete põhjal selgitada ka seda, kas keele ja laulude keskmise sõnapikkuse vahekorras ilmneb mingeid piirkondlikke seaduspärasid. Kuna värsi sõnade keskmine pikkus on oletatavasti sõltuvuses murdekeele sõnade pikkusest, lugesin ootuspäraseks värsi sõnade keskmiseks pikkuseks mingi kihelkonna lauludes sellele kihelkonnale vastavat punkti murde ja regilaulu sõnade keskmiste pikkuste regressioonisirgel (joonis 2, lk. 90) ning leidsin, kui palju eri kihelkondade värsimõõdu näidud erinevad ootuspärasest. Kaardil 31 esitatud pilt on küll endiselt hõre ja hüplik, kuid näitab siiski ühtlasemalt tumedamat laiku värsimõõdu tuumalade vahele jääval alal – Mulgimaal ja Kesk-Eestis. Ulatuslikumale murdeandmestikule toetudes oleks võimalik murdekeele ja laulukeele vahekorda täpsustada, ent kui tihedamad andmed annaksid enam-vähem samalaadse tulemuse, võiks sellest järeldada, et värsimõõdu tuumalade vahelisel alal on keele ja regivärsi keskmise sõnapikkuse erinevus suurem, tuumalade värsimõõdust seevastu on paremas kooskõlas tavakeele ehitusega.

Murdetekstide sõnad on keskmiselt veidi lühemad kui laulude omad, eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsendid mõlemas valimis on esitatud tabelis 7. Võrreldes keelega on lauludes eelistatumad 2- ja 4-silbilised sõnavormid, mis viitab sellele, et sõnarõhul põhinev trohheiline mall mõjutab sõnavalikut ning teatud määral domineerib keele loomuliku rütmi üle.

Tabel 7. Sõnade jaotus silbiarvu järgi murdetekstides ja lauludes

	1-silbilisi	2-silbilisi	3-silbilisi	4-silbilisi
lauludes	18%	61%	12%	9%
murdetekstides	27%	56%	15%	3%

Kokkuvõttes kinnitasid saadud tulemused üldjoontes mu varasemat järeldust: kalevalamõõdulisem regilaulutraditsioon kasutab keskeltläbi pikemaidsõnu kui silbilis-rõhulisem regilaulutraditsioon (kagueesti laulude puhul see seos siiski nii otsene pole). Seda järeldust on võimalik tõlgendada põhimõtteliselt kahel viisil:

- 1) värsimõõdust sunnib peale teatud struktuuriga sõnade valiku keele võimalike sõnavormide hulgast;
- 2) teatud struktuuriga sõnade esinemus keeles on aluseks rahvaluule värsimõõdu valikule.

Tõenäoliselt on vastavalt oludele rakendunud mõlemad printsiibid. Regilaulu sõnavaliku ja regilaulu värsimõõdu vastastikuse kohandamise protsessi võiks kujutada umbes järgmiselt: varasem värsimõõdust (ehk siis tinglikult kalevalamõõdust)

oli sobiv vanapärasema keelekuju ja pikemate sõnavormide jaoks. Kui sõnad hakkasid muutuma lühemaks, püüdsid lauljad senikäibinud värsimõõtu vanemate sõnavormide kasutamise abil säilitada. Mida vähem see õnnestus ja mida kaasaegsemaid sõnavorme kasutati, seda sõnarõhupõhisemaks regilaulu värsimõõt muutus. Värsimõõdu normi muutumisega vähenes ka vajadus kasutada arhaisme ning regilaulukeel lähenes taas kõnekeelele.

Murtud värsside levikukaardi ja regilaulusõnade keskmise silbiarvu kaardi suurest omavahelisest sarnasusest saime juba eelpool järeldada, et kalevalamõõdulisus on sõltuv laulus kasutatud sõnade pikkusest. Regilaulusõnade ja murdetekstide keskmise silbiarvu kaardi sarnasus⁶⁴ näitab omakorda seda, et regilaulus kasutatavate sõnade pikkus sõltub otseselt murdekeeles kasutusel olevate sõnavormide pikkusest; arhaismide kasutuse tõttu on regilaulu sõnade keskmine pikkus regulaarselt suurem. Niisiis, võime eelmises lõigus toodud väite ka ümber pöörata: pikemate sõnavormidega keel eelistab pigem kalevalamõõdulist regilaulu, lühemate sõnavormidega keel pigem silbilis-rõhulist regilaulu.

Kagueesti värsimõõdualal, kus sõnade silbiarv on keskmiselt suurem kui lääne-eesti värsimõõdualal, kuid värsimõõdutunnuste erinevus kalevalamõõdust on samavõrd märkimisväärne, tuleks värsimõõdu selge muutumise põhjusi otsida (ka) mujalt. Kalevalamõõdu seisukohalt on lisaks sõnade pikkusele oluline eristada pikki ja lühikesi rõhusilpe. Kagueesti värsimõõdumuutuste keeleliseks korrelaadiks on kõige loogilisem pidada ulatuslikku konsonantide geminatsiooni, mis muutis paljude lühikese silbiga algavate sõnavormide rõhulise silbi pikaks ning mille levik on kooskõlas ka värsimõõdu tunnuste (eelkõige murtud ja rõhuliste värsside jaotuse) muutumisega (vt. geminatsiooni levikukaarte Toomse 1998: 33–39, Wiik 1999: 106–110). Kui eesti keeles on tüvekonsonandi (hilis)geminatsioon toimunud peamiselt sisseütlevas käändes (*tuba* : *tuppa*), siis eeskätt lõunaeesti Võru, aga ka Tartu murde alal on see keelemuutus palju ulatuslikum. Kagueesti geminatsioon hõlmas kolmesilbilisi sõnavorme, kus esmavärtelisele algussilbile järgnes lahtine silp ning milles toimus kas lõpukadu (**otava* > *otav*) või konsonandikadu teise ja kolmanda silbi piiril ja seejärel vokaalide kontraktsioon (**külähen* > *küllä*) (Viitso 2003b: 193–194). Lisaks sisseütlevale puudutab see ka esmavärteliste tüvede osastavat käännet (*mina* : *minno*, *tarõ* : *tarrõ*, *sõda* : *sõta*) ja mitmusevorme (*sõto*), *eda*-lõpulisi jm. algselt esmavärtelisi sõnu (*pümme*, *makõ*, *repän*) ning verbivorme (*väsümä* : *vässü*, *valama* : *vallaq*) (vt. Jüvä 2002: 568–569, 592–597). Geminatsioon tekkis justkui vastukaaluks järgsilbi kadumisele ning moodustas seega osa üldisest murranguliste keelemuutuste protsessist. Oma olemuselt ja grammatiliselt funktsioonilt sarnaneb üksikkonsonandi ja geminaadi vaheldus võru-setu keelealal vägagi tavapärase astmevaheldusega. Jüvä Sullõv käsitlebki seda võru keele astmevahelduse ühe alaliigina (pikenemisvaheldus) (Jüvä 2005: 103–106). Ulatuslik

⁶⁴ Murdeandmete nappuse ja hõreduse korvavad minu meelest täiesti üksikhaaval võetuna 1-, 2-, 3- ja 4-silbiliste sõnade jaotuste põhimõttelised kokkulangevused regilaulus ja murdetekstides.

sõnarõhulise silbi välte muutumine (koos sõnavormide lühenemisega) on kindlasti häirinud traditsioonilist sõnakasutust värsis, tõenäoliselt kõigutas see ka värsimõõtu. Gemineerunud vormide süstemaatilise kasutuse ala langeb üldiselt kokku kagueesti värsiala piiridega (vt. Wiik 1999: 106–110).

Võru-setu geminatsioonile sarnane isuri lühikese esisilbi kvantiteeti muutev geminatsioonitüüp on samuti jõudnud sealseisse regilauludesse.⁶⁵ Isuri regilaulude kogumise aegadel on sõnavormid küll juba häälikuliselt muutunud, kuid on värsimõõdus säilitanud oma endise koha: endised lühikesed silbid moodustavad vajadusel üsna eksimatult murtud värsse, st. on värsimõõdu seisukohalt lühikese silbi funktsioonis ning 2.–3. silbi pikk vokaalaines on säilitanud kahe värsipositsiooni täitmise võime. Rahvaluulele iseloomulikult kasutatakse ajaloolisi ja kaasaegseid keelevorme vaheldumisi. Isegi sama laulu piires võidakse gemineerunud silpe tõlgendada vastavalt vajadusele kas pika või lühikese silbina ning tervet sõna kas kahe- või kolmesilbilisena, nt. *piennä / petti / miu em/moin vrd. miun tul / emmo/o i/kävä; ei u/o em/mo'in / syytä // ei uo / syytä / synnyt/täjän; sanno/ot ky/läiset / naiset // sannoot / naiset / naapu/riset* (Larin Paraske 1982).

Paul Kiparsky (1968: 141–146) on tegelenud küsimusega, kuidas on vaatamata sõnavormide muutumisele võimalik, et isuri lauludes paigutatakse sõnu värssidesse peamiselt geminatsioonieelse välte ja silbiarvu alusel. Kiparsky järeldus on, et värsside loomisel on laulikute jaoks aluseks teatud sõnatüüpide abstraktne, mitte aga foneetiline vorm: kui häälikumuutused on keeles veel äratuntavad, siis on võimalik neid käsitada abstraktse varasema keelekujuna (nii nagu isuri keeles, kus konsonantide gemineerudes on järgsilpidest pärinev pikk vokaalaines siiski veel säilinud); kui aga keele muutuse läbinud keelevorme ei saa enam eristada muudest keelevormidest, siis pole see enam võimalik (nagu võru keeles, kus geminatsiooniliste sõnavormide puhul on järgsilpide pikk vokaalaines lühenenud ning sõnad ei eristu oma struktuuri poolest kuidagi teistest, seda häälikumuutust mitte läbi teinud vormidest). Kiparsky jätkab üldistustega selle kohta, kuidas värsimõõd võiks reageerida keele muutustele:

Oletan, et [keele] fonoloogilise struktuuri muutumine seab teatud piirid poeetilise traditsiooni järjepidevusele. Struktuuri muutumine on pöördumatu ning kui muutuvad värsimõõdu seisukohalt olulised keele tunnused, siis käsitletakse varasemate palade meetrilist struktuuri uue lingvistilise süsteemi kontekstis vigasena (samas: 145–146).

⁶⁵ A. Laanest (1986: 59, 64) paigutab isuri lühikesele rõhusilbile järgneva geminatsiooni tekke muinasisuri keelejärku (u. 12–17 saj.). Kuigi konsonantide hilisgeminatsioon on üldine ka soome murretes (vt. nt. Savolainen 1998: 2.8 *Konsonanttien geminoituminen*), tundub mõnede näidissõnade (*emmoo, sanno* jmt.) otsingu põhjal soome, karjala ja isuri regilaulude andmebaasist, et regilauludes esineb seda järjekindlamalt siiski vaid Ingerimaal ning Lõuna-Karjalas, mujal peamiselt vaid kõnekeelele lähedasemates lastelauludes ning loitsude saatetekstides (vt. SKVR TK, vrd. ka Mielikäinen 1985: 66).

3.4. Ajalooliste keelevormide kasutamine, värsimõõdu rebenemiskohad

Eesti regilaulu keele üheks ilmsemaks eripäraks on läbi aegade peetud arhailiste sõnavormide kasutamist. Juhan Peegel teeb uurimuses „Eesti vanade rahvalaulude keel” kokkuvõtte varasematest rahvalaulude keele käsitlestest, tuues välja kolm põhilist arhailiste sõnavormide tekkimise seletusviisi:

- 1) need on tingitud poeetilisest vabadusest;
- 2) neis on nähtud iidset eesti keelekuju – nn. vana-eesti keelt ja
- 3) murdelaene muistselt Viru alalt (Peegel 2006: 27).

Kui varasemad uurijad olid regivärsi keeles tähelepanu pööranud peamiselt arhaismide esinemusele ning näinud nende kasutuses omalaadset ühiskeelt, siis Peegel tõstab uuenduslikult oma töö kokkuvõttes selgesti esile seda, et rahvalaulude keele kõige üldisemaks iseloomustavaks jooneks on selle murdelisus: murdeerisused määravad rahvalauludes kasutatava keelelise vormistiku ning võõrad morfoloogilised vormid on allutatud kohalikus murdes kehtivatele seaduspärasustele (Peegel 2006: 198–199).

Ühest küljest on arhailiste sõnavormide edasikandumist põhjustanud vormellik tekstiloomeviis, stereotüüpsete elementide korduv kasutamine; teisest küljest aga see, et uuenenud keelendid traditsioonilistes värssides enam värsimõõduga kokku ei sobinud. Värsimõõdu ja keele vahel tekkiva vastuolu vältimisel oli üheks võimalikuks lahenduseks vana sõnakuju säilitamine. Siiski, nagu juba sissejuhatuses mainitud, kuulub rahvalauludesse lisaks stereotüüpsele, traditsioonilisele (keeleliselt arhailisemale) küljele ka loominguline, uuenduslik pool. Uute värsside loomisel ei saanud vana grammatika säilitamine tervikuna olla omaette eesmärk. Sõnavormide valik, ka uusarhaismid on tehtud kohaliku murdekeele baasil ning regilaulus juba käibinud värsside ja sõnavormide eeskujul. Värvikalt kirjeldab seda küsimust 1853. aastal Eduard Ahrens:

Algselt oli eesti rahvalaul soome omaga ühine, nagu oli ka eesti keel ühine soome keelega. Vokaalsed käändelõpud ja sagedane pronominaalsete sufiksitate tarvitamine olid täiesti laulude trohheiliseks rütmiks loodud. Kui aga tütarkeel emakeelest lahku läks, jättis ta proosas need lõpud ära, aga säilitas need siiski luules. Ja mitte ainult traditsioonilised laulud ei jäänud truuks vanadele vormidele, vaid ka uuesti loodud lauludes püüti vana keelt jäljendada. Et seesugune keel proosas enam ei elanud, pidi selle elujõud ka luules aegamööda kustuma. Surnud aine ei suutnud hävingule vastu panna ja vanade ehtsate vormide asemele astusid üha sagedamini uued, meelevaldsed. /.../ Eestlased on küll ainuke rahvas maa peal, kelle rahvalaulikud oma lauludes kasutasid poolsurnud keelt (ERTA I: 172).

J. Peegel peab regilaulu keelevormide poeetilisest vabadusest tingituse teooriat täiesti ebaoluliseks, kuna loeb poeetiliseks vabaduseks üksnes kunstlike vänd-

vormide loomist ja kasutamist. Ajalooliste keelevormide kasutust ei seosta ta poeetilise vabaduse mõistega, vaid üksnes värsimõõdu konserveeriva mõjuga (Peegel 2006: 27, 199). Poeetilise vabaduse aspekt on aga regilaulu puhul kindlasti oluline ka ajalooliste keelevormide kasutamisel – eri ajastu keelendite kasutamine laiendas sõnastruktuurivariantide hulka, kust hulgast laulik võis valida hetkel värsimõõdu seisukohalt sobivama (vrd. ka Leino 1986: 67). Erineval ajaloolise arengu tasemel keelevormide kasutamist kohtab regivärssides kõikjal. Nii näiteks võidakse pika vokaalainesega silpi regilaulus vajadusel tõlgendada (ajaloolise) kahesilbilise keelevormina, nt. *neiud / mängi/sid mä/ella* või *ennem / ma töö tüütan*, teinekord kasutatakse sarnast sõnakuju aga ühesilbilisena: *läksin / mäele / mängi/ma* või *tuhat / tööd jäi / toa / juure*.⁶⁶ James Bailey vene rahvalaulu värsimõõtude uurimuse üks põhilisi järeldusi on see, et keele ajalooliste kihtide ning osalt ka üksnes rahvaluulekeelele iseloomulike vormide paindlik kasutamine on vene rahvalaulude struktuurne rütmiloomu võte ning seda tehakse eri meetrumite puhul keele eri tunnuste abil – sobivate keelevariantide leidmisel on kasutatud nii silbiarvu kui rõhupaigutuse poolest erinevaid sõnakujusid (Bailey 1993). Seega kummutab Bailey Ahrensi hüpoteesi poolsurnud keele kasutamise erakordsuse kohta. Pigem on tegu universaalse nähtusega, mis värsistatud rahvaluules keelemuutuste puhul esile tuleb.

Järgnevas tahan Juhan Peegli abil kontrollida eelmise alapeatüki lõpus kirjeldatud mõttekäiku keele ja värsimõõdu vastastikuse mõjutusprotsessi kohta. Peegli uurimuse keskmes on laulude keele vormiõpetus. Regivärsi keele kõige markantsemaks jooneks on ta lugenud neljasilbilisi sõnavorme soodustavate muutelõppude kasutuse rohkust (Peegel 2006: 200). Nende kasutust regivärsis võiks iseloomustada umbes nii: neljasilbilised sõnad sobisid hästi regivärsi trohheilisse malli, ühel hetkel hakkasid need lühenema, esialgu säilitati lauludes arhailisi neljasilbilisi sõnavorme, kui neid aga ebamugavalt palju sai, andis värsimõõt keelele järele ja lubas ühe silbi värsi lõpust ära jätta. Võib oletada, et keelemuutuste protsess käivitus varem neis piirkondades, kus need muutused ka värsimõõdus realiseerunud on.

Et saada täiendust regivärsis toimunud muutusteprotsessi selgitamiseks, jälgin Peegli uurimuses toodud regilaulu morfoloogiliste vormide esinemiskirjelduste põhjal (samas: 33–197) selliste sõnastruktuuride käitumist regilaulus, mis on olulised värsisüsteemi vahetumise seisukohalt. Nendeks pean eelkõige lühikese silbiga algavaid kolmesilbilisi vorme, mis kalevalamõõdule tunnuslike murtud värsside loomisel on võtmepositsioonil, kuid keeles on sageli muutunud (lühenenud ja kohati ka gemineerunud). Niisiis otsisin Peegli uurimusest üles olulisemad esmavälisteliste kolmesilbiliste sõnavormide käitumiskirjeldused ning refereerin neid alljärgnevas.

1. Kirjakeeles ja murdeis on nn. *eda*-sõnade (*pime : pimeda*) ainsuse nimetavas käändes sõna lõpusilp kadunud. Rahvalaulukeeles on *-eda* seal enamasti säili-

⁶⁶ Sama võtet on kasutatud ka kunstluules, vt. Lotman – Lotman 2007: 121.

nud, vaid saartel esinevad need sõnad lauludes murdepäraselt lõputa. Võru-setu alal *eha*-lõpuline paralleelvariant (*mageha*) küll esineb, kuid üliharva, *h*-lised vormid on säilinud käänetes jm. tuletistes (enam-vähem võrreldavalt *d* säilimisega põhjakeesti laulualal) (samas: 41–42). Peegel ei maini kagueesti gemineerunud vorme (*pümme*) ega anna hinnangut nende levikule.

2. Värsiehituse seisukohalt vajaliku 3-silbilise sõna saamiseks (säilitamiseks) on regilauludes varieeruvalt kasutatud tähenduselt juba sageli ähmastunud possessiivsufikseid, aga ka mitmesuguseid lisalõppe nimetava käände vormides, sh. sageli ka esmavärtlaliste sõnade puhul (*emani, isani, omani, kodoni, emada, isada, külada, koduje, kanaje*). Possessiivsufikseid esineb sagedamini perekonnaliikmete nimetamisel. Possessiivsufikseid üldiselt pole Lääne-Harjumaa, Lääne- ja Pärnumaa rahvalauludes, selle piirkonna lauludele on sarnastel juhtudel iseloomulik liite *-gi, -ki* kasutamine (samas: 46–47, 132–138).

3. Rahvalaulukeeles on kahesilbilistes esmavärtlalistes sõnades säilinud *-da* ainuse osastava käände lõpuna (*iluda, emada, isada, minuda, luguda, tubada, mägeda*). Murdekeeles on see nähtus tuntud kirderanniku- ja idamurde alal. Põhjaeesti ja mulgi rahvalaulud kubisevad sellistest vormidest, kagueesti lauludes on neid seevastu väga harva. Seal näib *da*-lõpp olevat hakanud aegsasti kaduma, tüvekonsonant on gemineerunud (*kivvi, vanna*), niisugused vormid on kasutusel ka rahvalauludes (samas: 53–54).

4. Mitmuse osastava käände lõpuna kahesilbilistes sõnades (sagedamini esmavärtlalistes tüvedes) esineb eeskätt põhjaeesti lauludes *-da* (*sanuda, kanuda, muneda, mehida, käsida, nugeda, luudada*); kirderanniku, mulgi ja Muhu-Põide lauludes esineb ka *-ja/-je* (*mihijä, nugeje, linuje, maduje, kiveje, kaeruja* jne.) (samas: 65–67).

5. Rahvalaulude keele üheks kõige silmapaistvamaks morfoloogiliseks erijooneks on rohke *je*-illatiivi esinemine. Murdekeeles leidub *je*-illatiivi kirderannikumurrete alal, samuti Kodaveres. Rahvalauludes esineb see vorm põhjaeesti, aga ka Mulgi ja Tartu murde alal, üksikuid näiteid on võru lauludes. *je*-illatiivi põhiliseks kasutusala on (nii nagu *da*-osastava puhulgi) kahesilbilised esmavärtlised sõnad (*edeje, kädeje, tubaje*). Ka aladel, kus murdepärane on kolmandavärtlise tüvekonsonandiga vorm, võib lauludes olla sellega paralleelselt kasutuses *je*-lõpuline esmavärtliline illatiiv. Kagueesti lauludes esineb kahesilbilistes esmavärtlalistes sõnades ootuspärane sisekonsonandi geminatsioon (*kivvi, pajju*), mõnikord aga *he*-lõpp (*kodohe, tagahe*), mis on siiski sagedasem kaasrõhulise silbi järel (samas: 72–79). Gemineerumata käändelõputa vormid (*tuba, jõge*) on tuntud kirderannikumurretes ja saartel (vt. Saareste 1955: 45).

6. *sse*-illatiiv (*ojasse, pajusse, latterisse*) on tuttav Mulgi murdes (levinum on siiski *-s, -ze, -z*), mulgi lauludes on see järjekindel ja valdav ning näib kajastavat varasemat olukorda. Tartu- ja Võrumaa lauludes on *sse*-vormid ilmselt võõrmõjulised (näited Puh, Võn, Kam, Ote, Vas, Röp) (Peegel 2006: 76–77).

7. Mitmetes käänetes (kohakäänetes ja saavas käändes) on ajalooline lõppvokaal (paralleelselt lõpukaoliste vormidega) säilinud nii põhja- kui lõunamurrete rahvalauludes, kirderannikumurrete alal on see säilinud ka murdekeeles (*kanalla, toassa*). Peegel märgib, et kahjuks ei võimalda läbitöötatud materjal teha täpsemaid üldistusi lõpukaota ja lõpukaoliste vormide esinemuse statistilisest vahekorra murdealuti (samas: 82–109, 198 jm.).

8. *kse*-oleviku kasutusala on *ele*-verbid ja mitmed transitiivsed verbid, mille puhul *kse*-vorm on kolmesilbiline (*küsikse, palukse, nähikse* jts.), Peegli esitatud verbide loetelus torkab silma (vähemalt teatud vormides) esmavärteliste tüvede rohkus (*anuma, paluma, nuruma, elama, ehtima [ehikse], kaduma, vajuma, kuluma, kumama, näima [nähikse], küsima, laduma, kobima, pugema, magama, minema, tulema, olema, põlema, sulama, surema, ujuma* vs. *nutma, kuuluma, tunduma, seisma, süttima, uinuma, uppuma, sattuma, hauduma*). Lõunaeeesti lauludes on vastavaks lõpuks -s, kuid seda pole rakendatud seesuguse järjekindlusega nagu *kse*-lõppu põhjaeeesti lauludes, välja arvatud vahest mõned üksikud sõnad (*näüs, tunnus*) (samas: 186–192).

Kokkuvõtlikult võib kolmesilbiliste esmavärteliste sõnavormide säilimise kohta murdekeeles öelda järgmist:

- 1) üle kogu Eesti on mitmed sõnavormid murdekeeles üldiselt lühenenud, vaid kirderannikumurretes ja osalt ka idamurdes, kus sise- ja lõpukadu pole toimunud, on säilinud pikemad sõnavormid;
- 2) kagueesti murretes, kus muidu mitmed vanapäraseid lõpud on säilinud, on vaadeldavad vormid reeglina samuti lühenenud ning enamasti ka gemineerunud, st. kaotanud oma esmavärtelisuse;
- 3) lisaks kagueesti murretele on tüvekonsonandi gemineerimine sisseütleva käände üheks moodustusvõimaluseks ka Mulgi murdes ja peaaegu üle kogu põhjaeeesti murdealal, kohati esineb geminatsiooni ka muudes vormides.

Vastavate vormide esinemise rahvalauludes võib kokku võtta järgmiselt: põhjaeeesti ja Mulgi murde alal on loetletud arhailisi kolmesilbilisi esmavärtelisi vorme vajadusel säilitatud, laialdaselt on lühikese kahesilbilise geminaat-sisseütleva alternatiivina kasutusel kolmesilbiline sse-sisseütlev. Kagueesti värsimõõdualal kolmesilbiliste esmavärteliste sõnade murdetavast erinevate arhailiste vormide järjekindlat säilitamistendentsi ei ole.

Tuleb veel märkida, et Peegel esitab andmeid põhiliselt eri vormide geograafilise leviku kohta, kuid on teinud vaid üksikuid märkusi selle kohta, millises sagedusvahekorras võimalikke alternatiivseid vorme kasutatakse. Peegli uurimuses pärinevad saarte regilaulude vanapäraseimate keelevormide näited peamiselt Muhust ja Pöidest. Kuna aga Muhu ja Pöide regivärs on saarte ja õieti kogu lääne-eeesti värsimõõduala kontekstis erandlik (vt. nt. kaart 1), siis ei saa uurimusest õieti selgust, kuidas on vastavate vormidega toimitud saarte ja ka lääne-eeesti lauludes üldiselt. Minu hinnangul on need vormid lääne-eeesti värsimõõduala lauludes kõnekeelele üldiselt lähedasemad kui põhjaeeesti värsimõõ-

duala lauludes (vt. ka Sarv 1997: 106–107) ning sellele näib viitavat ka Peegli Ida-Läänemaa ja Lääne-Harjumaa laulude iseloomustus: „Üldse on mainitud alalt kirja pandud vähe laule ja neidki iseloomustab arhaismidevaesus ning omapära puudumine” (Peegel 2006: 206). Peegel tõstab esile ka lühenenud vormide rohkust Võru murdeala lauludes (samas: 220, 247 jm.).

Nii neljasilbiliste sõnavormide kui kolmesilbiliste lühikese silbiga algavate sõnavormide murdekeelest erinev kasutus regilaulukeeles viitab värsimõõdu potentsiaalsetele rebenemiskohtadele. See potentsiaal on realiseerunud kagu- ja lääne-eesti lauludes, kus regivärsi keelekasutus on lähedasem kõnekeele omale. Kardinaalsete värsimõõdumuutuste käivitajaks võib pidada sõnade silbiarvu vähenemist ja peamiselt kagueesti lauludes värsimõõdu seisukohalt olulise lühikese rõhusilbi kvantiteedi muutumist. Muutuste protsessi tulemus ehk sobivama värsimõõdu valik aga lähtus ühest küljest kõnekeele prosoodilistest omadustest, teisalt aga varasemast värsimõõdust, kuna üleminek ühelt värsimõõdult teisele pole järsk, vaid järkjärguline – nii arhailiste keelevormide kui murtud värsside, samuti rangelt kaheksapositsiooniliste värsside kasutus on vähenenud aegamööda.

Vanade, elavas keeles tundmatute ja uute, elavas keeles tarvitata-
vate vormide vahel on seega toimunud sajanditepikkune võitlus,
mille tulemusena vanad vormid on pidanud loomulikult taanduma
(Peegel 2006: 199).

J. Oras on Muhu laulude puhul viidanud värsimõõdu muutuste võimalikule seosele laulude sõnarõhulise esitusviisiga (Oras 2001: 192). Tõepoolest, võib kujutleda, et rõhusilbi prominentsuse suurenemine (seoses vältevahelduse kujunemise, järgsilpide vokaalivaliku ahenemise ning sise- ja lõpukaoga) tekitas eesti regilauludes ka (soome-karjala laulude tüüpilisest skandeerivast esitusest erineva) sõnarõhulise esitusviisi; sõnarõhulise esitusviisi puhul aga muutus silbikvantiteet värsimõõdus ebaoluliseks, lühisilbid hakkasid tikkuma värsi rõhulistesse positsioonidesse ning protsessi viimases astmes hakati murtud struktuuriga värssegi esitama mittemurtuina, sättides sõnarõhud vastavusse värsirõhkudega. Viimane praktika on tuntud Võru- ja Saaremaa lauludes, kuid vastavaid näiteid on ka mujalt (nt. Karksist – Särg 2004: 160). Seal, kus murtud värssid polnud enam oluliseks malliks, loodi uusi murtud värsse (sh. kvantiteedireeglitele mittevastavaid murtud struktuuriga värsse) vähe.

3.5. Värsimõõdu tuumalad

Kui vaadata murtud värsside levikukaarti (kaart 1) või murtud ja rõhuliste värsside jaotuse kaarti (kaart 13), siis on esmapilgul peaaegu võimatu seletada, miks uuenduste ala pigem ümbritseb arhailisemat ala ja kuidas saab uuenduste ala keskel olla üks arhailisema ala tükike. Arvo Krikmann on loetlenud tüüpilismate levikupiltide elementaarsetusi, sh.:

- 1) kui midagi luuakse või laenatakse kuskil areaali piiril või mere ääres, võib levikupildiks olla kaare vm. kujuga front;
- 2) kui miski, mis on küllalt vana, hakkab taanduma, võib seda protsessi kajastada pilt „perifeerias on, keskel ei ole” (Krikmann 1997a: 210).

Nende seletuste järgi peaks murtud värssid ja kalevalamõõdulisus olema Eestis pigem uuslooming või -laen ning rõhulised värssid perifeerias vana ja taanduv nähtus. Kuna lõunaeesti regivärssi ongi peetud kalevalamõõdu-eelseks vormiks (vt. nt. Kuusi – Tedre 1987: 37–42, Kuusi 1994: 43–46), siis ma isegi kaalusin korra seda mõtet. On siiski mitmeid põhjusi, miks kalevalamõõdulist regivärssi pidada kogu eesti regivärsi eellaseks (mõistagi mööndes, et see oli samuti pelgalt üks läänemeresoome regivärsi arenguetappe, ei saanud kindlasti kõikjal olla täpselt samasugune ega järgida kõikjal ühesuguseid reegleid):

- 1) regivärsi areng kalevalamõõduliseks ning seejärel selle paigutine muutumine rõhuliseks on kooskõlas keele prosoodiliste tunnuste muutumisega (vastavalt teooriale värsimõõdu ja eriti rahvaluule värsimõõdu sõltuvusest keele prosoodilistest tunnustest) ning esmajoonel keelevormide lüheneemisega;
- 2) see on kõige loogilisem viis seletada murtud värsside siiski regulaarset esinemust kagu- ja lääne-eesti värsimõõdualal. On hulgaliselt näiteid, kus kagu- ja lääne-eesti värsside trohheiline või ebareeglipärane kuju on ajalooliselt taandatav regulaarse murtud värsi kujule, sageli ongi vastavaid paralleele isegi sama kihelkonna laulutekstides;⁶⁷
- 3) rõhulise vööndi sees olevad murtud värsside rohked alad (Muhu ümbrus ja Mulgimaa) on ka muus mõttes traditsioonihoidlikud alad, nad on üldiselt tuntud suuremate laulukeskustena ning nende lauludes on säilinud rohkem ka vanapärasemaid keelendeid (vt. Peegel 2006: 202–206). Ei ole eriti loogiline oletada, et kogu laulutraditsioon koos murtud värssidega oleks sinna levinud impordi teel;
- 4) kui oletada, et lõunaeesti regivärss esindab mingit vanemat, kalevalamõõdu-eelset kihistust, siis peaks see kõigi eelduste kohaselt hõlmama lisaks kagueesti regivärsile ka mulgi regivärssi, kuid sellest ei ole värsimõõdu ühtegi märki. Kagueesti värsimõõdu eritunnus, kolmandavälteiste silpide tõlgendamine meetriliselt pikana, vajadusel üle kahe värsipositsiooni ulatuvana, on seletatav üksnes sise- ja lõpukaoga seotud keelemuutustega ning ei saa olla neist varasem nähtus.

Loogiline seletus murtud ja rõhuliste värsside levikupildile oleks see, et uuen-dused regivärsimõõdu ei hakanud toimuma mitte ühtlaselt kogu lääne-lõuna-vööndis, vaid need on lähtunud kahest uuenduskeskusest – rõhupõhisema värsimõõdu tuumaladest saartel ja Kagu-Eestis (vt. kaart 8) – ning kumbki

⁶⁷ Näiteid Võrumaa lauludest: *liiv rikkub linniku kirja; olgõ terve mii tennäme; peremiis peremehekene; mis jätäme perre esäle; ehk om kaarel kamerissa // tõnnis tõõsõlõ talolõ lännü*. Näiteid Kullamaa lauludest: *otsi mardil osada; pealt nad kullal kujutud*.

eraldi andnud tulemuseks „kaare vm. kujuga frondi”. See seletaks geograafiliselt ka Mulgimaa laulude omapära – Mulgimaa jääb kahe uuenduskeskuse vahele ning värsimõõdumuutused pole lihtsalt nii kaugele levida jõudnud.

Juhan Peegel on korduvalt väljendanud arvamust, et regilaulu keele uurinud aitavad meil selgust tuua ka keeleajaloosse (Peegel 1997, 2006: 7, 207, 246, vt. ka Kuusi 1994: 55). Kuna regilaulus esinevad segiläbi keele eri kihistuste sõnavormid, lisaks veel spetsiifiliselt regilaulupäraseid arhaismid (nt. *maie-lõpp*) ja analoogiapõhimõttel moodustatud pseudoarhaismid (Peegli sõnul *värdvormid*), olen sellesse mõttesse suhtunud üsna skeptiliselt. Üksikvormidest laiemas perspektiivis võiks keeleajalooliste seoste leidmine siiski olla pisut reaalsem.

Huno Rätsep rõhutab oma artiklis „Eesti keele tekkimise lugu”, et 13.–16. sajandil toimunud murrangulised muutused eesti murrete häälikusüsteemis, morfoloogias ja sõnavaras ühendasid senised hõimumurded tervikuks, mida võib nimetada eesti keeleks (Rätsep 1989: 1510–1518). Regilauludes (kõige enam põhjاءeesti värsimõõdualal) on süstemaatiliselt säilitatud eesti keele murranguliste keelemuutuste eelseid sõnavorme, kõige silmatorkavam, sagedasem ja reeglipärasem on lõpukaota vormide säilimine (*noori meesi, külassa, suureksi seaksi*), aga täiesti tavalised on ka sisekaota sõnavormid (*laulema, kaindelus*), gemineerumata sõnavormid (*tubaje*), teatud sõnastruktuuride ja morfoloogiliste vormide puhul ka klusiili (või *h*) kaota ja kontraheerumata sõnavormid (*munada, kaste'ella, tulemaie*), laadivahelduslike sõnade puhul on vaatamata vokaalidevahelise konsonandi kaole sageli säilinud varasem silbijaotus (*mä'ella, to'assa*), esineb possessiivsufiksita kasutust ning *ne*-potentsiaali.

Eesti keele murrangulisi muutusi on seostatud üldisemalt balti ja germaani keelte mõjuga (Eek – Help 1986: 19), aga ka täpsemalt alamsaksa (nt. Pajusalu jt. 2002: 64) või rootsi ja saksa keele mõjuga (Wiik 1996: 238); H. Rätsep juhib tähelepanu võimalusele, et murranguni viis murrete häälikuehituse sisemine areng, ning oletab, et keelemuutuste lähtekeskus on võinud paikneda lõunaeesti keelealal (Rätsep 1989: 1515, 1521). Kuna värsimõõdu-uuendused regilaulus on seotud just nimelt arhailiste, murrangueelsete keelevormide kadumisega lauludest, siis oleks puhtalt regilaulu värsimõõdu andmete põhjal loogiline (küll üksnes) oletada, et sarnaselt värsimõõdu-uuendustele on ka keelemuutused lähtunud kahest uuenduskeskusest (saartel ja Kagu-Eestis). Seda oletust on raske millegagi tõestada, küll aga on võimalik näidata, et lääne- ja kagueesti värsimõõdumuutuste erinevus on kooskõlas murdekeele rütmistruktuuriga.

Mihhail Lotman võrdleb oma Lätis ilmunud ülevaateartiklis regivärsi poetikast regivärssi läti rahvalauludega: eesti värss püüab rikkuda süllaabilisust silpide arvu suurendades, aga läti oma seda vähendades (Lotman 1985: 77). Selles suhtes sarnaneb kagueesti rütmikujundus läti omaga. Läti rahvalaulude värsid koosnevad kahest neljapositsioonilisest värsipooldest, mille viimased positsioonid võivad jääda täitmata, värsimõõdu skeemi esitab V. Zeps vormeliga $x \ x \ x = (x) / x \ x \ x = (x)$, kus võrdusmärk tähistab sõnapiiri keeldu. Värsi-

poolte viimased silbid võivad jääda täitmata lõpukaolistes sõnavormides,⁶⁸ kadunud silbi asemel võidakse lisada tavakeelsele sõnavormile täitevokaal (Zeps 1989, ka Zeps 1972). Läti ja kagueesti värsimõõdu ühisjooneks on niisiis see, et mõlemad on reageerinud häälikukaole ühtmoodi: kadunud silpi ei ole püütud millegagi asendada, vaid on loobutud värsimõõdu rangest süllaabilisusest.

Süllaabilisuse püsivam kadu värsimõõdust oleks teoreetiliselt eelduspärane keele rütmitüübi muutumise korral. Kagueesti lauludes võiks seda seostada eesti keele arenguetapiga, mida Arvo Eek ja Toomas Help (1986) nimetavad jala omapikkusisokrooniaks, kus pikk silp moodustas häälikukao tagajärjel terve jala ning sellele järgnes mitmesilbilistes sõnavormides kaasrõhuline teine silp (vt. ka nt. Ehala 1999: 460). Lõunaeeesti murretes on sisekadu üldisem kui põhjaeeesti murretes, ning mitmesilbilistes sõnades on ka sporaadilisemad häälikukaod toimunud pigem teises silbis, muutes nii esisilbi kolmandavärteliseks (*pulmalised* > *pulmlised*) (vrd. Pajusalu jt. 2002: 77). Võru ja Tartu murdes on sellistes kolmandavärtelistes sõnavormides reeglina säilinud ka varasema kolmanda silbi kaasrõhk (Viitso 2003b: 162). Sellele vastavalt võib kolmandavärteline silp kagueesti lauludes samuti täita kaks värsipositsiooni ning kaasrõhuline silp on ka värsimõõdus säilitanud värsirõhulise positsiooni. Et Lääne-Võrumaalt lähtunud uuendus oli kooskõlas võru keelesüsteemiga, seda näitab nähtuse levik kogu Võrumaa lauludes.

Põhjaeeesti murretes on kaasrõhk nõrgenenud ja häälikukaod on toimunud pigem alates kolmandast silbist, sh. mitmesugustes morfoloogilistes lõppudes (*pulmalised* > *pulmalst*) (vt. Pajusalu jt. 2002: 137) ning põhjaeeesti laulude värsimõõd on ka jalapikkuse silbi faasist täiesti märkamatuks üle libisenud. Eegi ja Helbi sõnul hakkas kolmandavärtelisele silbile vahetult järgneva silbi kaasrõhulisus kaduma pärast kaheasilbiliste jalgade vokaali lõpukadu (*kakka-rasta* > *k'akr'ast* > *k'akrast*), hiljem ka rohkemasilbilistest vormidest ning tänapäeval on teise silbi kaasrõhk kadumas ka varem alati kaasrõhku nõudnud sufiks-morfeemides (*l'aulm'isel'eki* > *l'aulmis'eleki*) (Eek – Help 1986: 34). See keelemuutus on lähtunud eelkõige saarte uuenduskeskusest ning hõlmab ka Mulgi murde ala.

Kõrvutuseks on huvitav märkida, et nii nagu Lääne-Eestis, muutus ka Lääne-Soomes klassikaline kalevalamõõt 16. sajandist alates nn. hiliskalevalamõõduks, mis sisaldab rohkesti rõhulisi värsse (vt. nt. Kuusi – Tedre 1987: 37). 18. sajandi teisel poolel mainib H. G. Porthan teoses „Soome luulest”: Turu murde kõnelejad elideerivad sõnu igapäevases kõneski, kuid valdav enamus rahvast kõneleb selgesti ja aeglaselt ega luba naljalt silpide kaotamist (Porthan 1983: 55). Matti Kuusi (1994: 44) märgib, et keele tsentraliseerumine, lõpu- ja sisekaod põhjustasid Lääne-Soomes ning Karjala teatud alal [lääne-]eesti regilauludele sarnase trohheilisustumisprotsessi.

Kagueesti laulude silbijaotusega juhtude hulgast leidsin oma valimit silmit-sedes ka näiteid teise silbi häälikukadude kohta, millele regilauludes leidub

⁶⁸ Lõpukaod toimusid Zepi sõnul seoses sõnarõhu nihkumisega esisilbile.

sisekaota paralleelele nii Kagu-Eestis kui mujal: *pernainõ* (Urv), *altrile* (Rõu), *lahtrisse* (Räp), *kandlella* (Plv). Kullamaa regilauludes seevastu olen täheldanud tendentsi, et lõpukaolisi vorme eelistatakse pigem algselt neljasilbiliste (*laulemaie* > *laulema*) kui kahesilbiliste sõnade puhul (*maalta* > *maalt*), kuid siingi on kasutusel paralleelselt mõlemad värsikujud (Sarv 1997: 106).

Tugev kaasrõhk ühelt poolt Võru ja Tartu murdes ning teisalt nõrk kaasrõhk Mulgi murdes (vrd. Pajusalu 1996: 45) seletab, miks silbijaotusega värvid on levinud kagueesti, mitte aga mulgi regilauludes. Lähtudes Ilse Lehiste arvamusel, et mingis keeles loodud luules aja jooksul kujunenud rütmiline struktuur võiks aidata paremini mõista suulise kõne rütmi (Lehiste 2000: 38), võiks seepeale küsida ka, kas kolmandavärteliste sõnade silbijaotused kagueesti värsimöödus võiksid kajastada sealsete murrete kolmanda vältel foneetiliselt teistsugust hääldust. Kagueesti (Rõngu ja Setu) vältelid käsitleb oma doktoriväitekirjas Merike Parve (2003). Tema analüüsi keskmes on küll teise vältel tugevam hääldus Tartu murdes, kuid võrdlevalt toob ta andmed ka Setu murraku kohta.⁶⁹ Parve analüüsib vältelhäälduse olulisi foneetilisi tunnuseid: silpide kestussuhteid ning põhitooni kõvera kulgu, kuid mingeid põhimõttelisi erinevusi kagueesti murrete ja standardkeele vahel ta ei tähelda ning seostab peaaegu kõiki väiksemaid erinevusi spontaanse kõne eripärasusega (osa standardkeele võrdlusmaterjalist esindab nn. laboratoorset kõnet) (Parve 2003: 52, 58, 82–83, 96–97). Siiski oletab Parve, et standardkeele võrreldes pisut ühtlasem toonikontuur teise vältel ning Setu murrakus ka kolmanda vältel hääldusel võib olla seotud lõunaeesti murretele omase hääldustendentsiga, „mille kohaselt lõunaeesti toonikontuur on üldiselt stabiilsem ja ühtlasem kui põhjaeestlastel” (samas: 57, 96). Viimase väitega on hästi kooskõlas Pärtel Lippuse ja Karl Pajusalu värske uurimus eestlaste vältetajust, mis näitab pikavokaalsete sõnade puhul Võru ja Tartu murde, idamurde ning kirderannikumurde alalt pärit inimeste vältetaju erinevust ülejäänute omast. Nimelt eristavad kagu-, ida- ja kirde-eestlased II ja III vältet pika vokaalainesega sõnades (nagu *saada* ja *saada*) põhiliselt silpide pikkussuhete alusel, ülejäänud eestlaste vältetajus on oluline roll ka põhitoonil (Lippus – Pajusalu 2007).

Mäletatavasti asus silbijaotustega värsside esinemise tuumala Lääne-Võrumaal (vt. kaart 11), hõlmates Hargla, Karula, Urvaste, Rõuge ning Lõuna-Tartumaalt Sangaste kihelkonna. See ala langeb üsna täpselt kokku piirkonnaga, kus on käibel olnud eesti regilaulus haruldased rütmi- ja viisitüübid ning omalaadne mitmehäälsus, nn. burdonism, kus saatehääli püsib kogu viisi vältel enam-vähem ühel toonil (Rüütel 1998: 57–61, sh. kaart 3; Tampere 1999: 47, Tampere 1956: 272). Ingrid Rüütel kinnitab, et enamus neist iseärasustest on tuntud kunagiste idabalti hõimude asualal, mis ulatub Karjalast ja Ingerimaalt kuni Valgevene ja Ukrainani, ning oletabki, et vaadeldav viisikihistus on seotud idabalti kultuurimõjudega (Rüütel 1998: 59–60). Herbert Tampere näitab sama küsimust käsitledes, et burdonism ning mitmed muudki Lääne-Võrumaa laulu-

⁶⁹ Kumbki vaatluspunkt ei puuduta küll silbijaotusega värsside esinemise tuumala Lääne-Võrumaad.

stiili tunnused esinevad ka leivu ja lutsi lauludes. Tampere viitab ka sellele, et meie ajaarvamise algussajanditel rändas Lääne-Võrumaa väheasustatud aladele rohkesti uusi elanikke Põhja-Lätist Vidzeme kõrgustikult (nii ka Laul 2001: 220), ning oletab, et rahvalaulude muusikalise struktuuri omapärad pärinevad sellest ajast (Tampere 1977: 142–143). Rüütel märgib, et vaadeldava laulustiili puhul kompenseeritakse meloodia rütmistruktuuri mittevastavust regilaulu tekstikujule silpide jaotamisega üle meloodia kahe meetrilise ühiku, sõnakordustega, silpide ja sõnade lisamisega, mis võivad kokkuvõttes muuta regivärsi vormi tundmatuseeni (Rüütel 1998: 59–60). Peab siiski ütlema, et kagueesti regivärsile iseloomulikud silbijaotused esinevad ka tavapärase rütmiga viiside puhul ning on levinud laiemal alal kui kõnealused rütmi- ja viisitüübid.

Vastuolu eelöeldus seisneb aga selles, et kui kõnealuse laulustiili töid kaasa I aastatuhande alguse sisserändajad või kui ka see omandati Põhja-Läti baltistumise käigus 8. sajandi paiku, ei olnud lühenemisprotsessid eesti keeles veel aset leidnud. Kuna aga kagueesti regivärsis esinevad silbijaotused üsna reeglipäraselt just kolmandavärtelistes silpides ning näivad väga selgesti olevat seotud keeles toimunud sõnavormide lühenemisega,⁷⁰ siis ei saa seda eripära hästi seostada keele lühenemise eelsete mõjutustega. Küll võib aga olla viisirütmiga edasi pärandunud värsi eelviimase silbi venitamine ning viimase silbi kaotamine, mida vaadeldava laulustiili puhul on kirjeldanud H. Tampere:

Vahest jälle jätab laulja laulmata viimase silbi, kuid selle asemel venitab eelviimast, eriti siis, kui saab vanema ja pikema vormi asemel tarvitada uuemat ja lühemat. Puudused saavad reegliks, kui nad rikastavad niikuinii üksluist laulmist. Nii on sündinud viimase nähtega Lõuna-Eestis. Sangaste ja Setu ümbruskonnas värsipaari viimane silp jääb laulmata. Selle asemel venitatakse eelviimast silpi. Sangaste, Urvaste ja Karula kihelkonnas on see täiesti üldine lauludes, kus eeslaulja ja koori partii on kaherealine, nt. *Lahki lüvväs hamõ linanõ, lahki lüvväs hamõ lina-an* (Tampere 1935: 105).

Millega aga seletada silbijaotuste leviku tuumala selget geograafilist seost eripärase viisikihistuse ja muude omapäradega? Vidzeme kõrgustikult 1. aastatuhande algul Lääne-Võrumaale asunud elanikud, kes Silvia Laulu sõnul olid balti adstraadiga läänemeresoomlased (nagu liivlasedki) – ei saanud tuua kaasa burdonismi jm. (nagu oletab Tampere) juhul, kui neid tunnuseid seostada idabalti kultuuriga (nagu teeb seda Rüütel), kuna idabaltlastest latgalid jõudsid Põhja-Lätti alles 7.–8. sajandil ning assimileerisid sealse läänemeresoomse rahvastiku (Laul 2001: 220). S. Laul kirjutab (samas), et etniline piir jäi tollal praegusest keelepiirist lõuna poole ning tänapäevane keelepiir kujunes arvatavasti välja muinasaja lõpul/varakeskajal. Ilmestis oli see aga pikemaajaline protsess ning teadaolevalt on väiksemaid teiskeelseid siirdlaskondi asunud keelepiirist

⁷⁰ Sageli esineb ka silbijaotusega värssidele paralleelseid häälikukadudeta värsikujusid ning enamasti võib silbijaotustega värsside taga aimata varasemat kaheksasilbilist värsikuju.

mõlemal pool kuni viimaste sajanditeni välja (vt. nt. Salve 2004: 177). Eriti tihedad on kontaktid olnud Hargla kandis, Valga linnast põhja pool on samuti olnud lätlasterohke ala, L. Vaba märgib näiteks, et 1860. aastail toimunud väljarändamise tulemusel piirkond tühjenes ning vabaks jäänud taludesse asus elama rohkesti lätlasi, Harglas ja Karulas mõisnikud koguni soosisid lätlasi talude päriseks ostjaina (Vaba 1997: 114). Pole eriti usutav, et selleaegsed sisserändajad jõudsid nii ulatuslikult mõjutada kagueesti regivärssi, kuid üsna tõenäoliselt on läti keelseid asukaid sealkandis elanud ka varem.

Kuivõrd Lääne-Võrumaa laulud torkavad silma iseäranis suure kõnekeeleläheduse ja väheste spetsiifiliselt regilaulupäraste arhaismide poolest, siis võiks üks loogiline seletus värsimõõdu uuenemisele olla järgmine: selles piirkonnas kinnistus keelepiir hiljem ning märkimisväärne hulk läti keele kõnelejaid (koos oma laulukultuuriga) asus eesti poolel, võib-olla oli siin oma osa mingil põhjusel tühjaks jäänud majapidamiste rahvastamisel või mõisnike suval (ka varem kui 1860. aastail). Keeleliselt assimileerudes säilitasid siirdlased siiski osalt oma laulukultuuri, kuid „tõlkisid” selle regivärsivormi. Seesuguste tõlgete puhul oli käibivate regilauluvormelite ja arhaismide osatähtsus väiksem ning kõnekeelele lähedasem keelekasutus kiirendas keele tunnuste realiseerumist värsimõõdu normina. Oma osa võis värsimõõdu kujundamisel olla läti laulmislaadi eeskujul, kuid loomulik pinnas silbijaotuste tekkeks oli tõenäoliselt olemas juba võru keeles endas. See mõttekäik sobib kokku Kristi Salve subjektiivse muljega, ilmselt on osalt sellest inspireeritudki:

Kui lubada endale nüüd niivõrd vabadust, et panna kirja oma enam-vähem isiklik tunne, siis on Kagu-Eesti laulud (eriti aga Võrumaa pulmalaulud) tundunud mulle alati olevat hoogsad, kuid kuidagi rabadad. Hoopis hiljem, tegeldes keelesaarte ilmselgelt läti mõjuliste, osalt värskelt läti keelest tõlgitud lauludega, taipasin, et see tuntav rabadus võib tegelikult olla märk läti mõjust. Võib-olla pole nelikvärsside liitekohad veel piisavalt ära lihvitud ja peidetud paralleelismide alla. Võib-olla on lõunapoolne mõttekäik isenesestki jõnksulisem (Salve 2004: 173).

Kogu jutt keelevahetusest ja assimileerumisest hakkas mulle millegipärast meenutama mõned leheküljed eespool mainitud K. Wiigi arvamust selle kohta, et eesti keele lühenemise käivitumisel on oluline roll olnud rannikule asunud rootslastel ja nende assimileerimisel (Wiik 1996: 238). Teadaolev rootslaste sisseränne algas 13. sajandil ning toimus nn. rootsi õiguse järgi, mis lubas neile mõningaid privileege (Kurs – Berg 1998: 65). Saaremaa rootsi asustusest esitab lühiülevaate Enn Tarvel (2007: 129), mainides samas ka, et 16. sajandil – pärast põlvkondi kestnud eestistumist – on Saaremaa rootslastest veel vaid väheseid jälgi. Saarte murrete mitmeid jooni, eriti laulvat hääldust ning järgsilpide redutseerumist peetakse üldiselt rootsimõjuliseks (vt. Niit jt. 2002: 468–469).

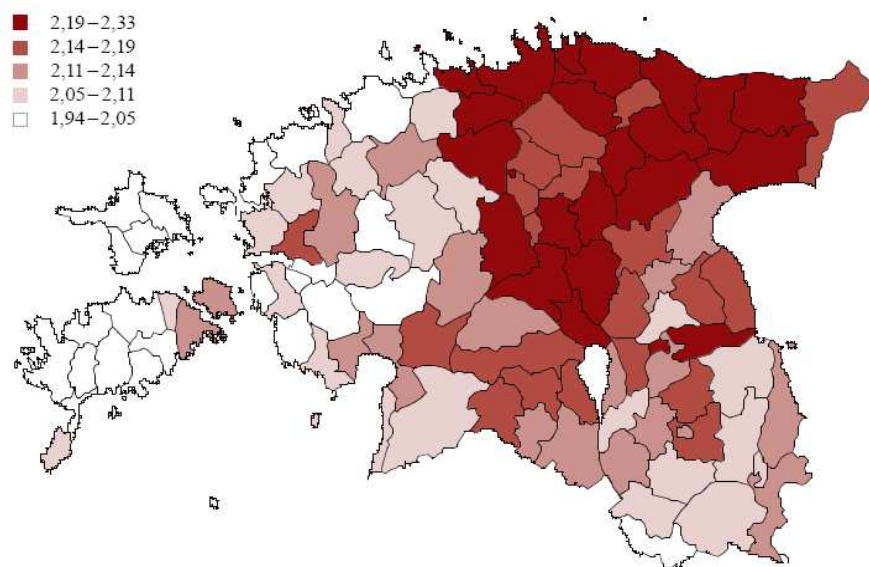
Eeskujuliku näitena administratiivpiiri kajastumisest keeles on toodud Saare-Lääne piiskopkonna ja Liivi ordu piiri Saaremaal. Nimelt säilitasid ordu alla

kuulunud muhulased ja idasaarlased oma keeles õ-hääliku, kuid ülejäänud saarlased hakkasid selle asemel ütlema ö (Pajusalu jt. 2002: 68). õ > ö muutust eesti murretes peetakse samuti rootsi keele mõjul toimunuks ning see esineb lisaks saarte murdele ka läänemurde rootsimõjulisel alal (Juhkam – Sepp 2000: 58, Niit jt. 2002: 469). Tiit-Rein Viitso (2003b: 158) peab seda oletust küll problemaatiliseks, tuues üheks argumendiks ö-hääliku puudumise eestirootsi murretes. Samas aga tundub üsna loogiline, et rootsi keele kõnelejail, kelle keeles polnud ei ö ega õ häälikut, võis tekkida probleeme nende täpse artikuleerimisega.

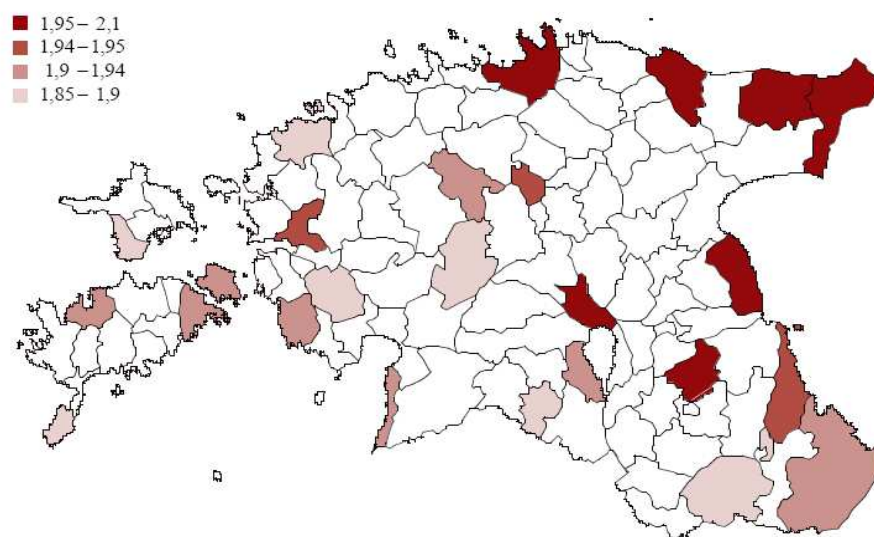
Mis on sellel aga pistmist värsimõõduga? Kui lähtuda õ eeskujust, võiks eeldada, et Põide ja Muhu olid suhteliselt vähem rootsimõjulised kui ülejäänud Saaremaa ning see seletaks vägagi hästi ka Muhu ja Põide regilaulurohkust üldse ning ühtlasi ka murtud värsside rohkust neis. Samas võib kujutleda, kuidas mujal Saare- ja Hiiumaal kaotasid eestlastega assimileeruvad rootslased arhailisemaid väljendusi regivärsikeeles ning uuendasid värsimõõdunorme. Kas sisserännanud rootslaste muusikakultuuris olid tavalised topeltpositsioonid, värsilõpupositsiooni vahelduv täitmine, eellöögid? Kas ordu ja piiskopiriigi piir tähendas valitsejate erinevat rahvastikupoliitikat (meenutagem Võrumaa mõisnikke)? Kas ehk üks soosis rootslaste asumist oma maadele, lubades neile igavest vabadust, ja teine mitte? Kas ka Läänemaa laulude arhaismidevaesus võib tuleneda võõrkeelsete immigrantide rohkusest, kes võisid täita katkude ja sõdade tõttu tühjaks jäänud alasid – teadaolevalt on lisaks Noarootsile ja Vormsile asunud rootslasi ka mujal Läänemaal (LNg, Rid, Mar, Kse, Han, Kir) (Juhkam – Sepp 2000: 58) ning tühjaksjäänud Läänemaa aladele asus mh. elanikke Hiiumaalt (vt. Jaago 2001: 62).

Ning lõpuks, kui tulla ka kolmanda värsimõõdu tuumala juurde, kas Virumaa regivärsirohkust ja värsimõõdu, aga ka keele omapära on mõjutanud see, et suur osa sealseist sisserändajatest olid soomlased? Näiteks aastatel 1637–1640 oli Virumaa rahvastiku hulgas soomlasi teadaolevalt 15–18%,⁷¹ kuid suhted soomlastega olid tihedad ka varem ja hiljem. Põhjasõja järel elas soomlasi peamiselt Virumaal ja Ida-Harjumaal (Palli 1995). Regilaulu ja selle värsimõõdu kujunemislugu uurimisel oleks igal juhul mõistlik arvestada ka asustusloolisi andmeid (nagu nt. Jaago 2001), eriti rahvastiku järjepidevuse, pikaajalise segaasustuse ning sisserändajate osas.

⁷¹ Ka nt Põltsamaal elas ligi 200 perekonda soomlasi (Palli 1995).

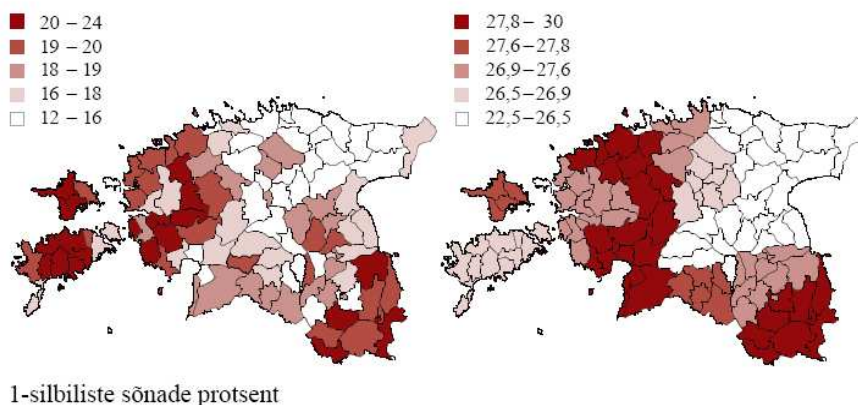
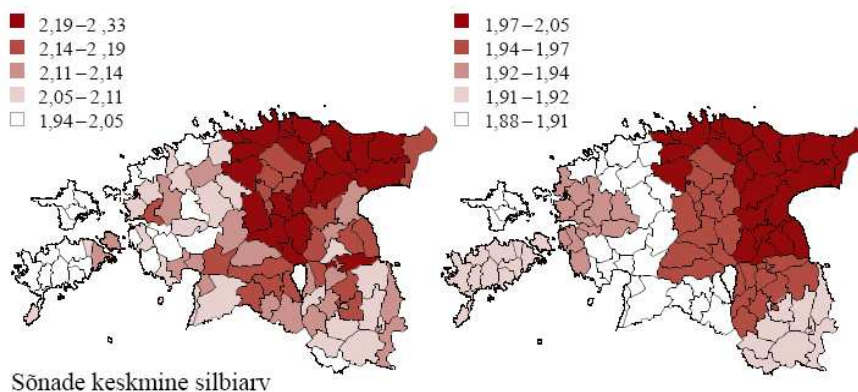
Kaart 19. Regilaulu sõnade keskmine silbiarv

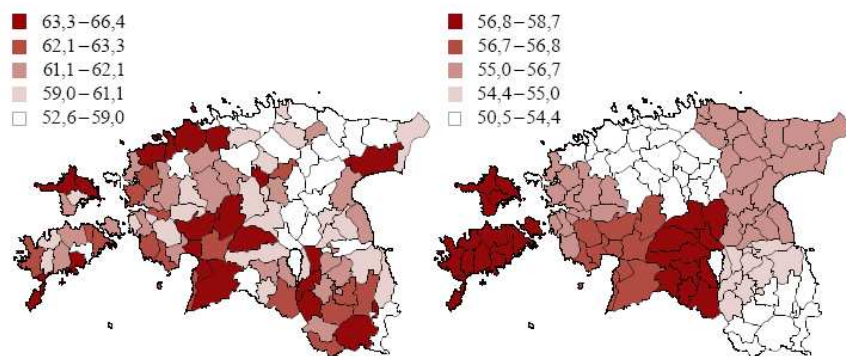

Kaart 20. A. Saareste "Väikeses eesti murdeatlases" (1955: 89–103) toodud näitetekstide sõnade keskmine silbiarv

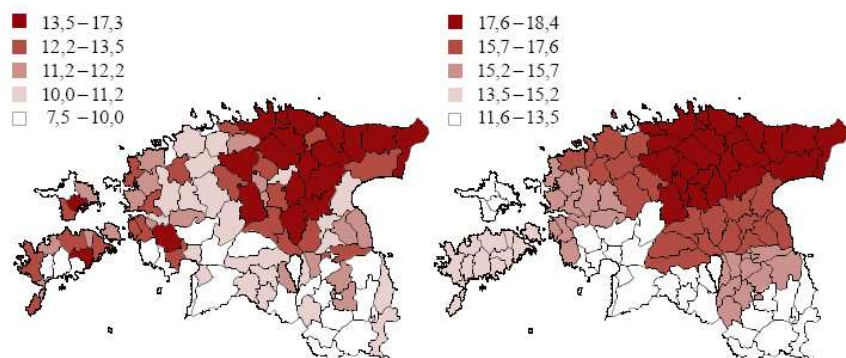
Kaardid 21–30. Regilaulu kihelkonnakogumite ja murdetekstinäidete sõnade keskmine silbiarv ning ühe-, kahe-, kolme- ja neljasilbiliste sõnade esinemisprotsendid.

Ülevaatlükuma pildi saamiseks on murdetekstide puhul üksikute kihelkonnanaäitajate alusel arvutatud suurema piirkonna (enamasti maakonna) keskmine. Nii näiteks esindab siinseil murdekaartidel kogu Põhja-Tartumaad Kodavere murrak, kogu Järvamaad Anna murrak, kogu Ida-Harjumaad Kuusalu murrak, kogu Põhja-Viljandimaad Kolga-Jaani murrak jne. Esimeses kaardipaaris on kaart 19 kõrvutatud 20. kaardi ühtlustatud versiooniga.

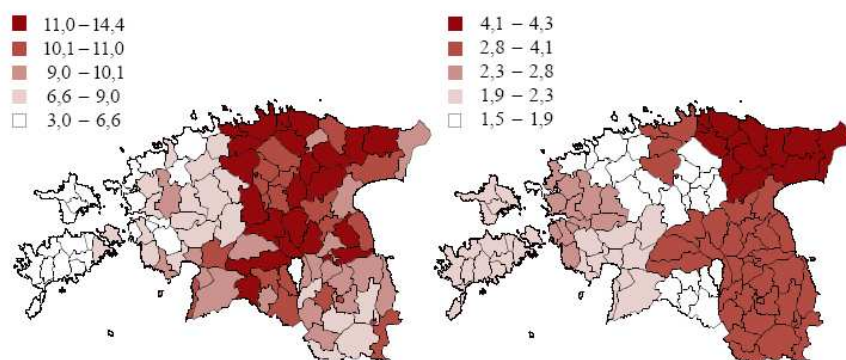

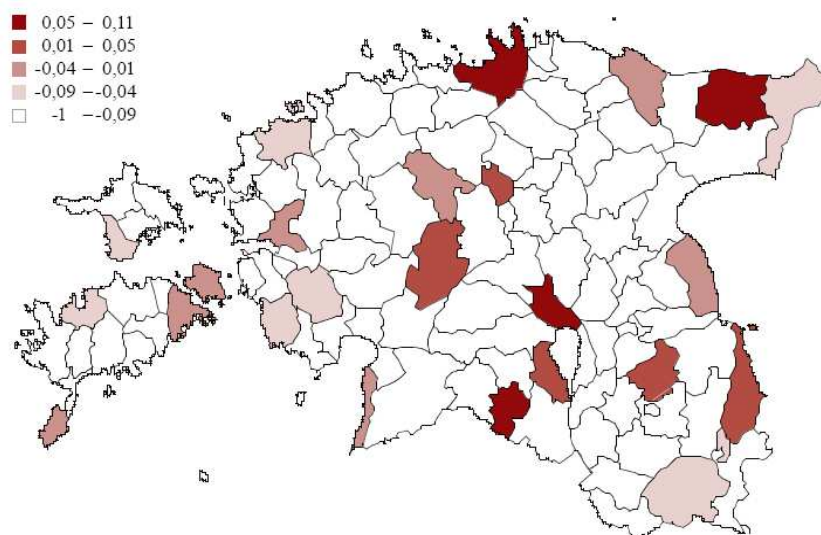
2-silbiliste sõnade protsent

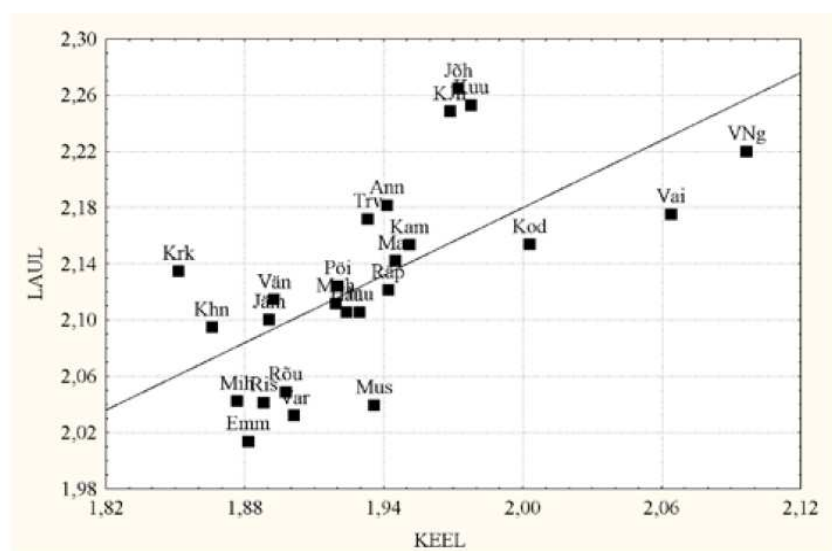
3-silbiliste sõnade protsent

4-silbiliste sõnade protsent

Kaart 31. Regilaulusõnade keskmise silbiarvu erinevus ootuspärasest regilaulude ja murdetekstide keskmiste silbiarvude regressioonisirgel

Joonis 2. Regilaulude ja murdetekstide keskmiste sõnapikkuste korrelatsiooniväli ning regressioonisirge

4. REGIVÄRSI VARIEERUMISEST

Kui eelnevas olen käsitlenud põhiliselt regilaulu värsimõõdu piirkondlikke eripärasid, siis käesolevas peatükis iseloomustan regivärsi muid varieerumisi-ilminguid. Vaatlen regivärsilisuse avaldumist erinevais kõne- ja laulužanrides ning püüan seejuures avastada värsimõõdu varieerumist tingivaid tegureid. Seejärel uurin laulude varieerimise seaduspärasid üldisemalt, tuginedes laulike värsivara statistilisele võrdlemisele, ning lõpuks püüan esile tuua ühe lauliku repertuaari mikrovarieerumise tagamaid.

4.1. Regivärsilisuse äärealad

Kui regilaulu puhul on algriim, parallelism ja teatud tunnustega värsimõõt üheks põhiliseks žanri eristavaks tunnuseks, siis mitmete muude rahvaluuležanride – lühivormide, loitsude, lastelaulude (jm. väikežanride, nagu loodushäälendid ja muinasjutulaulud) puhul on regivärsilisus üheks võimalikuks tekstikujundusviisiks. Regilaulust erinevad need žanrid mitme tunnuse poolest: neid (v.a. osa lastelaule ja loitsulisi laule) on enamasti esitatud kõneldes või poolkõneldes, tekstide ehitus ja värsimõõt (kuivõrd neid üldse meetrilisteks lugeda saab) on varieeruv, nende regivärsilisuse määr ei ole žanri piires ühtlane ning tekstid (sh. ka nn. regivärsilised tekstiosad) on võrreldes regilauluga palju tava-keelsemad. Värsimõõdu poolest esindavad regivärsilisedki tekstid või tekstikatked pigem rõhulist värsisüsteemi (st. sõnarõhud langevad kokku värsirõhkudega ja silpide arv värsirõhkude vahel pole püsiv) ning murtud värsse on neis väga harva. Kuna värsimõõt pole rangelt silpe loendav, pole olnud ka vajadust kasutada grammatilisi arhaisme, mis regilaulus on tavalised. Vastupanu häälikumuutuste toimumisele neis kohati küll esineb, kuid ei ole nii ulatuslik ega järjekindel kui regilaulus ja võiks oletada, et see sõltub kõige enam nimelt vastava piirkonna regivärsitraditsiooni staatusest ning värsiehitusest.

Loitsud ja lastelaulud (mis hõlmavad nii lastele kui laste poolt esitatavaid palu) võivad olla regivärsile väga lähedased ja laululised (nagu nt. lehmälüpsisõnad või äiutused), kuid võivad olla ka vabama struktuuriga, kasutusel poolkõneldes või kõneldes ning sisaldada võõrlaenulisigi elemente (nagu nt. liiskludemised).⁷² Paljusid loitsutekste ja enamikku lastelaulutekste on võimalik tõl-

⁷² Ülevaate eesti lastelauludest ja loitsudest saab eesti rahvalaulude antoloogia (ERIA) vastavatest alajaotustest, loitsulisi laule leiab ka töölaulude hulgast. Lastelaulude, loit-

gendada nelja värsirõhuga rõhulise värsina. Kuna see värsimõõt on silpide arvu ja kvantiteedi suhtes paindlik, on selle piires reaalsete rütmistruktuuride variatsioon üsna suur, kuid ka neljarõhulisusest on kõrvalekaldeid küllaltki palju. Neljarõhulist värssi on peetud universaalseks lastelaulumalliks, mille konkreetne realiseerumine värsisüsteemide ja rütmistruktuuride osas küll erineb keeliti, kuid väidetavalt sarnanevad eri rahvaste lastelaulud oma ehituselt omavahel rohkem kui eri rahvaste muud luulevormid (Burling 1966). Patrizia Noel Aziz Hanna jt. on seda oletust kontrollinud, võrreldes lastelaule 15 eri keeles, ja jõudnud järeldusele, et neljarõhuline mall on tõepoolest valdav, kuid värsiehituse varieerumine on siiski märkimisväärne – see ei avaldunud mitte üksnes eri keeltes lastelaulude puhul, vaid ka sama keele piires (Noel jt. 2002: 261). Eesti lastelauludest mahuvad nelja värsirõhuga rõhulise värsi alla värsiehituse üksikasjade poolest erinevad *entel-tentelid* ja (mittemurtud) regivärsid, ahellaulud, ning samuti laulud ja lugemised, mis järgivad lastelaulude üht võimalikku värsiskeemi – nn. kuussilbikut (Tampere 1958: 142–147, vt. ka Rüütel 1988: 41–42). Seda rütmimalli järgivate laulutüüpide hulk on eesti materjalis siiski üsna piiratud, ainus üle maa tuntud pikem laul on „Kits kile karja”, lühematest laulukestest on tuntumad „Parmu matus” (*Tere, tere, tetre...*), „Sõit, sõit linna!”, „Tii, tii, tihane” (vt. ERLA). Laulutüüp „Kits kile karja” on tuntud teistelgi läänemeresoome rahvastel, niisamuti kuussilbiku kasutus muudes lastelauludes (vrd. Kuusi 1963: 203 ja SKVR TK). Kuussilbikulaadset värssi käsitlevad neljarõhuliste värsimallide hulgas ka Noel jt. ning peavad selle esinemist saksa, inglise ja rootsi lastelauludes jäänukiks vanagermaani eepilisest traditsioonist (Noel jt. 2002: 257–260; Tampere (1958: 146) ja Rüütel (1988: 42) loevad seda universaalseks rahvusvaheliseks rütmitüübiks.

Eesti kuussilbik on varieeruva silpide arvuga neljarõhuline värss – iga rõhürühm koosneb kas ühest või kahest silbist ning kahele viimasele rõhürühmale vastab eriti sageli üks kaheasilbiline sõna (*ämm / mulle / kak/ku*), tihti kolmesilbiline (*mina / kulla / tamme/le*), harvemini neljasilbiline sõna (*mina / kaku / kale/vile*). Kuussilbik võib vahelduda regivärsiga, nii näiteks on kitselaulu lõpus tavaliselt regivärsiline lõiguke uutest riideesemetest, milles võib leida mh. murtud värse (*veerik / tiib ve/revä / särgi*).⁷³ Regivärsilisemad osad võivad vahelduda mitteregivärsilistega ka muude lastelaulude ja loitsude puhul. Tekstide lühiduse ning värsimõõdu varieeruvuse ja vahelduvuse tõttu on üldse keerule hinnata neis žanrides esineva regivärsimõõdu ehituse erijooni.

Lühivormide regivärsilisusega on lugu veelgi ebaselgem – lühivormiteks tides esineb nii algriimi kui parallelismi ning sageli on laused või osalaused enam-vähem normaalse regivärsi pikkusega, kuid kõik need tunnused võivad lühivormides esineda nende žanride universaalsest spetsiifikast lähtuvalt,

sude jm. arhailiste vokaalžanride esituse erijooni on põhjalikumalt käsitlenud I. Rüütel (1998–1999), ta artikliseeria II osas on ka hulgaliselt vastavaid noodinäiteid.

⁷³ Seda värssi saab küll kergesti tõlgendada ka mittemurtuna: *veerik / tiib / verevä / särgi*.

seostumata otseselt regivärsi poeetilise süsteemiga.⁷⁴ Nii näiteks on ütluste üheks levinuimaks tekstimoodustuspõhimõtteks süntaktiline sümmeetria – kahe nii grammatiliselt kui sisuliselt paralleelse lauseosa kõrvutamine, enamasti vastandamine (vt. vanasõnade kohta pikemalt Krikmann 1997c). Sümmeetrilised lauseosad on küllalt tihti enam-vähem kas regilauluvärsi või poolvärsi pikkusega (nt. *merel silmad, metsal kõrvad* või *kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem* või *kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale* – vt. EÜ: vanasõnad); vanasõnad tervikuna, aga ka mõistatused on sage-daimini nelja- kuni kaheksasõnalised (vt. Krikmann LMK: Süntaksist). Üks tavalisemaid mõistatusmalle on mingi asja eri osade ja nende omaduste, asukohtade vm. kõrvutamine, milleks kasutatakse väga sageli ka süntaktiliselt sümmeetrilisi struktuure, kuid erinevalt regivärsist ei ole neis enam ruumi sünonüümiale, nt. *punane õrs, valged kanad* või *kaks õrt valgeid kanu, punane kukk keskel* või *kaks õrretäit valgeid kanu, punane kukk laulab keskel* (EM 1744 ja 533; selle vormimalli alaliike ja näitetekste vt. Krikmann LMK: Süntaksist).

Samuti on mitmesuguste heakõlanähtude esinemine lühivormides universaalne. Pentti Leino on näidanud nii soome kui eesti ainese põhjal, et algriim on ka mitteregivärsiliste vanasõnade üheks olemuslikuks tekstikujundusprintsipiiks (Leino 1970). Regivärsipärane sünonüümiaparallelism soodustab küll algriimikasutust nii vanasõnades kui muudes ütlustes (vt. Sarv 2003b: 160), kuid seegi ei pruugi olla seotud nende ütluste meetrilisusega, nt. *mure teeb mustaks, häda halliks* ~ *vaev vanaks* (EV 6921) või *sõnal ei ole sõlme, jutul jakku* või *kiidan sind tühjas toas ehk kuivas kõrtsis*, aga vrd. ka nt. *mina kiidan sind tühjas kirikus ja kuivas kõrtsis, sepapajas paku otsas, veskikojas koti otsas* (EKFA). Mõistatuste üheks žanrispetsiifiliseks alliteratsiooniallikaks on suur sõnavalikuvabadus äraarvatavate asjade, nende omaduste ja tegevuste nimetamisel nt. *põrsas jooseb, põnn tõuseb* ~ *lind lendab, pugu paisub* ~ *talleke tantsib, kõhuke paisub*.⁷⁵ Äärmuslikult hästikõlavad on mõistatustele iseloomulikud nn. kvaasisõnad, nt. *sipsik kisub sapsiku kõtust sooligid*⁷⁶ või *toora lätt tiid pitte, sesseri sebiivä takah*,⁷⁷ mis nii mõnigi kord realiseeruvad ka regivärsilähedase sünonüümiaparallelismina: *mõista ära mögla kirja, mis sa tahad tagla kirja*⁷⁸ või *pisukene pille-rille, madaluke malle-ralle, istub soos künka otsas, paistab külge vastu päeva*.⁷⁹

Arvo Krikmann (1997a: 74) jaotab regivärsilised lühivormid nende tekke järgi algupäraselt lühivormina looduiks ning laulutekstidest pärinevaiks. Leidub rohkesti vanasõnu, millel on vasteid regilauludes, Krikmann annab neist (samas:

⁷⁴ Lühivormide ja regivärsi tekstikujunduse sarnasusi ja erinevusi olen varem käsitlenud pisut pikemalt (Sarv 2000a: 96–101, 2003b: 145–149).

⁷⁵ *Vokivärten* – EM 1793.

⁷⁶ *Vokk (ketramine)* – EM 2508.

⁷⁷ *Immis põrsitega* – EM 2198.

⁷⁸ *Kirju rätt* – EM 1338.

⁷⁹ *Jõhvikas* – EM 1661.

77–92) ka üksikasjaliku ülevaate ning leiab seejuures, et pigem on lauludest pärit värsid läinud käibele vanasõnana, harvemini on juba olemas olevaid vanasõnu lauludesse põimitud. Ainese vahetust on kindlasti soodustanud žanride mõneti sarnane didaktiline funktsioon ning tekstikujundusvõtete vastastikune sobivus (laulude ja ütluste suhete kohta vt. ka Kuusi 1963: 369–381, Tarkka 1995: 52–53, 68–69). Regivärsivorm on küll olnud produktiivne lühivormide moodustusmall, kuid regivärsilised *originaalvanasõnad* on põhiliselt levinud soome ja karjala traditsioonis, Eestis laenulistena Kuusalus jm. kirderannikul (Krikmann 1997a: 76, vrd. ka PS: 42–77). Soome kalevalamõõdulistel mõistatustel on eesti vasteid, kuid need järgivad Matti Kuusi sõnul (1994: 51–54) tavaliselt sõnarõhulist trohheust. Regivärsiliste lühivormide värsimõõdu kohta tõdeb Krikmann (1997a: 74–75) järgmist: „Eesti algupäraselt kalevalavormiline vanasõna või mõistatus pole tavaliselt vormipuhas, vaid enamasti juba katalektiline ja kontraheerunud, tihti kvantiteedivigadega”. Nagu nägime eelpool, võib enam-vähem sama öelda ka eesti regilaulu värsimõõdu kohta.

Kaunis keeruline on aga vastata eelöeldu põhjal tekkivale küsimustele, milline võiks olla lühivormide ja regilaulu värsimõõdu vahekord, kas regivärsilist algupära lühivormitekstid järgivad mingit värsimõõtu ja kas see sõltub regilaulu värsimõõdu piirkondlikest erijoontest. Takistus number üks on see, et pole olemas homogeenset, ühtselt regivärsiliste lühivormitekstide kogumit, mille põhjal saaks teha statistilisi järeldusi nii, nagu see oli võimalik regilaulu puhul. Takistus number kaks on see, et on üsna keeruline tõmmata mingit piiri regivärsiliste ja mitteregivärsiliste lühivormitekstide vahele, sageli ongi pigem tegemist mitmesuguste vaheastmetega (nii nagu lastelaulude ja loitsudegi puhul). Kolmandaks on niivõrd lühikeste tekstide puhul keeruline otsustada, milliseid tekste üleüldse meetrilisteks lugeda.

Matti Kuusi on vajja vanasõnade regivärsilisuse hindamisel kasutanud regivärsilisustunnuste kombineerumise kriteeriumit, andes punkte alliteratsiooni, parallelismi ning kahe kalevalamõõdule iseloomuliku värsiliigi⁸⁰ esinemise eest (Kuusi 1994: 53). Ent just nimelt eelpool kirjeldatud žanriomaste tunnuste sobiva kombineerumise tõttu on Kuusi analüüsis *kaheldamatult kalevalavormiliste* vanasõnade hulka sattunud ka mitte eriti spetsiifiliselt regivärsilistena mõjuvaid vanasõnu, nagu nt. *lahzõt peened – murhõt peened, lahzõt suurõd – murhõt suurõd* (VV 236); *parõp vanaa mehee parranalla enne ku noorõõ pojoo kainalosa* (VV 308) jts. Pentti Leino kasutas oma uurimuses vanasõnade algriimilisusest regivärsiliste vanasõnade eristamiseks värsimõõdu kriteeriumit – vanasõna lauseosad pidid olema rekonstrueeritavad kalevalamõõdulisteks (Leino 1970: 144–145), sama kriteeriumi kasutab mõistatuste puhul M. Kuusi (1994: 51, 54). On aga ilmne, et eesti lühivormitekstide regivärsilisuse määramisel ei ole regilaulu värsimõõdu mitmekesisuse tõttu mõtet ühtse värsimõõdu kriteeriumist lähtuda. Kui rakendada kalevalamõõdulisust või sellele tagasi-

⁸⁰ Nendeks on siinse käsitluse järgi (vt. ptk. 1.3) vältelised (soome terminoloogias normaaltrohheilised) ja murtud värsid.

viidavust regivärsilise teksti mõõdupuuna, siis tuleks mitteregivärsiliseks lugeda nt. regilaulu stereotüüpne värsipaar *oleks minu olemine, teiseks minu tegemine*, mida on noteeritud ka kõnekäänuna (vt. EKFA). Selleks, et üht teksti üldse saaks pidada regivärsiliseks, peaks ta liigenduma enam-vähem regivärsi pikkusteks üksusteks, lisaks sellele on olulised regivärsilisuse indikaatorid murtud värsid, regivärsipärane sünonüümiaparallelism koos algriimiga ning eesti materjali puhul kindlasti ka arhailised keelevormid.

Mõeldavaks lahenduseks tundus olevat nii regilauludes kui lühivormides käibinud teksti(osa)de võrdlemine. Ühtaegu selgeid paralleele pakkuvate, laia levikuga ja meetriliselt varieeruvate juhtude hulk on siiski küllalt piiratud. Vaatlen alljärgnevas mõnda neist.

Krikmanni kalevalavormiliste mõistatuste näiteloetus (1997a: 75) leidub üks regivärsipärast sünonüümiaparallelismi sisaldav mõistatus: *hall härj, hangus sarved, võtab sauna sarvile, kihelkonna kukile*.⁸¹ Selles mõistatustüübis on *halli härjaga* esivärssi peaaegu varieerumatus sõnastuses üle neljasaja teisendi, kuid *hall härj* on mõistatustes ka muidu üsna levinud tegelane. Regilauludes esinevad hangus sarvedega hallid härjad kokku umbes kümnes sanditamislaulus ning eranditult mitmuses: ... *tõusku teile tõmmud härjad, / tõmmud härjad, tõntsid sarved, / hallid härjad, hangus sarved, / musta pääga mullikad, / valge pääga vasikad, / sini pääga seakesed...* (E 33256 < Ris). Midagi muud selle näitepaari põhjal väita ei saa, kui et erinevalt regilauludest ei ole vähemalt vaadeldud mõistatustüübis tehtud mingeid pingutusi *algusvärsi* kaheksasilbilisuse saavutamiseks või säilitamiseks.

Regilaulu ja vanasõna produktiivsemate paralleelide loetus (Krikmann 1997a: 91–92) leidub ilmselt algupäraselt murtud värssi sisaldav vanasõna *viha võtab vilja maast, kadedus kalad merest* (EV 14028, u. 95 varianti). Nii nagu tüübiniimeski, on vanasõnatekstide murtud värsis sõna *merest* enamasti lühenenud kujul, kuid ligi 20 tekstis lõpukaota kujul (*meresta*). Selliseid tekste esineb hajusalt üle Eesti, ehk pisut enam Põhja-Eesti rannikul⁸² ning Mulgimaal. Kõik kümme konnd lauluteksti Põhja- ja Lääne-Eestist kasutavad vormi *meresta*, nt.: *mis viha meie peame, mis kadedust me kanname, viha meil võtab vilja väljalt, kadedus kalad meresta, taplus linnud taevalta...* (ERA II 148, 606 (12) < Mär).

Kolmandaks vaatlesin sõnavormide varieerumist produktiivseimas regivärsilises vanasõnatüübis EV 12899 (u. 265 var.): *uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki, uni saadab hulkumaie, magamine marssimaie* ning sama sõnastusega laulukatketes, mida lihttekstiotsinguga leidsin Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaliseeritud regilaulude kogumist 89 varianti. Nii vanasõnatüüp kui vastavad lauluvärsid on tuntud üle kogu maa (vt. kaart 32). Regilauludes esines sõna *uuta* alati lõpukaota kujul, 26 vanasõnatekstis kasutati lühenenud vormi *uut*, neist 14 on kirja pandud Võru ja Tartu murde alalt, ülejäänud Harjumaalt, Pärnumaalt ja saartelt. Sõna *hulkumaie* lühenemine regilauludes sõltus selgesti

⁸¹ Tuuleveski – EM 156.

⁸² Murdekeeles on ka seal vastav sõnalõpuvokaal kadunud (Must 1987: 158).

piirkondlikust värsimõõdutradsioonist – lääne-eesti värsimõõduala lauludes oli reeglina kasutusel lühenenud vorm (*hulkuma*), samuti ühes Kanepi tekstis. Vanasõnades seevastu mingit selget seaduspära *hulkuma* ja *hulkumaie* jaotuses ei ilmnenu (vt. kaart 33), kagueesti vanasõnades esines paaril korral ka kahesilbiline *hulkma*.

Regivärsilist algupära lühivormides on kõnekeelsete vormide kasutus üldine ja ootuspärane. Regilaulupäraste arhaismidega vähearvukaid vanasõnatüüpe Krikmanni loendis (1997a: 77–92, nt. *ära sa püüa pühalla naist: pühalla pruudid ilusad* – EV 9367) võib enamasti pidada otsesteks (juhu)tsitaatideks regilaulust. Laiema levikuga vanasõnatüüpides esineb silbiarvu seisukohalt oluliste arhaismide kasutust arvukamalt veel vaid vanasõnatüüpides *ilu ei panda padaje ega kaunist kattelaie* (EV 2029 – u. 140 var.) ning *poiss on loodud pettijaks, tüdruk vasta vandujaks* (EV 8953 – 11 var.).

Vaadeldud näidetes ei ole arhailiste sõnavormide kasutus seotud sugugi üksnes regilaulu värsimõõdu piirkondlike eripäradega. Arhaismide kasutuse sporaadilisuse taga tuleks pigem näha stilistilist varieerumist ning võiks oletada, et ühest küljest on arhaisme säilitatud rütmilise sidususe nimel, kuid arvatavasti (ja võib-olla sõltuvalt kasutuskontekstist) ka lühivormiteksti eriliseks markeerimiseks – signaaliks, mis aitab teksti märgata ning kohaselt tõlgendada (vrd. Lotman 2006: 263).⁸³ Osalt võib arhaismidekasutus olla muidugi ka kirjandusmõjuline.

Nende oletuste kontrollimiseks tegin siiski veel ühe katse: mitmetes mõistatustüüpides esineb sõnapaar *teed mööda* ~ *teeda mööda* ~ *mööda teed* jts., Võru ja Tartu murde alal ka *tiid pite* jts., nt. *tiidu kõndis tiida müüda, tiidu esi ütsipäidi, tiidu karva katsipäidi*⁸⁴ või *tirra-tarra tiid pite ravvatsehe liina*⁸⁵ või *jänis jookseb jääda mööda, timba-tamba teeda mööda*⁸⁶ või *koer jookseb teed mööda, saba tee äärt mööda*⁸⁷ või *mak-mak maad mööda, tikk-tikk tiid mööda*⁸⁸ või *tante kõnnib teeda mööda, tante tiivad tilkuvad tina*.⁸⁹ Kui *teed mööda* ja *tiid pite* paigutuvad levikukaardil loogiliselt ehk vastavalt nende esinemisele murretes, siis *teeda mööda* esineb taaskord hajusalt üle maa, millegipärast on sedapuhku suuremaks lõpukaota vormide kasutuskeskuseks Lääne-Võrumaa ja Mulgimaa (vt. kaart 34).

Lühivormide värsimõõdu puhul tuleb kõne alla põhimõtteliselt kolm võimalust: tekstid kas on kooskõlas regilaulu värsimõõdu piirkondliku versiooniga

⁸³ Seesuguste signaalidena toimivad ütluste puhul ka algriim jm. eufoonia, tavakeelest erinev sõnajärg ja muud süntaktilised eripärad, tänapäeval enamasti ka murdepärasused. Lisaks sedalaadi vormilistele signaalidele on Krikmann (1975: 97–98) loetlenud ka sisulisi signaale.

⁸⁴ *Hainakuurmat veetäs* – EM 1971.

⁸⁵ *Hernid valetas patta* – EM 2275.

⁸⁶ *Lumi sadab* – EM 456.

⁸⁷ *Piits* – EM 1121.

⁸⁸ *Sipelgas* – EM 2234.

⁸⁹ *Kaelkookudega vee toomine* – EM 181.

või/ja esindavad sõnarõhulist nelja rõhuga värsimõõtu, või ei ole neis spetsiaalset meetrilisustaoitlust ning korduvad rütmimustrid tulenevad lühivormide žanrispetsiifikast, eesti keele loomulikust rütmist ning tekstide regivärsilisest algupärast. Lauseosa *kadedus kalad merest* üldine lõpukaolisus viitaks nagu meetrilisusest loobumisele, lõpukaota vormide kohatine kasutus (nt. *uni ei anna uuta kuube*) seevastu rütmitaotlusele. Kaheksasilbiliste ja/või neljarõhuliste tekstiüksuste osakaal tundub lühivormides siiski olevat märkimisväärselt suur.

Lühivormide teatav rütmilisus ühest küljest, kuid meetriline hajuvus teisest küljest meenutab lastelaulu ja loitsu piirimaile jäävaid lepatriinusõnu (nt. *käo-kirjas, käokirjas, lendu-landu, lenda sinna lepikude, karga sinna kadastikku, kostpoolt ma endale mehe saa või lepatriinu, lepatriinu, näita kuspoolt sõda tuleb, maa poolt või mere poolt, põhja poolt või lõuna poolt*). Lepatriinusõnade esivärsside rütmikas on peamiselt vist küll leksikaalsetel põhjustel selgeid geograafilisi seaduspärasusi. Esivärsist kaugemal seevastu ei ilmutanud rütmitunnused (erinevalt regilaulust) peaaegu mitte mingisugust geograafilist loogikat, seda vaatamata tekstide arvukusele (üle 1000 teksti) ning ilmsele rütmistatusele (vt. lähemalt Krikmann – Sarv *in spe*).

4.2. Regilaulu värsimõõdu varieerumisest

Eelpool väitsin regilaulude koondvalimi vaatlusele tuginedes, et regilaulu värsiehitustunnused sõltuvad eelkõige piirkondlikust traditsioonist ning vähem laululiikide eripärast, kogumisloolistest seikadest või laulude ja värsimõõdu diakroonilisest muutumisest. Püüan seda väidet pisut täpsustada, (taas)esitades asjakohaseid andmeid varasematest uurimustest, kus on kasutatud sama värsianaalüüsi meetodit (Sarv 2002, Oras 2004a ja 2004b) ning võrreldes neid ka sinse uurimuse koondvalimiga.

Haljala kihelkonnast valisin vaatluseks viis laulikut, kellelt on kirja pandud kõige rohkem laulutekste (vt. VK VI), analüüsiaineseks olid neilt laulikutele üles kirjutatud regilaulud Eesti Rahvaluule Arhiivis (vt. lähemalt Sarv 2002). Lühilandmed laulikute kohta, kelle laulukogumeid vaatlesin, on toodud tabelis 8 (edaspidi viitan laulikutele eesnimede järgi). Kõik laulikud on elanud rannamurde alal, Kavastu ümbruse kohta on küll üksnes teateid, et seal olla varem rannamurret kõneldud, murdekirjapanekud aga peaaegu puuduvad (Must 1987: 35).

Tabel 8. Laulikute andmed ja vaadeldud värsside hulk

	sünniaasta	elukoh	värss
Anu Tamberg	1831	Kavastu vald	1919
Leenu Akker	1831	Kandle rand (Eisma k.)	1998
Liina Kaskmann	1873	Rutja küla	1423
Liisu Kraemel	1835	Selja rand	1168
Mari Kaskmann	1856	Rutja küla	1221

Liigitasin laulud „Vana Kandle” jaotust arvestades esmalt lüroepilisteks (edaspidises tähistus LE) ja lüürilisteks; lüürilised laulud liigitasin omakorda pulmalauludeks (PL), kiigelauludeks (KL), töölauludeks (TÖÖ), kalendrilauludeks (KAL; sandilaulud ja üks vastlaul – kõik Liinalt) ja muudeks lüürilisteks (LÜ) lauludeks (vt. tabel 9). Määrasin laulude värsiehitustunnused nii, nagu koondvalimigi puhul.

Tabel 9. Vaadeldud värsside hulk eri laulikutel laululiikide kaupa

	LÜ	PL	KL	TÖÖ	KAL	LE	kokku
Anu	886	324	34	71		604	1919
Leenu	1254	183	147	48		366	1998
Liina	474	77	32	18	137	685	1423
Liisu	489	40				639	1168
Mari	574	135	113	14		385	1221
kokku	3677	759	326	151	137	2679	7729

Eri laululiikide värssid jagunevad värsiliikide vahel suhteliselt sarnaselt (vt. tabel 10). Töö- ja kalendrilaulude protsentnäitajate suuremad kõrvalekalded keskmisest võivad olla tingitud värsside vähesusest. Mõningaid erinevusi ilmnes värsitunnuste jaotuses laulikuti (vt. tabel 11): Liina ja Mari lauludes on murtud värssed vähem kui teistel laulikutel ning mõlemal on rõhulisi, Maril ka vältelisi värssed vastavalt rohkem. Maril on keskmisest oluliselt rohkem topeltpositsioonidega värssed. Kuivõrd Liina ja Mari on teistest laulikutest nooremad, siis võib neid erinevusi seostada regivärsi üldiste muutumistendentsidega. Kui võtta arvesse laulude jaotust lüürilisteks ja lüroepilisteks (vt. tabel 12),⁹⁰ siis selgub, et murtud värsside vähesus Liinal ja Maril ning topeltpositsioonide rohkus Maril ilmneb peamiselt lüüriliste laulude puhul, mis võiks viidata värsiehituse muutumisele esmalt lüürilistes lauludes ning lüroepiliste laulude suuremale stabiilsusele. Teiseks võib täheldada murtud värsside esinemisprotsendi negatiivset seost pigem välteliste kui rõhuliste värsside omaga. Vaadeldud materjali keskmised väärtused erinevad äärmiselt vähe Haljala kihelkonna näitajatest koondvalimis (113 värssi neis valimeis ka kattuvad), erinevused pole statistiliselt olulised ($\alpha = 0,05$).

Tabel 10. Värsiliikide jaotus laululiigiti⁹¹

	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid
LÜ	58%	9%	30%	2%
PL	60%	9%	29%	2%
KL	61%	10%	27%	2%
TÖÖ	50%	7%	42%	1%
KAL	53%	18%	26%	4%
LE	59%	11%	28%	2%
kogu materjal	59%	10%	29%	2%

⁹⁰ Selles kaksikjaotuses on lüüriliste laulude alla arvatud kõik mittelüroepilised laulud.

⁹¹ Protsentnäitajad selles tabelis väljendavad vastavasse liiki kuuluvate laulude värsiprotsentide keskmisi (mitte vastavasse kogumisse kuuluvate värsside protsenti nagu kõigis muus tabelis).

Tabel 11. Värsiehitustunnuste esinemus Haljala laulikutel ning kihelkonnavalimisis

	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid	topeltposit-sioonidega	seitsmeposit-sioonilisi	eellöögiga
Anu	57%	10%	31%	2%	11%	1%	0%
Leenu	59%	7%	32%	1%	13%	2%	0%
Liina	57%	14%	26%	3%	13%	2%	0%
Liisu	57%	9%	31%	3%	12%	1%	0%
Mari	62%	11%	24%	3%	18%	1%	0%
kogu materjalis	58%	10%	30%	2%	13%	1%	0%
Haljala valimis	58%	12%	29%	1%	13%	1%	1%

Tabel 12. Värsiehitustunnuste esinemus Haljala laulikute lüürilistes ja lüroepilistes lauludes

		vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid	topeltposit-sioonidega	seitsmeposit-sioonilisi	eellöögiga	värsside arv
LÜÜRIKA	Anu	55%	9%	34%	2%	11%	1%	0%	1351
	Leenu	58%	7%	33%	1%	12%	2%	0%	1689
	Liina	68%	15%	14%	3%	15%	5%	1%	264
	Liisu	55%	9%	34%	2%	12%	2%	0%	546
	Mari	66%	11%	20%	3%	22%	2%	0%	227
kogu lüürikas		58%	9%	31%	2%	13%	2%	0%	4077
LÜROEPIKA	Anu	62%	12%	24%	1%	12%	2%	0%	594
	Leenu	65%	6%	27%	2%	16%	1%	0%	309
	Liina	51%	14%	32%	3%	13%	1%	0%	512
	Liisu	58%	9%	29%	4%	12%	1%	0%	634
	Mari	60%	12%	25%	3%	16%	0%	0%	385
kogu lüroepikas		59%	11%	27%	3%	13%	1%	0%	2434
kogu materjalis		58%	10%	30%	2%	13%	1%	0%	6511

Võrreldes Haljala laulikute värsikogumite näitajaid koondvalimi kihelkondlike näitajatega, andsid Anu, Leenu, Liina, Liisu värsikogumid ning ka laulikute koondkogum tulemuseks enam-vähem sarnased kaardid (vt. kaart 35 Haljala laulikute koondkogumi kohta), kust ilmnes selgesti Haljala laulude kokku kuuluvus kogu põhjaeesti värsimõõduala lauludega ning suurim sarnasus murtud värsside rohke alaga põhjaeesti värsimõõduala piires. Teistest pisut läänepool-

semate seostega kaardi andsid Mari näitajad (vt. kaart 36), erinevuse põhjuseks on ilmselt topeltpositsioonide rohkus Mari lauludes.

Värsiehituse diakrooniliste tendentside uurimiseks võrdlesin koondvalimi põhjal saadud tulemusi ka Janika Orase vastavate tulemustega (tabel 13), mis ta on saanud, rakendades sama värsiliigitusmeetodit kagueesti ning Kihnu regilaulusalvestustelt litereeritud tekstide puhul (Oras 2004a ja b). Lisaks sellele esitan andmed Kullamaa laulikute ema ja tütre Mai Viridohvi ja Maria Lehtsaare laulude kohta, kelle laule käsitlen lähemalt peatükis 4.4. Kõikidel juhtudel pärinevad kihelkonnaavalimid, Kullamaal ka Maie laulud, varasemast ajast, helisalvestused ning Kullamaalt Maria laulud, hilisemast ajast.

Tabel 13. Värsiliikide jaotused kihelkonnaavalimeis ja samadest kihelkondadest pärinevate laulikute ja/või helisalvestuste värsikogumites

		vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid
Kihnu	kihelkonnaavalim	51%	27%	16%	6%
	Liis Alas ja Reet Sutt	48%	30%	12%	10%
Karula	kihelkonnaavalim	46%	36%	9%	9%
	Helmi Vill	34%	36%	7%	23%
Krl, Urv, San	kihelkonnaavalimid	49%	35%	8%	9%
	helisalvestused	38%	40%	5%	17%
Kullamaa	kihelkonnaavalim	63%	28%	6%	3%
	ema Mai	70%	22%	7%	2%
	tütar Maria	68%	27%	3%	2%

Kõigil esitatud juhtudel võib täheldada murtud värsside teatavat vähenemistendentsi ning enamasti ka rõhuliste ja ebareeglipärase värsside suurenemist. Kagueesti laulude puhul on helisalvestustel oluliselt rohkem ebareeglipäraseid värse, mis – nagu selgesti näha J. Orase analüüsitulemustest (2004a: 116) – tuleneb silbijaotusega värsside arvukusest.

Tabel 14. Värsimõõdu jaotus aastatel 1888, 1890, 1892–1894 kogutud lauludes

	aasta	vältelisi	murtud	rõhulisi	ebareeglipäraseid	värse
Leenu	1888	60%	33%	6%	1%	1099
	1890	56%	36%	7%	1%	569
	1892–1894	64%	22%	12%	2%	322
Liisu	1890	56%	33%	8%	3%	940
	1892–1894	57%	26%	14%	2%	228

Haljala laulude puhul ilmnes, et värsiliikide jaotus võib teatud määral sõltuda ka laulude üleskirjutajast. Võrreldes aastatel 1888, 1890 ja 1892–1894 Leenult ja Liisult üles kirjutatud laule, selgus (vt. tabel 14), et aastatel 1892–1894 kirja pandud lauludes on mõlemal äkitselt rõhulisi värsse suhteliselt rohkem ja murtud värsse vähem (seda ka eraldi lüüriliste ja lüroepiliste laulude lõikes), mis ei saa olla 2–4 aasta jooksul traditsioonis toimunud muutuse tulemus. Põhjused on ilmselt seotud laulude kogumise ja/või kirjapanemisega ning neid aitaks selgitada eri aastatel kogutud laulukirjapanekute üksikasjalikum võrdlus. 1888. ja 1890. aastal on Leenult ja Liisult laule kogunud Karl Leetberg, kelle üleskirjutusi M. Must (1989: 85) peab märkimisviisi täpsuse osas usaldatavateks. Aastatel 1892–1894 on Leenult ja Liisult regilaule kirja pannud A. A. Langei, A. I. Langei ja J. Einmann üheskoos.

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaadeldud Haljala lauludes ei olnud võimalik värsiehitustunnustes sedastada selgeid erinevusi laululiikide vahel. Teiseks võis nii Haljala lauludes kui mõnede teiste kihelkondade lauludes näha tendentsi, et värsirütmi kujundamisel asendub kvantiteeti arvestav printsip pikkamööda sõnarõhke arvestavaga. Haljala laulikute puhul avaldus see tendents pigem lüürilistes kui lüroepilistes lauludes. Kagueesti silbijaotusega värside tuumalal osutus ka silbijaotusega värside protsent ajaliselt hilisema valimi puhul oluliselt suuremaks. Ilmselt on mõlemal puhul tegemist regilaulude kogumise aegadel käimas olnud muutusteprotsessiga. Kolmandaks ilmutasid kahe Haljala lauliku laulude värsiehitustunnused eri kogujate kirjapanekuis olulisi erinevusi, seega tasuks värsitunnuste uurimisel enam tähelepanu pöörata ka laulude kogumisloole.

4.3. Jõhvi ja Iisaku laulikute värsivara: metoodiline eksperiment

Eksperimendi eesmärgiks oli selgitada, kui sisukaid tulemusi annab stereotüüpsus- ja seosetihedusstatistika, kui seda rakendada eri laulikute värsivara uurimisel: kui suur osa värsivarast üldse kuulub laulikute ühisesse pagasisse; millest võib olla tingitud laulikute värsivara keskmisest suurem stereotüüpsus või unikaalsus; kas laulutekstide põhjal eristub omavahel tihedamalt seonduvaid laulikute gruppe; kas eri piirkondade vahel avalduvate seoste tugevus ilmutab mingit geograafilist või kultuuriloolist loogikat. Uurimismaterjaliks olid Jõhvi ja Iisaku regilaulud („Vana Kannel” VIII).

Arvo Krikmann on mitmel korral vaadelnud eri kihelkondade ja murdealade folkloori- ja keeleainest stereotüüpsuse-unikaalsuse skaalal, samuti piirkondade vaheliste seoste tihedust. Piirkondlike stereotüüpsus-unikaalsusnäitajate arvutamiseks jälgib Krikmann mingil alal tuntud ainese ja selle ainese leviku arvuliste vahekordade käitumist vaadeldava andmekogumi piires. Üldjoontes on olnud nende uurimuste põhimõtteks (regressioonianalüüsi abil) välja selgitada, milline on keskeltläbi seos mingist geograafilisest ainekogumist registreeritud folkloor-

sete tüüpide või sõnade arvu ja nendesamade tüüpide või sõnade teistest geograafilistest kogumitest registreeritud esinemuse vahel, ning seejärel leida, kas ja kui palju teiste kogumitega ühine tüübi- või sõnavara on ootuspärasest suurem või väiksem. Iga kogumi seosetihedust teistega on võimalik vaadelda nii summaarselt kui üksikute partnerkogumite kaupa. Üksikute kogumite omavaheliste seoste hindamiseks on Krikmann võrrelnud ka kahe kogumi ühisosa suurust vastavate kogumite summaarsete ühisosade proportsioonidega kõigi kogumite ühisosade summas. Vt. lähemalt Krikmann 1997a: 220–235, Krikmann – Pajusalu 2000a: 131–172 ja Krikmann – Pajusalu 2000b, Krikmann EKSM vm.

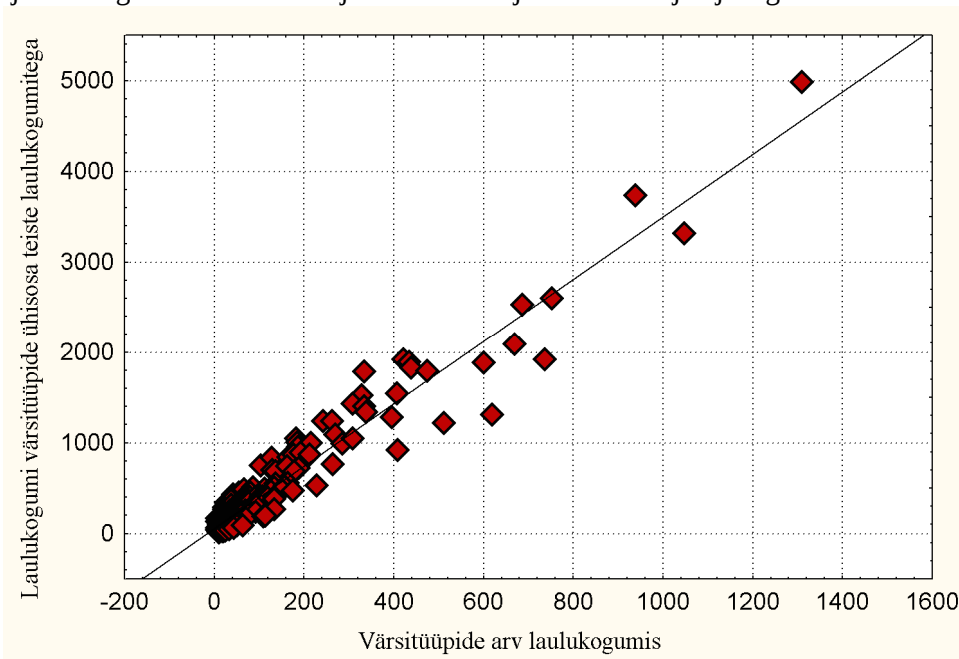
Rakendasin kirjeldatud meetodeid regivärsivara stereotüüpsuse ja seoste hindamiseks Jõhvi ja Iisaku kihelkondade materjali piires, laulikute ja piirkondade lõikes. Analüüsisin 27819 värssi, vaatlusest jätsin kõrvale kõik lastelaulud ja laulud, kus oli mitteregivärsilisi lõike. Materjali valikut mõjutas oluliselt „Vana Kandle” (VK VIII) digitaalne olemasolu, mis loomulikult hõlbustas analüüsi määratult.

Laulikute värsivarade võrdlemiseks, nende stereotüüpsuse ja seosetiheduse hindamiseks oli vaja tuvastada sarnased või samased värssid materjalikogumis. Sarnased, sõnastuselt veidi varieeruvad värssid ühendasin värsitüübiks, põhiliseks kriteeriumiks värsside kokkuviiimisel oli nende sisutähtsate (pigem kui grammatiliste ja täitefunktsioonide) sõna(tüve)de kattumine ja paiknemine samas järjekorras (vt. tabel 15).

Tabel 15. Näide värsside ühtlustamise kohta

originaalvärssid	ühtlustatud värssid (värsitüübid)
ain ahju+õtsa pääle	aja ahju otsa peale
aja minu ahju iare pääle	aja ahju ääre peale
ajan ahju iare piale	aja ahju ääre peale
aja minu ahju ääre peale	aja ahju ääre peale
ajage ahju ääre peale	aja ahju ääre peale
aja aia+käänikuie	aja aiakäänikusse
aja akna raami pääle	aja aknaraami peale
aja akna raami pääle	aja aknaraami peale
aja alle et auk jäeb selga	aja alla auk jääb selga
aja alle auk jäeb selga	aja alla auk jääb selga
aagem hallid alla õue	aja halli alla õue
ajage alli alla õue	aja halli alla õue
ajasse arud arju+maale	aja harud harjumaale
aasin härjad aeda mööda	aja härjad aeda mööda
aasin härjad aeda mööda	aja härjad aeda mööda
aeen härjad aeda mööda	aja härjad aeda mööda
ajasin ärjad aeda mööda	aja härjad aeda mööda
aeasin ärjad aea+nurka	aja härjad aianurka
ajasin härjad aia nurka	aja härjad aianurka
aja ärjäd orusta	aja härjad orusta

Laulude esitajate nimed võtsin esialgu „Vana Kandle” laulutekstidele lisatud andmekirjetest ja ühtlustasin nimekasutust veidi laulikute registri (VK VIII: 1175–1194) abil. (Lisaks on laulikute registris aga tehtud oletusi, et mõned eri nimekujudega või eri sünniaegadega laulikud võivad osutuda tegelikkuses üheks ja samaks isikuks. Kirjapanekud ei pruugi olla alati täpsed ning nimekasutus võib olla ka tegelikkuses varieeruv. Mõningaid juhtumeid käsitlen allpool.) Laulud, mille esitajaid rahvaluulekogujad polnud kirja pannud, said tunnuse koguja eesnimetähtede järgi; juhul, kui mõne koguja laulude puhul oli ka mainitud laulude täpsem päritolu, siis lisasin koguja nimetähtedele ka piirkonna tunnuse. Sel moel jaotus kogu vaadeldav materjal 295-ks esitaja- või üleskirjutajakogumiks.

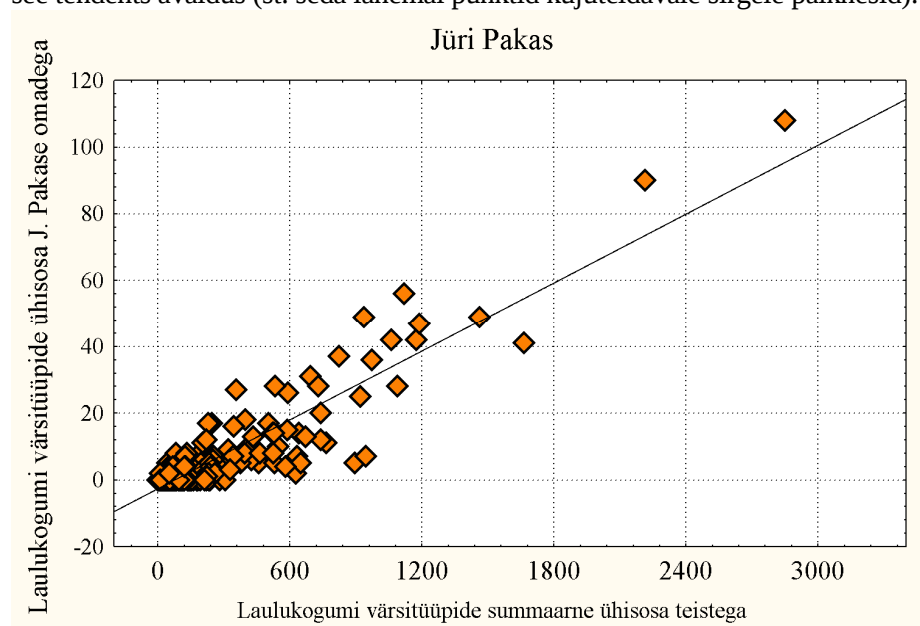
Joonis 3. Laulukogumite värsivara stereotüüpsusgraafik

Kogumite stereotüüpsuse hindamiseks leidsin esmalt kaks tunnust: iga laulukogumi värsitüüpide (s.o. erinevate värside) arvu ning nende samade värsitüüpide summaarse leidumuse teistes kogumites (edaspidi: summaarne ühisosa). Laulukogumi summaarse ühisosa leidmiseks tegin iga selles kogumis leiduva värsitüübi puhul kindlaks, mitmes kogumis see veel esineb, ning liitsin saadud tulemused kogumi kõigi värsitüüpide ulatuses. Nende tunnuste seose graafik on toodud joonisel 3 (iga täpp tähistab üht laulikut või üleskirjutuskogumit). Ootuspärane on seos vaadeldavate tunnuste vahel – mida rohkem värsitüüpe laulikul on, seda rohkem on tal ka teistega ühiseid värsitüüpe. Keskeltläbi koonduvad punktid graafikul ümber regressioonisirge. Näeme, et mõned punktid on sirgest eemal, neil laulikutel on siis kas ootuspärasest suurem (kui punkt asub ülalpool joont) või väiksem (kui punkt asub allpool sirget) värsitüüpide ühisosa teiste laulikutega.

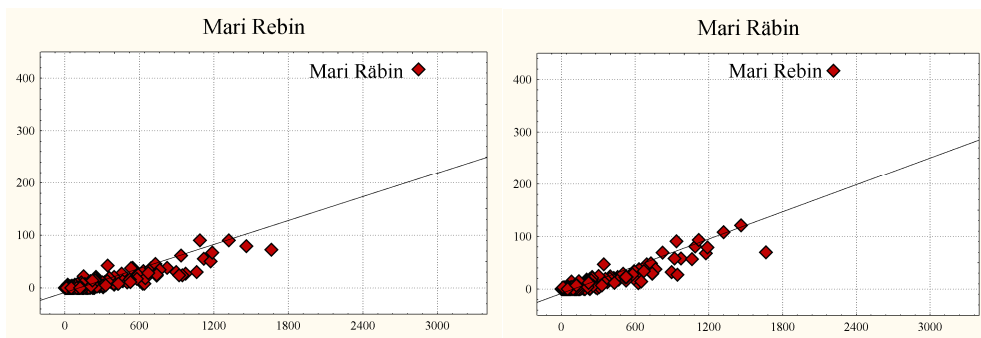
Leides nende punktide kaugused sirgest (edaspidi: stereotüpsusnäitajad) ja järjestades kogumid stereotüpsusnäitajate alusel, on näha, milliste laulikute materjal on keskmisest unikaalsem ja milliste oma stereotüüpsem.

Kui eri korjandustes on laulude esitajaiks märgitud sarnaste (aga mitte täpselt ühesuguste) nimedega isikud ja ka nende muud isikuandmed täpisealt ei kattu, ei tea me kindlalt, kas tegemist on ühe ja sama isikuga, ning laulud on määratud eri kogumitesse. Üldiselt on täheldatud, et regilaulude kordusüleskirjutused samadelt esitajatelt erinevad minimaalselt (vrd. nt. Saarlo 2000a: 178–179) ja see näib kehtivat ka Jõhvi ja Iisaku laulude kohta. Niisiis, kui tegemist on siiski sama isikuga ja eri korjandustes on tegemist samade laulude kordusüleskirjutustega, on kogumite värsitüüpide ühisosa normaalsest (st. eri laulikute vahelisest ühisosast) suurem ning ühtlasi on suuremad ka vastavate kogumite stereotüpsusnäitajad. Et enamus sarnaste nimekujudega esitajate kogumeist osutus keskmisest stereotüüpsemaks (kogumit tähistav punkt asus regressioonisirgest ülevalpool), siis on alust oletada, et üleskirjutused pärinevad kas samadelt või lähedastelt isikutelt. Selgelt sama päritolu laulukogumite ühendamise puhul muutuvad ka nende kogumite stereotüpsusnäitajad teiste kogumite omadega võrreldavaks.

Seetõttu oli mu edasiseks tööks laulikute omavaheliste seoste lähem vaatlus, et oletatavalt ühe ja sama isiku laulud ühte kogumisse kokku viia. Võrdlesin kahtlusaluste juhtude puhul kogumi värsivara ühisosa iga ülejäänud kogumi värsivaraga – mõistagi sõltus ka siin ühisosa suurus sellest, kui palju värsitüüpe teised kogumid sisaldasid, ning üldjuhul koondusid punktid taas ümber regressioonisirge (vt. joonis 4). Mida rohkem värsse vaadeldav kogum sisaldas, seda paremini see tendents avaldus (st. seda lähemal punktid kujuteldavale sirgele paiknesid).

Joonis 4. Jüri Pakase värsitüüpide seosed

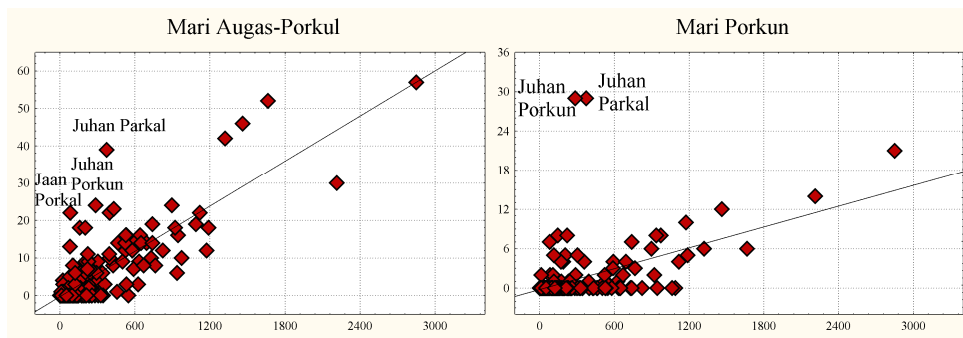

Joonis 5. ja Joonis 6. Mari Rebina ja Mari Räbina värsitüüpide seosed

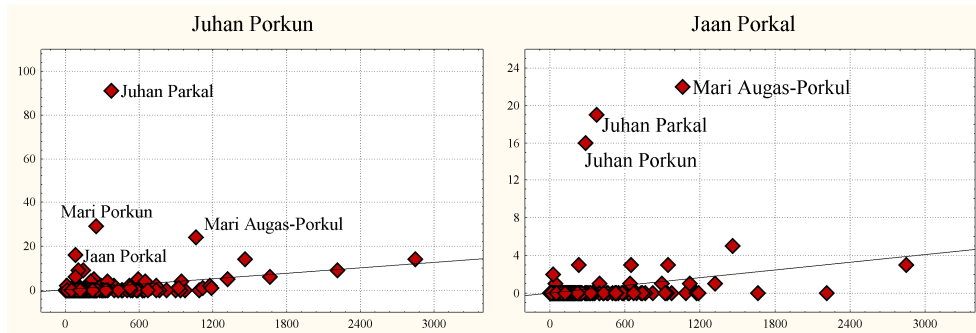
Toon mõned näited lähedaste nimedega laulikute kohta: Mari Rebina (aastal 1892 on temalt kogutud 39 laulu) ja Mari Rabin (aastatel 1888 ja 1905 kokku 65 laulu) suuruselt esimeste hulka kuuluvate laulukogumite värsitüüpide ühisosa on märkimisväärne, tavapärasest silmnähtavalt eenduv (vt joonised 5 ja 6). Ilmselt on tegemist sama isiku lauludega, milles ei kahtle Jõhvi ja Iisaku laulikute ülevaates ka Ülo Tedre (VK VIII: 111).

Juba laulikute registris kujul *Joosep ~ Jakob Wiedemann* kokku viidud Türitl pärit Joosep ja Jakob Wiedemanni (kummaltki on kogutud kolm laulu vastavalt aastatel 1888 ja 1905) värsside erandlikult suur ühisosa tuleneb mõlemas kogumis leiduvast, praktiliselt sama sõnastusega laulujupist. Üksnes laulude põhjal ei ole võimalik otsustada, kas laulud on kirjutatud ühelt ja samalt isikult või näiteks vendadelt, kuid ilmselt pärineb vähemalt kõnealune lauluosa ühest allikast.

Mari Augas-Porkuli 39 laulu ja Mari Porkuni 4 laulu värssidel ühisosa puudub, küll aga on mõlemal teistest eenduv ühisosa Juhan Porkuniga (kellelt on 1909. aastal kogutud 5 laulu, Juhan Porkun on teadaolevalt Mari Augase poeg) ja samuti Juhan Parkaliga (kellelt on 1924. a. kogutud 8 laulu). Juhan Porkuni ja Juhan Parkali värsitüüpide ühisosa omakorda on silmapaistvalt suur. Jaan Porkuli (1921. a. 3 laulu) ja Jaan Porkali (1921. a. samuti 3 laulu) värsitüüpidel ühisosa puudub, küll aga on nende graafikud ülimalt sarnased; mõlemal on normipärasest suuremad seosed Juhan Porkuni ja Juhan Parkali värsivaraga, samuti Mari Augas-Porkuli omaga. Kõik Jaan Porkuli ja Jaan Porkali laulud on pärit ühest käsikirjast; seda lähemalt vaadates saab selgeks, et ilmselgelt on tegemist sama isiku lauludega (eesnimi, vanus ja elukoht on kirja pandud vaid üks kord) ning koguja käekiri on lihtsalt mitmeti tõlgendatav. Porkulite jts. seosegraafikuid on esitatud joonistel 7–10.

Joonis 7. ja Joonis 8. Mari Augas-Porkuli ja Mari Porkuni värsitüüpide seosed

Joonis 9. ja Joonis 10. Juhan Porkuni⁹² ja Jaan Parkali värsitüüpide seosed

Samade eesnimedega Porkulite jts. seosegraafikute sarnasus lubab oletada, et perekonnanimi on kasutuses/kirjapanekutes varieerunud ja vastavad isikud võib lugeda üheks; sellele ei räägi eriti vastu ka kogudes leiduvad isikuandmed. Kas lähedase vanusega Jaan ja Juhan on eri isikud, ei saa me olemasolevate andmete järgi teada; värsitüüpide seosegraafikud on neil mõnevõrra erinevad

Ühegi anonüümse kogumi puhul ei tulnud ilmsiks, et kogumi värsivara olulisel määral kattuks mõne teadaoleva lauliku värsivaraga, kuigi tavapärasest tugevamaid seoseid mõnelgi juhul nähtus. Et Rebina-Räbina taolised juhud ei mõjutaks laulikute värsivara stereotüüpsusanalüüsi tulemusi, ühendasin oletatavalt samade isikute kogumid või väga sarnase värsivaraga laulikute kogumid, viimaste hulgas on näiteks õed Liisu ja Leenu Savest, kelle laulud suures osas kattuvad. Sajast värsist väiksemad laulukogumid ühendasin ülevaatlikkuse huvides laulude päritoluvalla järgi.

Uue stereotüüpsusgraafiku puhul uurisin, milliste laulikute stereotüüpsusnäitajad on vaadeldud materjalis ootuspärasest (vastavast regressioonisirgel paiknevast punktist) suuremad ja milliste omad väiksemad. Selgelt ilmnes, et kui

⁹² Juhan Porkuni värsitüüpide seoste graafik on väga sarnane Juhan Parkali omaga.

laulikud olid pärit mujalt, siis nende värsivara oli Jõhvi-Iisaku materjali taustal unikaalsem (vt. tabel 16). Selle põhjal võib eeldada, et mujalt tulnud laulikute lauluvara pärineb nende kodukohast. Kaks kaugema päritoluga laulik, kes ainsana kaldusid stereotüüpsemasse poolde, olid Kristjan Villmann ja Kadri Traaver. Mõlemad olid ka koguajale selgitanud, et on oma laulud õppinud Jõhvis.

Tabel 16. Kõige väiksema stereotüüpsusnäitajaga kogumid vaadeldud materjalis.

Lauliku või kogumi nimi	Stereotüüpsusnäitaja	Päritolu
Leena Randmer	-550	Paidest
AV	-407	Tudulinna koguja A. Valter
TW	-365	Koselt pärit koguja T. Wiedemann
Jaakob Saks	-349	
Joosep Wiedemann	-261	Türilt
Leeno Uppus	-258	Voka
Tudulinna	-237	Tudulinna kogum
Kai Jahimann	-209	elanud Kadrinas
Mari Roosenvelt	-199	Koerust
Mall Nurk	-180	
Otto Vaabel	-141	
ME	-125	Voka koguja M. Eljas
Jüri Adorf	-117	Voka

Skaala unikaalsemas osas paiknes ka enamus Voka ja Tudulinna piirkondade laulikuist. Need piirkonnad on siinses kontekstis äärealad ja sealsete laulikute värsivara suurem unikaalsus on üsna ootuspärane, iseäranis seetõttu, et Tudulinna piirkond on ajuti kuulunud Viru-Jaagupi kihelkonda ja sinnapoole on ka ilmselt tihedamat suhtlemist olnud. Skaala stereotüüpsemas osas olid eranditult Illuka laulikud – võrdlemisi suur osa lauludest ongi üles kirjutatud just Illuka piirkonnast. Illuka on ilmselt olnud vaadeldava ala „laulukeskus”, ühtlasi paiknedes ka geograafiliselt võrdlemisi Jõhvi ja Iisaku piirkonna keskosas.

Järgnevalt võtsin vaatluse alla kaheksateist suuremat laulik, et selgitada nende laulikute värsivarade stereotüüpsust ning omavahelisi seoseid. Joonistasin eraldi stereotüüpsusgraafiku suuremate laulikute kohta, millelt ilmnes, et keskmisest stereotüüpsemad (regressioonisirgest ülevalpool) kogumid on kõik Illuka laulikute omad ning keskmisest unikaalsemad (sirgest allpool) on Mari Augase ja kõikide mujal elanud laulikute kogumid. Mari Augas on sündinud Puru külas, mis jääb Jõhvi piirkonda, üles on aga kasvanud Illuka piirkonnas Lähetepea külas. Laulud olevat ta poja sõnutsi õppinud Jõhvi mõisa teotüdrukuna, kuid on teada ka, et ta ema oli samuti laulik. Stereotüüpsusnäitajatele tuginedes on põhjust oletada, et Mari Augase laulud ei pärine Illukalt.

Edasi uurisin, milliste suuremate laulikute värsivara on omavahel kõige lähedasem: leidsin laulikute värsivarade ühisosade suurused ning vaatasin

nende jaotumist. Juba eelpool demonstreeritud graafikute (nt. joonis 4) regressioonisirgete (trendijoonte)⁹³ näitajaid ehk laulikute värsivarade ootuspärasest ühisosa võrdlesin tegeliku ühisosaga kahel eri viisil. Esimesel juhul lahutasin tegelikust ühisosast ootuspärase ühisosa (ehk leidsin tegeliku näitaja kauguse regressioonisirgest); teisel juhul jagasin tegeliku ühisosa ootuspärasega. Esimesel puhul pääsevad mõjule pigem suurema ühisvärsivaraga laulikud, teisel puhul tõusevad esile pigem väiksema ühisvärsivaraga laulikud.

Moodustasin mõlemate näitajatega tabelid (lisa 4.1 ja 4.2) ning püüdsin laulikud reastada selliselt, et kõrvuti satuksid ootuspärasest suurema ühisvärsivaraga laulikud. Lisas 4.1 esitatud tabelis on ootuspärasest üle seitsme värsi suuremad ja väiksemad seosed esitatud vastavalt paksus kirjas ja alla joonitult. Kastid on ümber tõmmatud neile aladele, kus negatiivseid seoseid eriti pole. Unikaalsema värsivaraga laulikute (Leena Randmer, Leeno Uppus, Jüri Adorf) ühisvärsivara on suhteliselt väiksem ja selle võrra ka seoste positiivsus või negatiivsus absoluutarvudes. Üksikutel Illuka laulikutel on omavahel tugevamaid seoseid (tabeli vasakpoolses osas), ülejäänud laulikud on suhteliselt hajusamas seoses.

Lisas 4.2 esitatud tabelis näitab ühest suurem tulemus ootuspärasest suuremat seost ja ühest väiksem väiksemat. 1,5-st suuremad seosed on paksus kirjas, 0,6-st väiksemad seosed alla joonitud. Selle meetodi puhul on suurema värsivaraga laulikutel (nt. Mari Rabin) raskem mõjule pääseda, väiksemate ühisosadega Leena Randmeri seosed on aga ehk võrreldes teistega liigagi ilmekad. Taas on omavahel positiivselt seotud enamik Illuka laulikuid, lisaks Mall Nurk Kiiklast.

Tähelepanu väärib ka kõigi meeslaulikute omavaheliste seoste eranditu positiivsus, mis viitab ilmselt mingile meeste ühisele laulu- või värsivarale. Ka Jõhvi ja Iisaku viise analüüsides on Edna Tuvi ära märkinud meesteviiside sarnased tunnused (VK VIII: 121). Võrdluseks esitan Ülo Tedre märkuse lauluvara kohta: „... torkab silma meeslauljate tavatult suur osakaal /.../. Sealjuures ei tähelda mingit meestele omasemat repertuaari (näit. nekrutilaulud või kupjalaulu) – lauldakse üldiselt neidsamu laule, mis naisedki” (VK VIII: 110). Kas tulemuste vastuolulisus viitab värsi- ja laulutasandi repertuaari käitumise erinevustele?

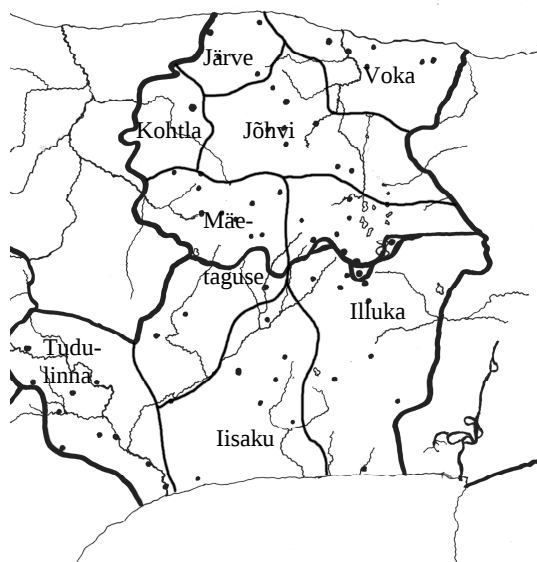
Võrdlesin samal moel ka kaheksa alapiirkonna (vastavad ligikaudu valdadele, vt. joonis 11) värsivara. Lisaks neile kaheksale alapiirkonnale tähistasin eraldi mujalt pärit olevate laulikute värsid (O) ja värsid, mille kogumiskohaks on märgitud Jõhvi, kui see võib tähendada kihelkonna mistahes punkti (J). Leidsin samuti kogumite värsivarade stereotüüpsusnäitajad.⁹⁴ Erilisema värsivaraga olid mujal sündinud laulikute kogum, Tudulinna ja ka Iisaku kogum.

Kogumite omavahelise võrdluse tulemused tulid (sarnaselt laulikukogumite võrdlusega) kaht eri meetodit kasutades taas üsna sarnased. Proovisin ka kaardi

⁹³ Muuseas, andmeväljadest ei paista, et sirgete asemel oleks täpsem joonistada regressioonikõveraid. Sageli on esimese astme polünoom sirgele väga lähedase kujuga, üksikute laulikute puhul kisub see kord üht, kord teistpidi kõveraks.

⁹⁴ Sedapuhku sobis andmevälja paremini iseloomustama kõver.

peal piirkondade ühendus- ja eraldusjooni tõmmata, kuid tegelik geograafia laulugeograafiaga hästi ei klappinud ja üleminekualasid võimaldav tabelikujuline esitus osutus siiski kõige selgemaks (vt. tabel 17). Kummaline oli see, et omavahel seostusid üldiselt ebastereotüüpsust ilmutanud äärealad Tudulinna ja Voka, nendega seostus veel Jõhvi ja mujalt tulnute kogum. Tudulinna oli siiski ta geograafilist asukohta arvestades ootuspäraselt tugev seos Iisakuga.

Joonis 11. Vaadeldud Jõhvi ja Iisaku alapiirkonnad

Tulen lõpetuseks veelkord tagasi värsitüüpide juurde. Sagedaimat kasutamist leidsid stereotüüpsed pöördumis- ja laulualgusvärsid (tabel 18). Oletatavalt sama päritolu kogumite ühendamise järel, millest oli juttu eelpool, oli 15435 materjalis esinenud värsitüübist vaid umbes 1/4 kasutusel mitmel laulikul või mitmes laulukogumis. Seega on üllatavaltki suur vastuolu lauliku kordusüleskirjutustes ilmneva kinnistunud teksti ja piirkondliku variaabluse vahel. Näiteks on suurlaulikult Mari Rābinalt üles kirjutatud 2689 värssi, 1838 värsitüübist, kuid ta värsitüüpide ühisosa teiste laulikutega ulatub ka tugevaima seose puhul (Liisu Põdramiga) vaid 148 värsitüübini. Ühest küljest viitaks see justkui regilaulu kui väljendusvahendi individuaalsele, keelelaadsele kasutusele, ning sellele, et tekstid on kinnistunud alles regilaulu kasutuse viimases staadiumis ning edasi antud peamiselt oma pere ringis. Teisalt võib mitmetele siinses materjalis ainukordsetele värsitüüpidele vasteid leida kindlasti teiste kihelkondade materjalist, seega võib arvata, et põhjalikuma (või varasema) kogumise puhul oleks pilt mõnevõrra teistsugune.

Tabel 17. Piirkondlike kogumite ühisosade võrdlus ootuspärastega

	Järve	Kohtla	Illuka	Mäetaguse	J	Voka	Jõhvi	O	Tudulinna	Iisaku
Järve		1,48	1,44	0,97	0,84	0,97	0,92	0,75	0,88	0,63
Kohtla	1,48		1,31	1,14	0,93	0,95	1,08	1,01	0,85	1,20
Illuka	1,44	1,31		1,37	1,39	1,34	1,16	1,04	0,91	0,90
Mäetaguse	0,97	1,14	1,37		1,23	1,03	0,95	0,94	1,01	1,10
J	0,84	0,93	1,39	1,23		1,09	1,09	1,29	0,99	0,80
Voka	0,97	0,95	1,34	1,03	1,09		1,13	1,30	1,23	0,57
Jõhvi	0,92	1,08	1,16	0,95	1,09	1,13		1,08	1,36	0,98
O	0,75	1,01	1,04	0,94	1,29	1,30	1,08		1,27	1,33
Tudulinna	0,88	0,85	0,91	1,01	0,99	1,23	1,36	1,27		2,28
Iisaku	0,63	1,20	0,90	1,10	0,80	0,57	0,98	1,33	2,28	

Tabel 18. Sagedasemad värsitüübid

värss	mitmel laulikul
neitsikene, noorukene	37
perenaine, naisukene	31
peremees, peremeheke	28
mardid tulnud kaugelt maalta	23
minu hella eidekene	23
peiukene, poisikene	23
mardi küüned külmetavad	21
mardi varbad valutavad	21
laske sisse mardisandid	20
kui mina hakkas laulemaie	19
kulli kuri kiskumaie	19
oi meie saleda saksa	19
olin orjas, käisin karjas	19
kii, kiike, laa, laake	18
kuldanuppu noori härra	18
vares vaga linnukene	18

4.4. Loomingulisus ja traditsioonilisus Kullamaa rahvalauliku Maria Lehtsaare lauludes

Maria Lehtsaar on ainuke Kullamaa rahvalaulik, kellelt on Eesti Rahvaluule Arhiivi helisalvestuste hulgas rohkem kui paar üksikut regilaulu. Lisaks sellele on temalt 1960. aastatel kirja pandud regilaule, jutte ja uskumusi. Oma laulud on ta õppinud peamiselt emalt ja tolle pulmakaasitajast vennalt, kummatigi kohtab neis ka pseudomütoloogilisi mõisteid, mis on rahva seas tuntuks saanud eelkõige Fr. R. Kreutzwaldi ja M. J. Eiseni tööde, osalt ehk ka taarausuliste tegevuse kaudu 1920. aastatest alates (vt. Arjakas 1987). Püüan järgnevas selgitada, kuidas need lauludesse sattunud on.⁹⁵

Maria Lehtsaar (np. Viridohv) sündis 1893. aastal Kullamaa kihelkonnas Vaikna vallas, elati Maria isa kodukandis Üdrumal. Kui Maria oli kuueaastane, siis asus pere elama Maria ema kodu lähisteles Laukna külla Kraavijäätmaa tallu. Täiskasvanuna elas Maria Tallinnas, vanaduses aga asus taas elama oma kodutallu. Siis, 1960. aastatel, pani temalt mitmel korral kirja rahvaluulet samas külas elanud rahvaluulekoguja Juhan Nurme, 1961. aastal kirjutas temalt üles uskumusi Richard Viidalepp ning 1968. aastal külastasid Mariat kirjandusmuuseumi ekspeditsiooni koosseisus Pille Kippar, Otilie Kõiva ja Ingrid Rüütel, helisalvestades talt üle kümne regilaulu.

Regilaule on kohapealsed korrespondendid Vello Eenveer ja Juhan Nurme 1930. aastatel kirja pannud juba Maria emalt Mai Viridohvilt (np. Kreekmann). Nii Maielt kui Marialt on kirja pandud umbes 20 eri laulu. Mai on oma laulud kuulnud enamasti *noorestpära*st teste käest, kuid mõne laulu ütleb ta olevat õppinud või kuulnud ka vanaemalt, isalt, vennalt, karjas ja sigade juures käies, 20- või 30-aastaselt. Maie laulud ei paista Kullamaa laulude hulgast silma millegi sisult ebaharilikuga, vaid esindavad traditsioonilisi ning teistelki lauljatelt kirja pandud laulutüüpe.

Maria laulud on Kullamaa laulude hulgas keskmisest pikemad, terviklikud, detailrikkad. Võrreldes Maria laule tema ema lauludega selgub, et mitmed ema laulud on tuttavad ka Mariale, kuid ometi ei ole ta neid laulnud päris samamoodi. Maria laulude hulgas on nii ema laulude pea sõnasõnalisi kordusi, üksnes värsiehituselt või sõnastuse pisiasjade poolest erinevaid laule, kuid ka hoopis teisiti laulutervikutesse seotud motiive ning regivärsilist omaloomingutki. Vaatamata küllalt väikesele repertuaarile avaldub Maria lauludes mitmetasandiline varieerumine ja loomingulisus, mis ometi tugineb selgesti traditsioonilisele laulupärandile. Maria laulude ehk silmatorkavaimaks iseärasuseks on kirjandus-

⁹⁵ Käesoleva peatüki alusmaterjaliks on järgmised Eesti Rahvaluule Arhiivi allikad: ERA II 86, 329/33; ERA II 251, 29/39; ERA II 291, 93/106; RKM II 101, 12/130, 204/27, 240/5; RKM II 128, 337; RKM II 172, 413/5; RKM II 205, 20/5, 95, 160/2; RKM II 254, 306/9; RKM, Mgn. II 1445–1447; KKI 37, 125/160; KKI 48, 370/83. Täpsemate viidete esitamisest tekstis olen loetavuse huvides loobunud.

mõjuliste märksõnade, nagu näiteks *Taara tammik, Taara hiis, Pikker, Manala, õnnetee, õnnerahvas* põimimine traditsioonilistesse regilauludesse.

Ottilie Kõiva kirjutab oma kogumispäevikus Maria Lehtsaare kohta järgmist:

Maria Lehtsaar on väga omapärane laulik. Laulud on ta õppinud oma onult, kes olnud tuntud ja hinnatud pulmalaulik, ja emalt, kes samuti oli suur laulja. /.../ Onu ja ema olid lastele varakult laulu õpetanud ja nõudnud täpset kordamist. On kontrollinud hoolega, et Maria ikka *-maie* korralikult värssi lõpul välja laulaks. Umbes 13-aastaselt pidanud Maria aitama onul pulmas laulda. Onu olnud kirjaoskaja ja laulude sepitseja. Regivärsilisi rahvalaule olnud tal väga palju peas, aga ta loonud need oma oskuse ja maitse kohaselt ümber (RKM II 254, 306/9).

Maria ise meenutab oma ema kui lauljat inimest: alati kui ta läks kuskile, kus teised juba töötasid, siis laulis „Oidke eest ja andke ruumi...”. Maria onu Jüri Kreekmanni laulude kirjapanekuid arhiivi jõudnud ei ole. Maria mäletab küll, et üliõpilased olla temalt laule küsinud, kuid onu polevat raatsinud oma laule ära anda, lugenud selle asemel soonevältamise sõnu. Mai on ühe laulu kommentaariks öelnud: „Mo vend Jüri loris ikka niisuguseid lorisid”.

Rahvaluule-ekspeditsiooni kirjeldavas artiklis märgib Ingrid Rüütel, et ebatraditsioonilisi rahvusromantilisi muudatusi Maria emalt õpitud lauludes ei olnud. Rüütel oletab, et ebatraditsiooniliste modifikatsioonidega laulud on Maria *täpselt ära õppinud* oma onult (Rüütel 1968: 681). Selle oletuse selgituseks kirjutab Rüütel, et Maria kordas samu laule ilma muutusteta mitu korda, kuid ilmselt on Maria ka ise öelnud või vihjanud, et on need laulud onult õppinud. Ka Olli Kõiva väljendab kogumispäevikus kindlat veendumust, et „need on M. Lehtsaare kirjatargast onu loomingulised arendused, mida M. Lehtsaar omaltki poolt on mingil määral varieerinud.”⁹⁶ Ilmselt on kogujad kuulnud Maria onu kohta rohkem, kui nad kirja pannud on.

Kahjuks ei saa me kirjapanekute puudumise tõttu Maria laule võrrelda Jüri lauludega, kuid Maria laulude varieeruvuse (ning ebatraditsioonilisuse) uurimisel on suureks abiks ka tema emalt kirja pandud laulud. Siinse vaatluse eesmärgiks ei olegi niivõrd välja selgitada, kas neid laule on omal moel rikastanud Jüri või Maria, vaid pigem see, kuidas ja mil määral laule kohandatud on. Selleks toon järgnevalt välja erinevusi Maie ja Maria lauludes.

Mitmete laulude puhul torkab silma, et Mai on sagedamini kasutanud seitsmepositsiooniliseks lühenenud värssi kui Maria. Nii näiteks on umbes kümnevärsilise laulu „Kalajõgi” 1934. aasta üleskirjutus Maielt peaaegu läbivalt seitsmepositsioonilistes värssides: *kuusk oli ullu kullamaas, mänd oli laia*

⁹⁶ Näeme siin pisukest erinevust rahvaluulekogujate arvamistes: I. Rüütil on tekkinud mulje, et laulud on sõnasõnalt ära õpitud, O. Kõiva oletab, et ka Maria ise on midagi omalt poolt lisanud.

märjamaas...; Maria seevastu on samas laulus (1961. a.) kasutanud läbivalt lõpukaota ja lühenemata sõnavorme: *kuusk oli ullu kullamaalla, mänd oli laia märjamaalla....* (Mõlemad üleskirjutused on teinud J. Nurme.) Maie lauludes on üleüldse seitsmepositsiooniliste värsside hulk ebaharilikult suur (vt. tabel 19), mis ei lähe hästi kokku eelpool toodud laulude õpetamise kirjeldusega – kui Mai ise pole *maie*-lõppe laulnud, vaid on eelistanud lühenenud vorme, ei tundu eriti usutav, et ta nende laulmist ka oma tütrelt nõudis. Jääb vaid oletada, et rangeks kontrollijaks oli onu.

Võrreldes ema lauludega leidub Maria omades mitmeid kirjanduslik-usundilisi pisikorrektiive. Kui Mai on laulnud *tahtsin taevasse talgule minna, maa alla matusele*, siis Maria laulus kõlab viimane värss *Manalasse matusele*; Mai on laulnud: *ehk moost suksub suuri meesi, kasvab kanguri isanda, peene kirja kirjutaja, laia raamatu lugija*, Maria on neile värssidele veel lisanud kalevi-pojalikult kõlavad värsid: *kellel tähed tarkust toovad, kuu kuulsust kuulutab*. Ebatraditsioonilisi lisandusi leidub ka Maria lauludes, mida küll Maielt kirja pandud pole, kuid mis on äratuntavalt traditsioonilised, nii on näiteks tavapärase peigmehe õpetuslaulu „Niidist piits” lõpuvärsid Marial: *ole rahul venda noori, kääd on minul tööde tarbeks, sõnad tööde juhatajaks*. Hommiku varajust märkiv värss pruudi õpetuslaulus äiale-ämmale kõlab samuti kirjanduslikult: *tule nüüd sööma, taadikene, tule nüüd sööma, eidekene, päike on alles koidukaissus, ma lään põllal lõikama*.

Lisas 5.1 on toodud kaks pikemat laulu, kus leidub samalaadseid pisi-korrektiive (ebatraditsioonilisusi), nt. *kuule sina päike päävaratas, juhata mul õnneteeda* jts. Samas viitab teekäigumotiivi ja ka muude motiivide liitmine erisisulistesse lauludesse lauliku traditsioonipärasele varieerimisoskusele. Esimese laulu algusvärse on Maria maininud seoses oma emaga, kes neid tavaliselt kasutas talguolukorras; ka pիրումetsa motiivi leiame Maria emalt kirja pandud laulus venna naisetoomisest. Traditsioonipärast varieerumist võib näha ka laulu „Oleks” emalt ja tütrelt kirja pandud variante võrreldes (vt. lisa 5.2) – samas sõnastuses motiiv on esitatud kord millegi saavutamatusena, teisel jälle saavutatavana.

Laulude ulatuslikuma ümberloomise näitena on lisa 5.3 esitatud traditsiooniliselt algav laul teomehest, kuhu Maria (või tema onu) on juurde põiminud positiivselt meelestatud episoodi: Taara on kaitsnud noorukest teomeest, kuni see on kasvanud nii tugevaks, et härra talle enam midagi teha ei saa. Motiivike vinduvatest vitstest esineb pisut teises sõnastuses ka Maie lauluvaras, sedapuhku laulus kurjast mehest: *jaan tõi vitsad vinduma, anepaiud auduma, tomingad pani turduma*. Lisas 5.4 on näide Maria (või ta onu) regivärsilisest omaloomingust, sedalaadi laule on temalt kirja pandud kolm.

Maria ja ta ema laule võrreldes võib varieerumist täheldada mitmel eri tasandil: varieerunud on grammatilised sõnavormid ja värsiehitus, laulumotiivide sõnastus ning motiivide kasutamine erinevate laulutervikute moodustamisel. Täiesti sarnaseid laule Maie ja Maria laulude hulgas polegi. Pseudomütoloogiliste

lisanduste esinemist Maria lauludes võib tõlgendada laulude kultuurilis-usundilise tausta varieerumisest tingitud nähtusena.⁹⁷

Kui võtta lauludele võrdluseks kõrvale ka Marialt kirja pandud usunditeated, näib olevat ilmne, et laulud on kooskõlas ta usundilise maailmapildiga, mis omakorda võiks viidata sellele, et kirjanduslikud lisandused Maria lauludes pärinevad temalt endalt (samas pole muidugi võimatu, et Maria on oma usuvaatedki onult omandanud).

Maria juttude üks võtmemotiive on see, kuidas isa, kes külla oli sisse rännanud, raius maha talus olnud hiietammed, vaatamata kohalike meeste hoiatustele: „Mart, küll sa saad nuhelda selle eest, et sa Taara tammed ära hävitad!”:

Sii oli kuuskümmend kaks aastat tagasi, kui me siia, Kraavijäätsmale tulime, siis kasvasid siin, meie tua otses tammed. Isa tahtis need maha raiuda, aga Korvi Jaan ütles, et neid ei tohi raiuda, need on iie puud, sii siin on iis. Isa raius kolm tamme maha, siis surid tal kõik loomad ära ja änam ei raiund. Vend võttis ka ühe maha, tegi lehmaküna – lehm suri ära, siis Karla ütles: „Ei, las nad kasvavad!” Nüüd, kolhoosi ajal võeti puid maha. Vaadati ka siin. Roomet ütles: „Siit me ei võta – las need kasvavad” (RKM II 101, 26).

Teine lugu, mida Maria kõigile kogujaile on rääkinud, puudutab maja lähedal olnud altarit ja *iislari kätepesunõud*:

Siin ühe nurga pial oli ka kividest altar ja altari kõrval kivi, õõnsus sisse raiutud, nii üks ämmer vett läks sisse, käte pesemiseks. Isa vädas need kivid laiali: „Patt on niisukseid paganausu asju sallida.” Ma tian kõik, kus niid kivid on ja võiks altari ka uuesti üles tiha. Ma olin 15 aastane, kui isa altari ära lõhkus, mäletan ästi, missugune ta oli (RKM II 101, 26/7).

Folkloristidele on sellised teated alust andnud kõhklusteks materjali eheduse kohta, nii näiteks kirjutab Richard Viidalepp 1961. aastal pärast Maria külastamist:

Päris võimekas jutustaja /.../. Kuid osalt on temalt saadud teated mitte päris usutavad, näit. et seal lähedal on olnud mingisugune ohvrialtar, et temal on säilinud kunagine „hiislari” kätepesu anum (kivist raiutud) jne. Mingisugune ohvrikoht on seal küll ilmsesti olnud, kuid jutud hiislarist ja tema atribuutidest tunduvad väljamõeldistena (EKI 37, 159/60).

Kohalik korrespondent ja looduskaitsejuhan Nurme seevastu on pöördunud rahvaluulearhiivi poole küsimusega, kas ei peaks altarit püüdma taastada:

Kas ei oleks soovitav see altar taastada? Kas seda võiks teha kohalikud jõud või peaks selle juures olema ka mõni muinsusala spet-

⁹⁷ Arutlust usundilise maailmavaate ja selle muutuste kajastumise kohta regilaulus vt. Ülo Valgu artiklist „Regilaul kui kommunikatsioon teispoolsusega” (Valk 2000).

sialist? Palun mulle selgitust nendes küsimustes (RKM II 101, 227).

Marialt ongi kirja pandud ka hulgaliselt rahvapärast usundiainest, mõned loitsud, kohapärimust, pajatusi, kombestikukirjeldusi. Kuid nii nagu lauludegi puhul, ei ole piir rahvapärase ja kirjandusmõjulise vahel selge, kirjapandud rahvaluulepalad kajastavad ühtaegu ilmselt nii Maria pärimuslikke teadmisi kui tema kirjandusmõjulist maailmapilti. Paar samalaadset kohapärimuspala on Juhan Nurme kirja pannud Maria Lehtsaare vennalt Vahesalu Kaarlilt:

Siin preestripalus umbes 500 meetrit Haaviku talust edela poole on suur kivi. Preestripaluks vist kutsutakse sellepärast, et sii oli enne Silla veneusu kiriku preestri einamaa. Vana Aaviku Ants, ta oleks nüüd üheksakümmend kolme aastane, rääkis, et ta oma isalt oli kuulnud, et selle kivi juures rahvas käind koos iga nel'lapä õhta tuld tegemas. Mis talitus sii just olnd, kas ohvri toomine, või niisama lustipidu, aga võimumeestele pole sii miildind. Üks nel'lapä õhtu võimumehed tulnd piale, puistand tule laiali, rahvas jooksnud metsa, võimumehed järel kuni Rihmumäele, sialt pole enam edasi saand – tüma soo ja Oiu oja piirab seda mäge kolmest küljest – seal siis pekstud rahvast. Küläp vist nahk rihmadega, et mäele jäänd nimeks Rihmumägi (RKM II 101, 224).

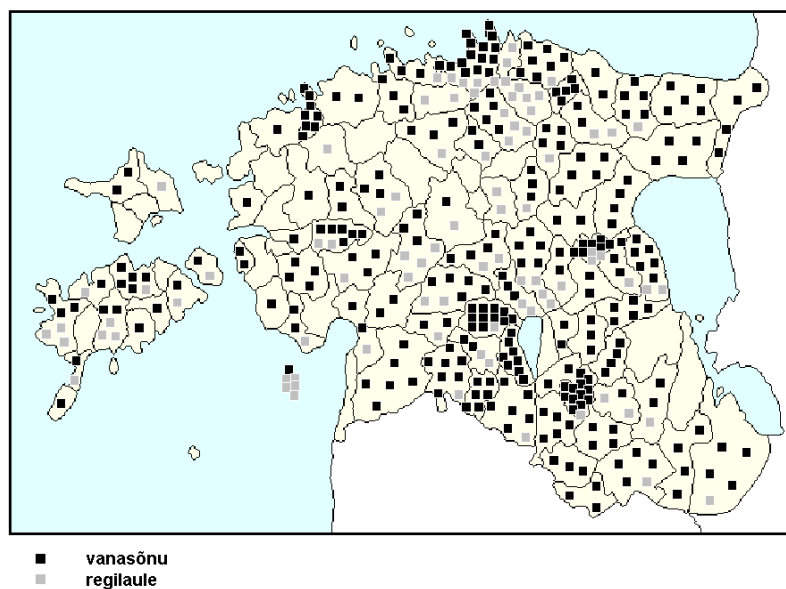
Maria juttude hulgas leidub ka selgelt omaloomingulisi palu, kuhu on samas põimitud ohtrasti pärimuslikku teavet (vt. lisa 5.5).

Maria Lehtsaar (aga võibolla ka ta onu) on oma (ilmsesti kirjanduslikku päritolu) usundilise maailmapildi elemendid loovalt põiminud pärimuslikesse tekstidesse – nii regilauludesse kui jutupärimusse, nõnda pärimust kooskõlas omaenese maailmapildiga „uuesti luues”. Tema tekstide põhjal tundub tõenäoline, et see suguses pärimustekstide renoveerimises avaldubki traditsiooniline loomeviis. Maria laulude erinevus ülejäänud Kullamaa traditsioonist viitab ühest küljest laulutraditsiooni individualiseerumisele ja regilaulu hääbumisest tingitud ühiskondliku kontrolli puudumisele, teisalt aga ka tema usundilise maailmavaate erandlikkusele ümbruskonnas.

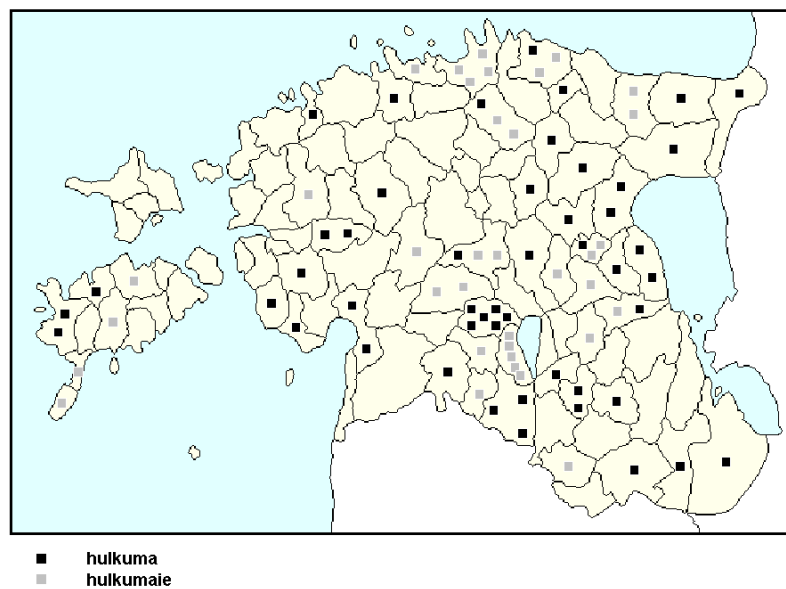
Analüüsisin ka Maria ja ta ema laulude värsimõõtu meetodiga, mida olin kasutanud kihelkondlike värsivalimite puhul. Tulemused on esitatud tabelis 19. Näeme tabelist ja vastavalt kaartidelt, et Maria traditsioonilised laulud (kaart 37), nii nagu ka Maie laulud (kaart 38) esindavad värsiehitustunnuste poolest Kullamaa, laiemalt kogu lääne-eesti värsimõõduala traditsiooni. Kullamaa lauludes üldiseltki on murtud värsse võrdlemisi vähe ning seetõttu on Maie ja Maria lauludele lähedased ka Saaremaa ja Hiiumaa laulud. Maria omaloominguliste laulude värsiehitus (vt. kaart 39) sarnaneb aga märkimisväärselt „Kalevipoja” katkete omaga, seejuures esineb rütmivariante vähem kui Maria ja ta ema traditsioonilistes lauludes ning rohkem kui „Kalevipoja” katketes. Ilmselt on Mariat (või ka tema onu) omaloomingulise regilaulu loomisel mõjutanud ühest küljest „Kalevipoeg”, kuid teisest küljest ka kohalik regivärsitraditsioon.

Tabel 19. Värsiehitustunnuste esinamus Kullamaa kihelkonna valimis, Mai ja Maria traditsioonilistes lauludes, Maria omaloomingulistes lauludes, „Kalevipojas”; võrdluseks on toodud ka regilaulude kihelkonna valimite keskmine, vähim ja suurim väärtus

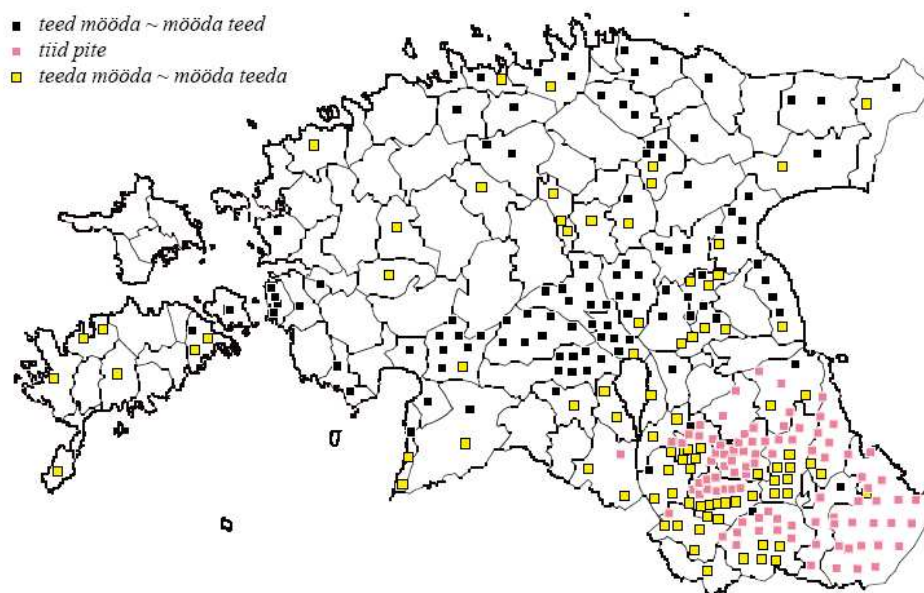
	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareeglipäraseid	topeltpositsioonidega	seitsmepositsioonilisi	eellöögiga	värsside arv
Kullamaa	63%	28%	6%	3%	19%	21%	5%	500
Mai	70%	22%	7%	2%	31%	43%	13%	200
Maria trad.	68%	27%	3%	2%	30%	24%	10%	365
Maria omal.	54%	39%	4%	3%	18%	22%	3%	99
Kalevipoeg	54%	33%	8%	5%	6%	2%	0%	1000
regilaul	57%	24%	15%	5%	20%	14%	2%	51382
vähim	42%	10%	3%	1%	9%	0%	0%	
suurim	65%	43%	35%	12%	45%	43%	9%	

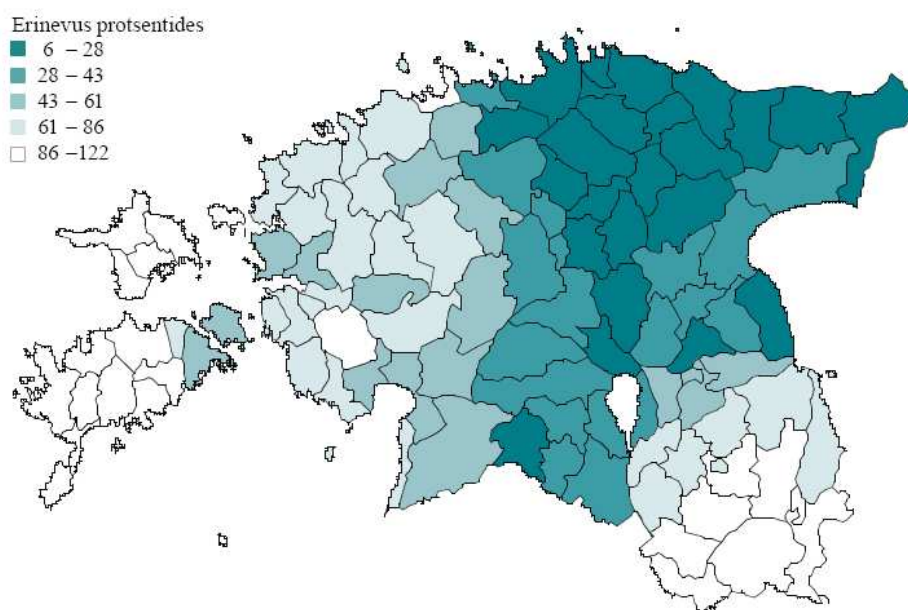
Kaart 32. Vanasõnatüübi „Uni ei anna uuta kuube...” (EV 12899) ja sellele vastavate lauluvärsside geograafiline levik

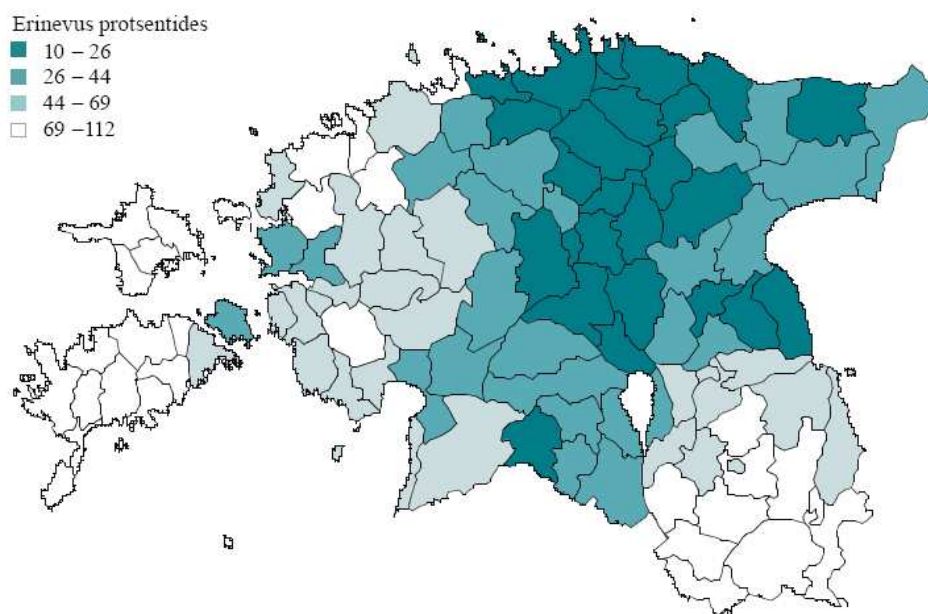
Kaart 33. Sõnavormide *hulkuma* ja *hulkumaie* levik vanasõnatüübis „Uni ei anna uuta kuube...” (EV 12899)

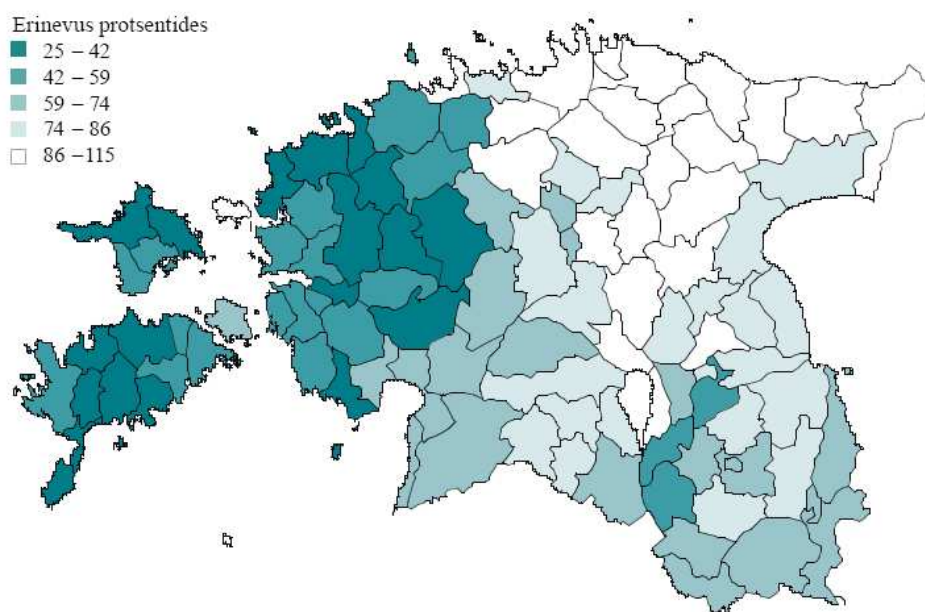
Kaart 34. Sõnapaaride *teed mööda*, *tiid pite* ja *teeda mööda* esinemus eesti mõistatustes

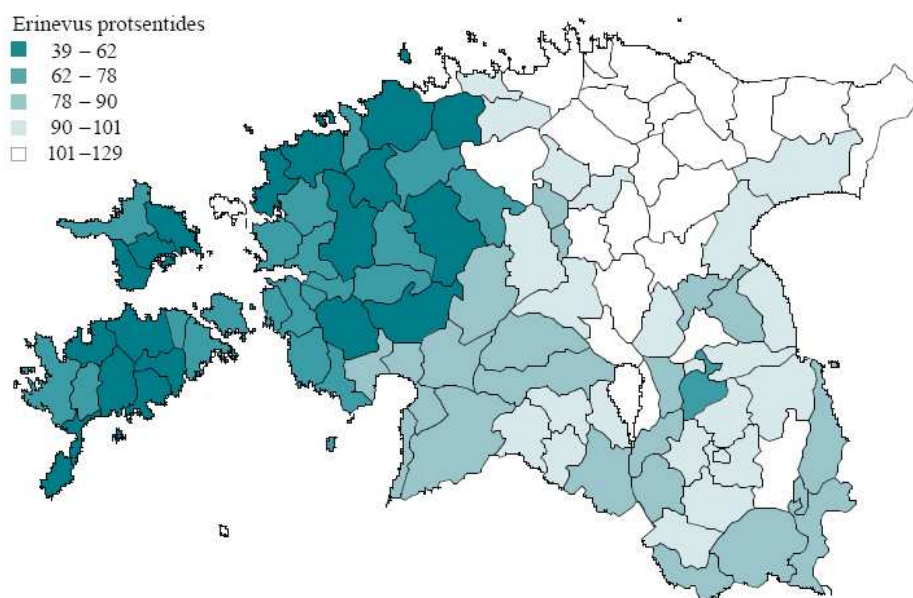
Kaart 35. Viie Haljala lauliku koondkogumi sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel)

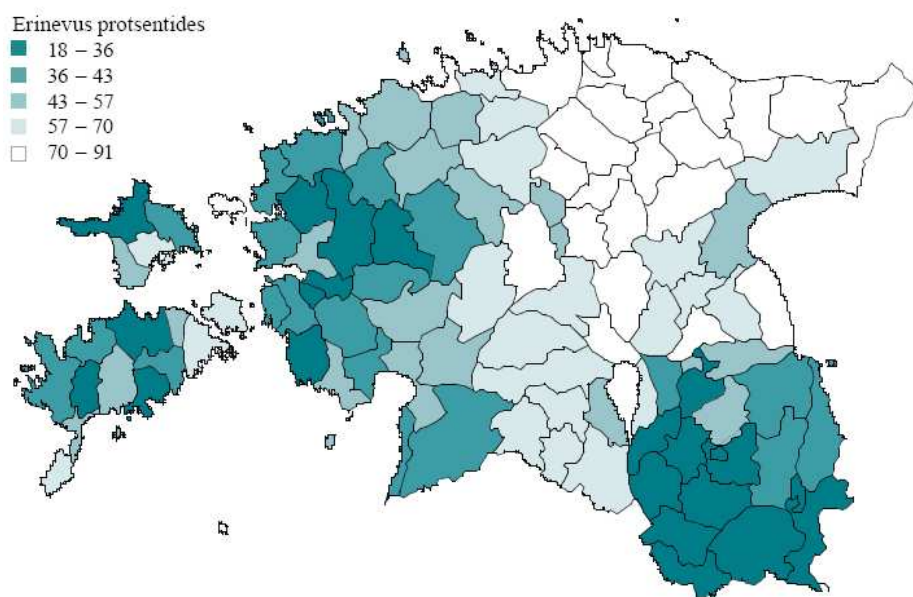
Kaart 36. Mari Kaskmanni laulude sarnasus kihelkondlike vārsivalimitēga (vārsiehitustunnuste alusel)

Kaart 37. Maria Lehtsaare traditsiooniliste regilaulude sarnasus kihelkondlike vārsivalimitēga (vārsiehitustunnuste alusel)

Kaart 38. Mai Viridohvi laulude sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel)

Kaart 39. Maria Lehtsaare omaloomingu sarnasus kihelkondlike värsivalimitega (värsiehitustunnuste alusel)

5. REGIVÄRSS TAASLOOMISPROTSESSIS

Värsimõõdutunnuste ja nende geograafilise leviku seostamine keeleandmetega eelpool näitas, et regilaulu värsimõõd on tasapisi kohandunud selle aluseks oleva tavakeele muutumisega. Selline tulemus tekitab omakorda küsimuse muutuste toimimisviisist traditsiooniprotsessis, õigupoolest näib laulude järjepidev taas- ja ümberloomine olevat ainuvõimalik seletus nende pidevale järkjärgulisele kohandumisele. Ka silmatorkav regionaalsus nii laulude värsimõõdu kui laulikute värsivara tasandil ei saa olla tekkinud muul moel kui traditsioonilise ja uuendusliku kombinatsioonis. Püüan käesolevas peatükis selgitada, kuidas need pärimust kujundavad poolused avalduvad regilaulutraditsiooni struktuurseis koostisosades.

Liina Saarlo (2005: 32) on juhtinud tähelepanu sellele, et traditsiooniline ja uuenduslik kui kaks regilaulu lahutamatu seotud omadust on võimendunud kumbki eri aegade folkloristide suhtumistes. Kuigi nende põimumist on läbi aegade käsitatud rahvaluulele iseloomuliku tunnuseks, on rõhuasetused ja väärtushinnangud meelespidamise ja loomingulisuse suhtes siiski vaheldunud: kord on hinnatud laulude pikaaegset ja puutumatut säilitamist ning muutustesse suhtunud pigem kui millessegi negatiivsesse; teistel aegadel aga on hinnatud improviseerimis- ja loomeosavust ning peetud seda tõelise lauliku tunnusemärgiks. Ajaloolis-geograafiline vaatenurk eeldas, et laulude algkodus elanud suurte loojate laule üritati korrata sõna-sõnalt, kuni need profaanide puuduliku mälu, eksimuste või ebapädeva kunstimeele tõttu muutustele allusid; hilisema põlvkonna folkloristid on ehk liigagi rõhutanud või leida püüdnud iga lauliku individuaalset loomingulisust (vt. ka Saarlo 2000a: 174–177).

5.1. Regilaul kui suulise kultuuri nähtus

On ilmne, et regilaulude edasiandmine nende loomulikus elukeskkonnas, niisamuti ka regilaulu värsimõõdu kujunemis- ja muutumisprotsess on aset leidnud suures osas enne kirjakultuuri oluliseks saamist ning regilaulu tõsisemad kokkupuuted sellega on toimunud alles suhteliselt hilisel ajal. Loomulikult ei ole meieni jõudnud regilaulud kirjakultuurist mõjustamata – juba regilaulude kirjapanekudki on suulise ja kirjaliku kultuuri ühistulemus. Üsna julgesti võib aga väita, et regilaulude traditsiooniline omandamine ja levimine on toimunud

eelkõige suuliselt ning selles mõttes võib regilaulu pidada suulise kultuuri nähtuseks.

Suulise kultuuri kõige silmatorkavam erisus on ehk selle mälu põhisus ning paljuskki sellega seoses on Walter J. Ong pakkunud oma teedrajavas teoses „Suulisus ja kirjaoskus” välja üheksa tunnust, mis võiksid iseloomustada suuliste kultuuride mõtlemis- ja väljendusviisi üldisemalt (Ong 1982: 36–49). Neist mitmed kujundavad omal moel ka regilaulu olemust või toimimist, mida püüan ka järgnevas Ongi tunnuseid refereerivas loetelus esile tuua.

Ong oletab, et peamiselt suulises kultuuris on mõtlemine ja väljendus pigem järgmist laadi:

- 1) pigem **lisav** kui **hierarhiline**. Ong esitab lisava väljendusviisi näitena *ja*-sõna kasutusrohke suulise kultuuri tekstides ning viitab ka üldse grammatiliste konstruktsioonide lihtsusele. Regilaulu ehituses avaldub see tunnus nii parallelismi kui ka üleüldse värsistuse puhul, kus lisatavate üksuste arv põhimõtteliselt ei ole piiratud ning neid saab liita jätkuvalt. Teiseks esindab regilaulu vanem meloodiakihistus nn. lineaarset muusikalist mõtlemist (vastandina harmoonilisele), millele iseloomulikult nootide lisamine meloodiasse ei sõltu nende funktsioonist helireas (vt. Lippus 1995: 11);
- 2) pigem **koondav** kui **analüüsiv**. Ong kirjeldab siin stereotüüpsete väljendite kasutust kui turvalist ja kristalliseerunud käitumisviisi. Ümbritseva hetkeolukorra konkreetset analüüsi väljendustes välditakse, kuna see ohustab aegade jooksul välja selgitatud ning püsiühendisse jäädvustatud seoste ja suhtumiste säilivust. Ka regilaulu väljendusviisi kujundavad stereotüüpsed sõnaühendid, mida tekstidesse koondatakse või valitakse juba olemasolevate seast. Väljendusviis ei lähtu ka regilauludes hetkeolukorrast: neis on kuused ikka kuivad ja männid märjad, emad hellad ja taadid targad;⁹⁸
- 3) **liiane** ehk **paljusõnaline**. Ongi sõnul on paljusõnalisus vajalik selleks, et mõtlemine jõuaks ütleemisega sammu pidada. Suulises suhtluses kas või juhumüra tõttu paratamatult tekkivate loomulike kadude kaalukuse vähendamiseks on oluline mõtet väljendada hästi pikkamisi ning seda vähemalt paar korda korrata. Regilaulu ehituses esindab liiasust kõige markantsemalt parallelism – struktuurne ja vältimatu mõttekordus. Samavõrd liiane on ka teksti kordamine ees- ja järellaulmisel. Nii parallelism kui värsikordus teevad regilaulu aeglasemaks. Lisaks sellele on (tavaliselt kuigivõrd varieeritud) kordused väga sagedased ka regilaulu suuremate ehituskivide, eriti nende omavahelise parallelismi puhul, oma kindlaks-kujunenud viisil nt. mõistatuslauludes ja korduslauludes;

⁹⁸ Stereotüüpsete pöördumiste kohta vt. lähemalt Tiiu Jaago regilaulu poeetika õpikust (Jaago 1998: 4 lisa). Stereotüüpse väljendusviisi teisenemist uuemaaegseis regilauludes käsitleb Jaago (2001: 75–76) kui üht poeetilise mõtlemise terviklikkuse lagunemise ilmingut.

- 4) **konservatiivne** ehk **traditsioone järgiv**. Suulises kultuuris ei piisa mõtete või teadmiste jäädvustamiseks sellest, kui neid väljendatakse üks kord, vaid seda tuleb teha aina uuesti ja uuesti. Suulisele kultuurile on küll omane [juttude või laulude] varieerimine ja seotus konkreetse olukorraga, kuid pigem kombineeritakse uutes olukordades juba olemasolevaid vorme ja teemasid teisiti kui asendatakse neid uue ainesega. Regilaulu traditsioonilistele improvisatsioonidele (millest ehk kõige enam teame setu laulude põhjal) on väga iseloomulik konkreetsete üksikjuhtumite puhulgi esitada asjaolusid traditsioonilises sõnastuses ja kindlaks kujunenud vormelite abil, neid pigem sobivalt kombineerides, kui luulendades (vt. nt. Kalkun 2004);
- 5) **elulähedane**. Ong räägib siin sellest, et kuna väljaarendatud abstraktset ja analüütilist mõtlemist suulises kultuuris ei tunta, kasutatakse põhiliselt elulähedasi, inimeste igapäevasest tegevussfäärist pärinevaid mõisteid ja sõnu. Regilaulu ehituse osas võib seda seostada paralleelvärsside sõnakasutusega – omavahel paralleelsed mõisted kuuluvad enamasti pigem konkreetsemasse kui abstraktsemasse keeletasandisse (Kaplinski 1997: 211–212) ehk kõige elulähedasemate ja käegakatsutavamate mõistete hulka (vrd. ka Labi 2004: 238);
- 6) **või(s)tluslikult meelestatud**. Ong leiab, et suulistes kultuurides ilmneb tihtipeale hämmastav või(s)tluslikkus nii sõnalises väljenduses kui elustiilis. Ong viitab folkloorile kui või(s)tlusvahendile – mõistatusi mõistatades on võimalik *võitja* kindlaks teha. Esmapilgul regilaulus midagi eriti või(s)tluslikku ei näi olevat, välja arvatud ehk traditsioonilised vastastikused aasimised ja võistulaulmised eelkõige pulmades. Järele mõeldes on selliseid momente eriti *sina-* või *teie-*vormilistes lauludes enamgi (sageli lauludes laulust ja laulikust, aga samuti nt. omade ja võõraste võrdlustes). Ka *sina-*vormilisi loitse ja loitsulisi laule võib tinglikult käsitada võitlusvahendina;
- 7) **pigem kaasaalav ja osalev** kui **objektiivne**. Ong seostab nn. objektiivset ja distantseeritud suhtumist kirjakultuuriga, suulises kultuuris on inimeste suhe ümbritsevasse palju enam seotud isiklike kogemustega. Ühe näitena kaasaalamisest toob Ong eepiliste kangelaslaulude *mina-*vormilise esitamise. Silmatorkavalt rohke *mina-*vormilisus eesti regilauludes on kindlasti tinginud laulude tajumist ja mõtestamist enesekohasena;
- 8) **tasakaalu hoidev** (homöostaatiline) viitab Ongi tõlgenduses peamiselt ajakohastamisele. Kuna suulises kultuuris on mälu piiratud ressurss, ei säilitata mittevajalikuks osutunud teadmisi; aegunud ja mitte enam kehtivad väited lihtsalt unustatakse ja asendatakse kehtivatega. Regilaulu piiratud kogumisaja ja vähese taustinformatsiooni tõttu on kontekstist tuleneva ajakohastamise ja ümbertõlgendamise jälgimine keeruline. Sissevaate regilaulude muutumisse nende üha uuesti loomise või interpreteerimise tulemusel teeb Anna-Leena Siikala artiklis „Kalevalaepika muundumised” (1994), keskendudes eelkõige laulude

sisu pidevale ajakohastamisele selles protsessis (vt. ka Lintrop 2001: 299–301, Lintrop 2006);

- 9) pigem **olukorakeskne** kui **abstraktne**. Ong vastandab siin taas elulähedast ja abstraktset väljendusviisi; suulise kultuuri väljendusviis pigem püüab silme ette manada konkreetseid olukordi kui rääkida neist abstraktselt. Kaplinski (1997: 212) vastandab regilaulu uuema rahvalaulu ja hilisromantilise luulega, tuues näiteid viimaste eksplitsiitset abstraktsusest, mida regilaulus ei esine. Kaplinski leiab siiski, et regilaulule pole üldistustasand sugugi võõras, kuid seda saavutatakse (mh. parallelistlike) konkreetsete ja reaaleluliste alternatiivide loetlemise teel.

Kokkuvõtteks Ongi loetelu ja regilaulu kõrvutamise kohta võib öelda, et Ongi nimetatud tunnused mitte üksnes ei avaldu regilaulus, vaid nende teatud avaldumisviisid on regilaulutraditsioonis struktuurselt olulised. Kui Matti Kuusi (2004: 41) leiab, et kalevalakeel taotles sõna-sõnalt täpset kommunikatsiooni – ükski sõna ei tohtinud vahele jääda – , siis Ongi tunnused viitavad üsna sageli ka varieerimisele, uuendamisele, ajakohastamisele.

5.2. Loomingulisus regilaulus

Regilaulude kogumisel on keskendutud eelkõige laulutekstide jäädvustamisele, laulude õppe- ja loomeprotsessi ning lauliku personaalset suhet lauluga on kommenteeritud harva. Senni Timonen on Larin Paraske laule ja laulmise kohta käivaid märkusi analüüsides tähelepanu juhtinud sellele, et traditsiooniliselt on improvisatsiooni osatähtsus suurem esiteks teatud laulurühmade puhul (nagu nt. pulmalaulud) ning teiseks eelkõige mõningates traditsioonilistes laulmissituatsioonides (Timonen 2004: 274–276, vrd. ka Saarlo 2000a: 182).

19. sajandi algupoolelt pärinevais kirjeldustes, mis iseloomustavad regilaule ja eestlaste laulmistava, leidub mõningaid viiteid improviseerimisele või laulude kohandamisele vastavalt oludele (vt. ERTA I: 108–109, 138), nii näiteks kirjutab August Wilhelm Hupel 1818. aastal:

Rahvalaulud, millest siin õieti kõneldakse, on osalt vanad ja säilivad suulise pärimusena; osalt neid improviseeritakse, milleks enamikul eestlastest on kalduvusi, niipea kui kanged joogid nende eluvaimu liikvele panevad (samas: 96).

Kogumissituatsioon seevastu on eeldatavasti esile kutsunud suhteliselt kinnistunuma tekstiga laule ning meie käsutuses on võrdlemisi vähe otsest teavet poeetilise eneseväljenduse toimetehhanismide kohta. Nii teame vaid vähestel juhtudel, kuidas laulud on saadud või loodud, kui palju seal on traditsioonilist, kui palju individuaalset, miks või millal on neid lauldud. Kuid paradoksaalselt huvitab see, mida veel sajand tagasi peeti teisejärguliseks, tänapäeval inimesi ehk kõige enam.

Kas laulud kui sellised on päritud, ära õpitud või luuakse need igakord koha peal, laulmissituatsioonis? Regilaulude puhul on sellele küsimusele tähelepanu pööratud korduvalt (vt. nt. Harvilahti 1992, Saarlo 2000a jt.), kuid see küsimus on kesksel kohal ka vormeliteoorias (vt. nt. Lord 2003 jm.). Ilmselt ei olegi vastus ühene, vaid mõiste *pärimuslik looming* juba iseenesest eeldab, et pärimuslik ja loominguline jaotuvad (on jaotunud) elavas traditsioonis vastavalt nende väljakujunenud kooslusele.

Kaks olulist seika viitab sellele, et eesti (ja ka läänemeresoome) regilaulud võiksid olla enam-vähem valmiskujul laulikute poolt omandatud ehk ära õpitud.

1. Eesti arhiivimaterjal jaguneb umbes 3500 laulutüüpi (samasse laulutüüpi kuuluvaid laule ühendab sarnane sisu, motiivikoostis, vormelid), mida reeglina esindab mitu teksti või palju tekste mingilt levialalt. Ehk teisipidi öelduna, mistahes laulu puhul leidub enamasti mingist teisest punktist kogutud sarnane (aga kindlasti mitte sõnastuselt või värsikoostiselt täpselt samasugune) laul või ka palju sarnaseid laule. Peaaegu alati kehtib see lüroepiliste laulude puhul. Kuigi Jõhvi ja Iisaku laulude 690 tüübist ligikaudu 2/5 on esindatud vaid üheainsa tekstiga, on enamasti vastavad laulutüübid siiski tuntud ka mujal.

2. Küllaltki sageli on ette tulnud juhtumeid, kus üks laulik on oma laulud esitanud mitmele kogujale või mitu korda. Selle tulemusena saadud kordusüleskirjutused või salvestused erinevad üksteisest enamasti võrdlemisi vähe. Jõhvi ja Iisaku laulude puhul näitas seda ilmekalt ka (eeldatavasti sama isikut tähistavate) sarnaste nimedega laulikute värsivara suur kattuvus (vt. jooniseid 5 ja 6, lk. 105).

Eelnimetatud seisukohale vastukaaluks toon välja mõned eesti regilaulu-traditsiooni iseloomulikud tunnused, mis viitavad pigem sellele, et regilauludele pole olnud omane (täiesti) kinnistunud tekst.

1. Eesti regilaulu on lauldud nii ükski kui mitmekesi; viimasel juhul järellauljad kordavad eeslaulja iga värssi – kogu tekst on üldiselt eeslaulja kontrolli all, kellel on põhimõtteliselt vabadus laulda, mida ta tahab.

2. Valdav enamus eesti regilaulukorpusest on lüüriline ning laulud on väga sageli *mina (meie)* või *sina*-vormis. Otsesed isikukohased viited reaalsusele tingivad laulikupoolse kaasaalamise laulule, mistõttu laulikul on raske laulda midagi, mis oleks tema veendumuste või suhtumistega vastuolus.

„Lauljate isikute kohta tuleb ütelda, et nad oma vaimu omaduste poolest teiste seast otse kohe välja paistavad: nad on üle üldse palju loomulikumad, lihtsamad, palju südamelikumad (saavad ka kurva laulu juures ise kurvaks j.n.e.), otsekohesemad ...” (EÜS VI 866/7 – A. Sildnik < Jõh, 1909)

Võib arvata, et ka laulutekste on sel põhjusel vastavalt olukorrale pisut kohendatud. Eepilise varjundiga, konkreetsete sündmuste jadasid kirjeldavad laulutüübid varieeruvad vähem.

3. Eesti regilaulus on kindlasti keskseks olnud sõnad (mitte viis). Nii mõnigi kord on laulik laulnud kõik oma laulud ühe viisiga, mis kogujate jaoks on vas-
tuolus olnud „suure/hea lauliku” mõistega:

„M. Porkun pidi küll rahva ütlemise järele suur laulik /.../ olema;
sõnu näis tal olema, kuid viiside poolest ei olnud taevast ta mälu
mitte õnnistanud: kõige kauplemise ja tingimise päale rohkem ei
tulnud lisa ühtegi takti” (EÜS II 753 – K. Luud < Jõh, 1905).

Kui laulikud on kasutanud ka rohkemaid viise, siis ikkagi on nende arv olnud
küllalt piiratud ning enamasti sõltuv laulu funktsioonist (kalendrilaulude viis,
töölaulude viis, lüüriliste laulude viis, pulmaviis jne.).

Kohati ei olegi laulikud regiviise nimetanud sõnaga *viis*, vastandades nii
regilaulu intoneerimist kirikulaulude või hiliste võõrpäritolu riimiliste laulude
omale. Vanemad regilauluviisid on kitsa heliulatusega ning laulude esituslaad
on nii hääle kõrguse kui intonatsiooni poolest üpriski sageli uuematest lauludest
palju kõnelähedasem, ka eeslaulja on rahvapärases terminoloogias pigem *eest-
ütleva*.

4. Albert B. Lord (1976: 18) on postuleerinud, et vormelid saavad esineda ainult
pärimuslikus suulises luules, kuna nende funktsiooniks on hõlbustada laulu
(taas)loomist esitusolukorras. Vormelid ja püsiva sõnastusega suuremad
kompositsiooniüksused (teemad) esinevad ka regilaulus ning on seal eeldata-
vasti funktsioneerinud samamoodi (vt. Saarlo 2000b, Arukask 2003: 89–96,
Harvilahti 2000).

5. Kui ühe lauliku laulude kordusesitused on reeglina sarnased, siis isegi sama
piirkonna eri laulikute laulud ja ka värsivara võivad olla üsna erinevad (vt. ptk.
4.3). Lahknevus ühe lauliku laulude kordusesituste sarnasuse ja eri laulikute
laulude erinevuse vahel on silmatorkavalt vastuoluline. Sama on täheldanud
Aafrika lodagaa rahva laulude varieerumist uurides ka Jack Goody (1987: 81) –
ühelt ja samalt isikult eri aegadel jäädvustatud lauluvariandid on omavahel palju
sarnasemad kui eri lauljate lauluvariandid. Goody seletab seda (samas) nii:

Laulja ei jäta meelde kellegi teise laulu (vähemalt mitte sõna-
sõnalt), kuid ta jätab (teatud viisil) meelde omaenda laulu.

5.3. Regilaulumuutuste ühiskondlik taust

Regilaulu ja ühtlasi värsimõõdu muutumisprotsess on sõltunud regilaulu rollist
ja staatusest ühiskonnas. Eestis on teatud piirkonnad, nn. laulualad, mis ei tõuse
esile mitte üksnes regilaulu konserveerimise poolest, vaid on üleüldse tradit-
sioonihoidlikumad, seda ka muude folkloorižanride ja ainelise pärandi osas.
Nendeks aladeks on Põhja-Eesti rannik, Mulgimaa, Setumaa, aga ka Muhu ja
Kihnu (vt. Peegel 2006: 202–207 ja kaart nr. 19, Krikmann 1997a: 201–202,
Värv 1998: 375, 394 vm.). Selle traditsioonihoidlikkuse põhjused peituvad ilm-

sesti osalt asustuse järjepidevuses ja tiheduses, aga ka suhtlusharjumustes. Nii näiteks on Mihkli elanikud vastandanud end rannarahvale:

Sääl käinud mehed ja naised ühes kõrtsis ja kalal ja ikka lauldud;
siin aga pole sarnast asja olnud (E, StK 5, 373 – K. Kesä (1921)).

1908. aastal Pärnumaal ja Mulgimaal regilaule kogunud Peeter Tats on oma tähelepanekutele tuginedes oletanud, et regilaulud on paremini säilinud seal, kus rahvastik paikneb tihedamalt ja üksteisega enam läbi käib (EÜS V 277/8). Usutavasti kehtib keelemuutuste põhjal tehtud järeldus – mida sagedamini sõnu kasutatakse, seda aeglasemalt need muutuvad (Pagel jt. 2007, Lieberman jt. 2007) – lisaks keelele ka muu suulise pärimuse, sh. regilaulu puhul.

Regilaulu taandumise põhjuseid on mitmeid, ühest küljest muutusid küllalt tempokalt nii inimeste tavad ja eluviis kui maailmapilt – usundi- ja kombestikusüsteemiga tihedalt seotud regilaul ei jõudnud või ei saanud nende muutustega sammu pidada (vt. Jaago 2001). Teisalt tauniti regilaulude laulmist nii usulistel põhjustel (vt. nt. Jaago 1997) kui ka kultuurilis-esteetilistel põhjustel. Eesti rahvast püüti kujundada „ilusti” laulvaks kultuurrahvaks, nii kirjutab Johann Voltemar Jannsen 1857. aastal Perno Postimehes:

„Aido raido, ellad vennad,” „Külla neiud norokessed” ja „Tere ella ämma eita” ja muud nende sarnatsed, nimmetakse ka lauluks, agga ei sanna pitkust, ei õiget viit, ei arro egga otsa; sanna seält, teine teält kokko pandud, nago paigatud torropil, ja se peab laul ollema? Iggal mehhel ommad sannad ja omma viis, teine kõrristab ees, teine kagutab järrele, saggedast kolm nelli kord üht ainust sanna – se peab laul ollema? Seddasuggust laulo võib kõrtsi ukse ees ja külla kige peäl kuulda; agga ta panneb kõrvad ugama ja aiab, nago suitso ving, pea vallutama. /.../ Keik saksa rahva laulo-moistus ja laulo-piddud ei aita meile midagi, kui meie isse parrem laulda ei moista, kui se tühhi paljas „aido raido”, mis jodikuttele voime jätta (ERTA I: 178).

Seesugustel üleskutsetel oli kindlasti ühiskonnas oma mõju. Rahvaluule kogumise aegadest on rohkesti teateid selle kohta, et vanade laulude laulmist on kas laulikud ise või siis nende kodakondsed, osalt usulistel põhjustel, osalt ootava töö tõttu pidanud kohatuks ajaraiskamiseks.

Kihnus säilitas regilaul kauem oma rolli ühistegevuses, eelkõige pulmades. Sealsele laulutraditsioonile iseloomulik tava, et kaasalauljad liituvad eeslauljaga sageli juba poolelt sõnalt, kohe kui nad aimavad, mis värssi lauldakse, viitab traditsiooni äärmisele kollektiivsusele ning lauluvara teatud kivistumisele üleskirjutamisaegadel. Kihnus on laulikud vaid haruharva ise laule ja värsse välja mõelnud või ümber teinud, küll aga usutakse, et seda on teinud varasemad laulikud (Kõiva 2003: 21–22).

Seal, kus kollektiivse laulmise traditsioon oli laulude kirjanemise ajaks sootuks kadunud või lihtsalt haruldaseks muutunud, on ka laulikute repertuaar märksa haralisem ja individuaalsem. Üksikud laulude oskajad on mälus säili-

tanud kas vanematelt või mõnelt kuulsamalt laulikult kuulnud osa laulutraditsioonist, kuid traditsiooni toetavat ega kontrollivat ühiskonda enam laulja ümber ei ole, sageli on ainsateks regilaulude kuulajateks olnud rahvaluulekogujad. Tõstamaa pulmalaulude oskaja Mari Miidu on sellist laulmist pidanud juba vähemväärtuslikuks:

Laulik arvab, et üksi pole mingit mõnu laulda. Pulmas testega lauldes tuleb laul palju ilmekam. Mis üks ei tea, seda teab teine. Üksi laulmine olevat „surn laul”. (ERA II 306, 363).

Peter Burke on raamatus „Kultuuride kohtumine” kirjutanud:

Klassikalise kultuuriajaloo keskne mõiste /.../ on traditsioon, mille põhiideeks on esemete, praktikate ja väärtuste edasiandmine põlvest põlve. /.../ Traditsioon, nagu on öelnud üks Vana-India spetsialist, sisaldab konflikti põlvest põlve edasiantavate printsiipide ja nende muutuvate rakendusolukordade vahel. /.../ Traditsiooni fassaad võib tegelikult varjata innovatsiooni (Burke 2006: 197–198).

Need mõtted tunduvad olulised ka regilaulu ja sellest mõtlemise seisukohalt. Regilaulu ja värsimõõdu järjepidev muutumisprotsess, selle märkamatu kohandamine on kooskõlas Michel de Certeau kirjeldatud üldisema kultuurikäitumuseliku mudeliga, mille järgi kultuurilise ülekande põhiline omadus ongi kõige edasiantava muut(u)mine (vt. de Certeau 2005, Burke 2006: 205).

Regilaulumuutused on toimunud aeglasemalt silmapaistva kollektiivtraditsiooni ja ka üldisemalt konservatiivsema hoiakuga piirkondades. Võib oletada, et regilaulu kollektiivne kasutus on ka värsimõõdumuutusi ja keelearenguga kaasaminekut tagasi hoidnud; laulmistraditsiooni individualiseerumine regivärsi hääbumise aegadel ning ühiskondliku kontrolli puudumine on nendel muutustel tõenäoliselt lasknud takistamatult toimuda.

6. KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimuse keskmes on eesti regilaulu värsiehitus, selle piirkondlikud erijooned ning nende kujunemise põhjused. Raamatu esimeses peatükis on esmakordselt esitatud kogu eesti regilauluala hõlmav regilaulude värsiehituse analüüs. Uurimismaterjaliks on Eesti Rahvaluule Arhiivi talletatud regilaulud, osalt on kasutatud eesti regilaulude antoloogia (ERLA) digitaalse publikatsiooni tekste, osalt aga sisestati tekstid arvutisse ETF grandiprojekti nr. 4316 „Eesti regilaulude keel ja poeetika” raames. Üldiselt on igast Eesti kihelkonnast, mida on kokku pisut üle saja, analüüsitud 500 värssi. Mõningatel juhtudel osutus sellise värsihulga kokkusaamine problemaatiliseks, neist kihelkondadest on värsse vähem. Kokku osales üldanalüüsis 51382 värssi. Värsianalüüsi meetodi valikul tuginesin osalt varasemale regilaulu-uurimistraditsioonile, kus tavaks on iseloomustada regilaulu piirkondlikke eripärasid teatud liiki värsside esinemise protsendi abil. Samas püüdsin registreerida just sellised värsiliigid ja -tunnused, mis iseloomustaks regivärsi ehituse piirkondlikke eripärasid.

Eesti regilaulu värsimõõdu ajalooliseks lähtekujuks võib pidada kalevalamõõtu. Kalevalamõõtu loetakse omaette trohheilisel rütmil põhinevaks värsisüsteemiks, kus erilaadsel moel on kombineeritud süllaabiline, sõnarõhuline ja kvantiteeriv printsiip. Värsiskeemis XXABABAC vastab kalevalamõõdu puhul X-ile kas üks silp või kaks tavaliselt suhteliselt lühikest silpi, A tähistab mistahes silpi, mis ei ole mitmesilbilise sõna lühike sõnarõhusilp, B tähistab silpi, mis ei ole mitmesilbilise sõna pikk sõnarõhusilp ning C tähistab silpi, mis ei ole sõnarõhusilp (kuna läänemeresoome keeltes on sõnarõhk esimesel silbil, viitab see eelkõige sõnapiiri puudumisele C ees ehk siis sellele, et värsipositsiooni C ei täida ühesilbiline sõna). Ühesilbiliste sõnade paigutus ülejäänud värsis on vaba.

Eelkõige seoses keelemuutustega on regilaulu värsimõõt muutunud üha enam silbilis-rõhuliseks. Eesti regilaulu värsimõõtu võibki lugeda vahevormiks kalevalamõõdu ja silbilis-rõhulise trohheuse vahel. Neist kahest värsisüsteemist lähtuvalt olen värsid jaotanud nelja värsiliiki: murtud, rõhulisteks, vältelisteks ja ebareeglipärasteks värssideks. Vältelistes värssides algavad kõik mitmesilbilised sõnad pika silbiga, mis täidab paarituarvulise värsipositsiooni, nt. *eks sa / laula / lahke/mine*; murtud värssides leidub lühikese silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esisilp täidab paarisarvulise värsipositsiooni, nt. *ike / jäi i/nise/maie*; rõhulistes värssides leidub lühikese silbiga algavaid mitmesilbilisi sõnu, mille esisilp täidab paarituarvulise värsipositsiooni, nt. *pangõ / pu-u / purõ/lõma* (nii murtud kui rõhulistes värssides võib olla ka pika silbiga algavaid

mitmesilbilisi sõnu, mille esisilbid paiknevad paarituarvulistest värsipositsioonides); ülejäänud värssid olen liigitanud ebareeglipärasteks, nt. *tull / üts / vei / üte*. Lisaks värsiliikidele olen määranud veel eesti regivärsi tavalisemate rütmivariatsioonide – topeltpositsioonidega värsside, seitsmepositsiooniliste värsside ja eellöögiga värsside esinemuse.

Määrasin nelja värsiliigi ning kolme rütmivariatsiooni esinemisprotsendi iga kihelkonna regilauludes. Selgus, et murtud värsside ja rõhuliste värsside esinemus on omavahel küllaltki tugevas negatiivses korrelatsioonis ($r = -0,9$), murtud värsside on rohkem eesti idapoolses osas, v.a. Kagu-Eesti (kaart 1); rõhulisi värsside on rohkem Lääne-Eestis ja Kagu-Eestis (kaart 2). Seose tugevus viitab sellele, et murtud ja rõhulisi värsside saab käsitada kahe võimaliku alternatiivina lühikeste rõhusilpide paigutamisel, muud võimalused on ebaolulised. Negatiivses korrelatsioonis on omavahel ka välteliste värsside esinemisprotsent (kaart 3) ja ebareeglipäraste värsside esinemisprotsent ($r = -0,8$), seejuures on ebareeglipäraste värsside (kaart 4) rohkem Kagu-Eesti lauludes ning nende esinemus väheneb järk-järgult loode suunas. Kõik vaadeldud rütmivariandid (topeltpositsioonidega, seitsmepositsioonilised ja eellöögiga värssid) on negatiivses korrelatsioonis murtud värssidega ja positiivses korrelatsioonis rõhuliste värssidega. Topeltpositsioonidega värsside on rohkem kogu Lääne-Eestis (kaart 5), seitsmepositsioonilisi värsside läänesaartel, Loo-de-Eestis ja Kagu-Eestis (kaart 6) ning eellöögiga värsside läänesaartel ja Loo-de-Eestis (kaart 7).

Värsiliikide ja rütmivariantide esinemuse geograafiline sidusus (tunnuste esinemuse alusel kaartidel välja joonistuvad piirkonnad ning selgepiirilised või järk-järgulised üleminekud nende vahel) annab tunnistust sellest, et

- 1) leitud värsiehitustunnuste esinemismäärad on tõepoolest regilaulu meetrilisi murdeid või piirkonnatraditsioone loovateks komponentideks;
- 2) regilaulu värsiehituse tunnused on lokaalselt üsna täpselt määratletud;
- 3) kogumisloost tingitud tekstimoonded ja analüüsija subjektiivsed otsustused värsside jaotamisel positsioonidesse ei ole olnud nii olulised, et tulemuste koondpilti mõjutada;
- 4) värsiehitustunnuste piirkondlikud erijooned on üldiselt ülemal laululiigi, žanri- või isikuspetsiifilistest tunnustest ning koondpilti ei ole oluliselt mõjutanud juhuslikkus nende proportsioonide valikul.

Folklooriainesele ebatüüpiliselt selge geograafiline sidusus viitab arvatavasti kas regivärsi enese keelelaadsusele või siis tihedale seotusele keelega ning meenutabki selles suhtes pigem keeletunnuste levikupilte.

Värsiehitustunnuste alusel eristus selgesti kolm värsimõõduala (vt. kaardid 8–10):

- 1) põhjaeesti värsimõõduala, mille laulude värsiehitus on kõige kalevalamõõdulisem, rütmivariatsioone esines suhteliselt vähem kui muudes piirkondades;
- 2) lääne-eesti värsimõõduala, mida iseloomustab rõhuliste värsside suur osakaal ning kõigi vaadeldud rütmivariatsioonide rohkus;

- 3) kagueesti värsimõõduala, kus on samuti rohkesti rõhulisi värse, samuti seitsmepositsioonilisi värse. Kagueesti lauludele iseloomulikuks tunnuseks on aga ebareeglipäraste värsside rohkus (3%–12%), mis, nagu lähemal uurimisel selgus, kajastab teistsugust normi: regulaarset kolmandas vältel silpide jaotamist kahe värsipositsiooni vahel ka lühikese vokaali puhul.

Kõigi kolme ala piires eristuvad tuumalad, kus piirkonna eripära avaldub kõige eredamalt. Kõik tuumalad asuvad Eesti välispiiril – Virumaal, Võrumaal ja läänesaartel, ning eripärased tunnused hajuvad Eesti keskosa suunas.

Kokkuvõttes võib eesti regivärssi lugeda silbilis-vältelis-rõhuliseks värsimõõduks, mille meetrilist struktuuri kirjeldab skeem:

&XXABABA(C)&.

kus & tähistab kohustuslikku sõnapiiiri värsis ning kehtivad järgmised vastavusreeglid:

- (1) igale positsioonile A, B ja X võib vastata kas üks silp või kaks suhteliselt lühikest ja sisu poolest enamasti väheolulist silpi;
- (2) positsioonile C vastab üks silp, mis ei ole sõnarõhuline;
- (3) pikad mitmesilbiliste sõnade rõhusilbid ei paigutu positsiooni B (ega ka C);
- (4) mis tahes kahele kõrvutisele positsioonile võib vastata üks pika vokaalainesega sõnarõhuline silp.

Põhjaeesti regivärsi skeem on:

&XXABABAC&.

Lääne-eesti regivärssi esindab skeem:

&(X)&XXABABA(C)&.

Kagueesti regivärsi skeem vastab üldskeemile, kuid seal lisandub veel viies reegel:

- (5) positsioonijärgendile AB ja XX võib vastata üks kolmandavälteline sõnarõhuline silp või kolmesilbilise sõna lõpusilp.

Kuna silbilis-rõhulise värsisüsteemi elemendid on eesti regilaulus veidi suuremas ülekaalus, siis võib defineerida regivärsimõõtu ka nii: eesti regivärsis kasutatakse sõnarõhkude paigutusel põhineva trohheilise rütmiga värsimõõtu, mida (sõltuvalt piirkonnast) elustavad murtud värvid, topeltpositsioonid, üle kahe positsiooni venitatud silbid, viimase positsiooni täitmata jätmine ja värsi ette silpide lisamine.

Teises peatükis suhestan saadud tulemused varasemate regivärsiteooriatega. Eesti regivärsis segunenud kalevalamõõduline ja silbilis-rõhuline värsisüsteem on olnud kumbki eri aegadel kesksel kohal ka eesti regivärsiteoorias. 19. sajandi regivärsiteooria, mis arenes koos eesti keele grammatika mõistmisega, määratles eesti regivärssi silbilis-rõhulise trohheusena, kuhu on rütmi

elavdamiseks põimitud sisse daktüülisi värsse. Rõhusilpide kvantiteedile tähelepanu ei pööratud.

20. sajandil juurdus soome regivärsiteooria eeskujul veendumus, et eesti regivärss on kalevalamõõduline. Regivärsidiskursuses omistati eriline tähtsus kalevalamõõtu kirjeldavaile nn. kvantiteedireeglitele, mis sõnastati ajastule iseloomulikus normatiivses kõnepruugis: lühike pearõhuline silp ei tohi olla värsijala tõusus; pikk pearõhuline silp ei tohi olla värsijala languses. Mõnede eesti piirkondade regivärsi kõrvalekaldumist kalevalamõõdust küll märgati, kuid selle ulatuslikkusest oli ilma statistiliste uuringuteta raske ülevaadet saada. Nii peeti eesti regivärsi süstemaatilist erinevust kalevalamõõdust teisejärguliseks, eesti regivärsi üldkirjelduse seisukohalt ebaoluliseks nähtuseks. Üldiselt käibiv väide oli, et eesti regilaulude ehituses on kindlaks tehtud statistilised, s.o. värs-side protsentuaalses enamikus kehtivad kvantiteedireeglid. Richard Viidalepp märgib 1959. aastal ilmunud ülevaate teoses (lisaks kvantiteedireeglite esitamisele) regivärsimõõtu defineerides, et valdavalt kvantiteerivasse trohheusse on mitmesugustel põhjustel tunginud rõhuprintsiibilist meetrumit, ning esitab ka tähelepanekuid rõhuprintsiibilise meetrumi tekkepõhjuste kohta. Kardinaalselt erineb teistest käsitlustest Jaak Põldmäe oma monograafias „Eesti värsiõpetus” (1978), kus ta kritiseerib folkloristide traditsioonilise kalevalamõõdukeskse käsitluse ühekülgsust ning eritleb seitse regilaulutekstidest leitud meetrilist tüüpi. Eesti regilaulu värsimõõt jääb aga edaspidi folkloristide uurimisfookusest välja, ning seda käsitletakse nii teadus- kui õppekirjanduses kalevalamõõdulisena kuni 20. sajandi lõpuni.

Võrreldes esimeses peatükis esitatud tulemusi värsimõõduteooriatega tuleb kokkuvõtteks tõdeda, et 19. sajandi regivärsiteooria ei ole nii küündimatu, nagu seda on hiljem harjutud nägema, ning 20. sajandi kalevalamõõdust lähtuv regivärsikäsitlus on ideoloogiliselt tugevasti kallutatud, selles kajastub ajaloolis-geograafilisele uurimismeetodile tunnuslik (värsimõõdu) algkuju otsimise põhimõtte ning tolleaegne hõimusi demete idealiseerimine. Omajagu õigust on küll mõlemas lähenemises, kuid esimesel juhul on kvantiteediküsimus ala-, ja teisel juhul ületähtsustatud.

Regivärsiteooriad kajastuvad ka toonastes regivärsilistes ilukirjandusteostes, nagu on juba märkinud Jaak Põldmäe (1978: 151). 19. sajandi markantseim regivärsiimitatsioon on Fr. R. Kreutzwaldi eepos „Kalevipoeg”, mida on peetud regivärsikaugeks, eriti võrreldes soome eeposega – E. Lönnroti „Kalevalaga”. „Kalevipoja” värsiehitus on kooskõlas 19. sajandi regivärsiteooriaga. Võrreldes „Kalevipoja” katkete värsiehituse tunnuseid regilaulu omadega ilmnes, et värsiliikide jaotuses leidub sellele päris lähedasi vasteid Kagu- ja Lääne-Eesti kihelkondades (kaart 14). Kuivõrd aga „Kalevipoja” värss ei kasuta neile piirkondadele iseloomulikke rütmivariatsioone, siis arvestades värsiliikidele lisaks ka rütmitunnuste esinemisprotsente, osutusid kokkuvõttes lähimaiks tuumalade vahelisse piirkonda jäävate kihelkondade regilaulud (kaart 15).

20. sajandi regivärsijäljendused on valdavas enamikus kalevalamõõdulised. Eepilised regivärsiimitatsioonid on paljuskki lähtunud „Kalevala” sarnase eepose

igatsusest, nagu kirjutab Ruth Mirov oma põhiliselt kirjanduslikele regivärsi-jäljendustele pühendatud raamatus „Sõnast sõnasse” (2002). Mirov peab mitmete kriteeriumide alusel üheks õnnestunumaks regilaulujäljenduseks Villem Ridala poeemi „Toomas ja Mai” (Mirov 2006: 571). Analüüsisin Ridala poeemi katkete värsiehitust ning selgus, et see on rangelt kalevalamõõduline, samuti polnud kasutusel eesti regivärsile iseloomulikud rütmivariatsioonid. Kalevalamõõdule iseloomulikke murtud värsse oli vaadeldud katketes 55% (eesti regilaulus maksimaalselt 35%). Arvuliste näitajate poolest on Ridala poeemile kõige lähedasemad põhjaeesti laulud, neis on ka kõige rohkem murtud värsse, kuid eesti regilauludest erineb see kokkuvõttes siiski palju rohkem kui „Kalevipoeg”.

Nagu aga vaadeldud teoseid kõrvutades selgesti näha on, ei ole värsiehitus sugugi peamiseks regilaululäheduse mõõdupuuks. Kreutzwaldi omapärane eepiline stiil jääb nii lausestuse kui muude vormivõtete kasutamise poolest üldmuljelt regilaulust ikkagi kaugemale, võrreldes Ridala vaadeldud poemiga ning üldiselt ka teiste 20. sajandi kalevalamõõduliste luuleteostega.

Raamatu kolmandas peatükis uurin värsimõõdu ning selle aluseks oleva murdekeele vahekorda. Üldiselt tunnustatud seisukoht on, et mingis keeles kasutatakse meelsamini värsimõõte, mis on paremini kooskõlas selle keele prosoodilise süsteemiga. Kui kunstluule rütmikujunduses võib suur roll olla ka autori valikul, siis rahvaluule puhul võiks eeldada, et selle värsimõõt on aegade jooksul kujunenud ja muutunud koos keelega ning sellele keelele optimaalseimalt sobivaks. Muusikaline esitus (eelkõige püsiv meloodia ja viisirütm) võib neutraliseerida keele seisukohalt olulised prosoodilised tunnused, nii põhitooni, kvantiteedi kui dünaamilise rõhu (vt. Ross – Lehist 2001: 131 jm., Lehist 2004, Särg 2005: 154). Regilaulu põhjal võib teha üldisema oletuse, et muusikalisest esitusest tingitud neutraliseerumise kompensatsiooniks peaksid keele struktuuri seisukohalt kõige olulisemad prosoodilised vastandused olema rahvalaulumeetrumi puhul realiseeritud värsisüsteemis.

Mikko Korhonen (1994) on näidanud, et kalevalamõõt kujunes välja kooskõlas läänemeresoome algkeeles toimunud foneetiliste ja prosoodiliste muutustega. Kalevalamõõtu võib pidada eesti regivärsi teoreetiliseks lähtekujuks. Eesti keel on viimase tuhande aasta jooksul teinud läbi märkimisväärsed omavahel seotud muutusi: sõnade silbiarv on lühenenud, esisilbi prominentsus on suurenenud ning järgsilpide oma vähenenud, esisilbis on tekkinud fonoloogiliselt ja morfoloogiliselt oluline II ja III välte vastandus, järgsilpide vokaalivalik on vähenenud; keeletüüp on muutunud põhiliselt aglutineerivast flekteerivamaks, millega seoses on suurenenud ka esimeste silpide sisuline tähtsus. Need muutused erinevad muredeti ja murrakuti nii sisu kui ulatuse poolest. Teiseks esindavad meie laialdases käibes olnud omakultuurset värssi mahukad ja kihelkonnatäpsusega lokaliseeritud rahvalaulukogud. Nii on eesti keele ja regilaulu värsimõõdu suhte uurimisel lähteolukord küllaltki eriline: on olemas head eeldused keele ja rahvaluule värsimõõdu koostoime uurimiseks ning paistab ka tõesti, et

keelemuutused, sünkroonilisest seisukohast murrete erinevused, kajastuvad rahvaluule värsimõõdus.

Kuna kõik märgid viitavad sellele, et põhjaeesti värsimõõt esindab laias laastus ajalooliselt vähem muutunud regivärssi ning lääne- ja kagueesti värsimõõdud esindavad eesti keele muutustest tingitud arenguid, võib teha järgmised oletused keele ja värsimõõdu seoste kohta:

- 1) keele rõhulise esisilbi prominentsuse suurenemine peegeldub värsisüsteemi muutumises sõnarõhukesksemaks;
- 2) selge kvantiteediopositsiooni kadumine keeles kajastub vältevastanduse tähtsuse vähenemises;
- 3) järgsilpide vokaalivaliku vähenemine ja kohatine redutseerumine värsimõõdus ei kajastu.

Võrreldes värsimõõdualade piire eesti murdejaotuse piiridega (kaart 16) selgus, et kuigi murdealade piirid kajastuvad üldiselt ka värsiehituse tunnustes, ei lange peamised jaotused siiski sugugi kokku. Olulisemateks erinevusteks on ehk see, et kirderannikumurrete ja põhjaeesti keskmurde vaheline piir värsimõõdutunnustes selgesti ei kajastu ning see, et lõunaeesti keeleala ei moodusta mitte terviklikku värsimõõdupiirkonda, vaid Mulgi murde ala kuulub hoopis põhjaeesti värsimõõdualasse.

Seos keele ja värsimõõdu tunnuste vahel näis olevat olemas, kuid selle konkreetne avaldumine ähmane ja tabamatu. Püüdes otsida mingisuguseidki seostavaid lülisid keeletunnuste ja folkloorinähtuste levikukaartidelt, aga ka asustuse levikust, arheoloogiast, rahvaluule kogumispäevikutest jne. jne., ei suutnud ma hulk aega leida mingeid olulisi põhjendusi värsimõõdu tunnuste ühemõtteliselt selgetele levikupiltidele. Lõpuks jõudsin aga edasiviiva lahenduseni, nimelt oli arvutiprogramm, mida kasutasin värsianalüüsil, leidnud ka värsi- side sõnasilbilise koostise, st. kui palju sõnu igas värsis on ja mitmesilbilised need on. Nende andmete alusel leidsin iga kihelkonna eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsendid ja sõnade keskmise pikkuse. Sõnade keskmise pikkuse kaart (kaart 17) langes olulisel määral kokku murtud värsside levikukaardiga (kaart 1), vaid kagueesti värsiala puhul oli sõnapikkus pisut suurem võrreldes üldise tendentsiga.

Pentti Leino on soome keele puhul näidanud, et kalevalamõõt suudab soome keele sõnavara ära kasutada soome luules käibel olevaist värsimõõdudest kõige ammendavamalt, st. praktiliselt pole selliseid sõnastruktuure, mille kasutamist kalevalamõõt ei võimaldaks ning suhteliselt vähe on neid, mille loomulikku kasutamissagedust kalevalamõõt moonutab (Leino 1982: 237–249). Kui võrd aga eesti regilaulu üheks stilistiliseks tunnuseks on rohkete arhaismide kasutamine, siis on täiesti põhjendatud oletus, et regilaulu värsimõõt on sundinud peale teatud struktuuriga sõnade valiku keele võimalike sõnavormide ning arhailiste sõnavormide hulgast.

Selgitamaks, milline on sõnapikkuste vahekord regilaulus ja murdekeeles, kasutasin Andrus Saareste „Väikese eesti murdeatlase” (1955) murdenäitetekste,

mis esindasid 26 kihelkonda üle kogu maa. Leidsin ka nende tekstide eri silbiarvuga sõnade protsendi ja keskmise silbiarvu (kaart 18) ning võrdlesin seda regilaulu näitajatega. Selgus, et regilaulusõnade silbiarv on küll keskel läbi suurem ning regilaulus on võrreldes murdekeele eelistatunud trohheilist rütmi toetavad kahe- ja neljasilbilised sõnavormid, kuid nii keskmise silbiarvu kui eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsentide kaardid (vt. kaarte 21–30) olid üldjoontes väga sarnased, nii et põhimõtteliselt võis teha ka järelduse, et lühemate sõnadega keel on tinginud silbilis-rõhulise värsimõõdu kasutamist ning pikemate sõnavormidega keel kalevalamõõdu kasutust. Oluline erinevus regivärsi ja murdesõnade keskmise pikkuse vahel ilmnes Mulgimaal, kus murdekeele sõnad kuulusid lühemate hulka, kuid regivärsis olid keskmisest pikemad.

Üldiselt võib uuendused regivärsis selgesti seostada eesti keeles toimunud keelemuutustega, värsimõõdu seisukohalt on oluline eelkõige sõnavormide silbiarvu süstemaatiline vähenemine. Murranguline keelemuutusteprotsess, mis hõlmas mh. ka sõnade ulatuslikku lühenemist, ühendas põhja- ja lõuna-eesti murdeid ning on eesti keelt teistest läänemeresoome keeltest eristavatest tunnustest üks olulisemaid. Uuenduste toimumisajaks loetakse 13.–16. sajandit. Sellest lähtudes pole ka üllatav, et varasemate hõimumurrete, lõuna- ja põhjaeesti keelepiir värsimõõdu tunnustes nii oluliselt ei kajastu. Rannikumurdes pole toimunud häälikute süstemaatilist sise- ja lõpukadu, samuti puudub II ja III välte eristus. See seletab olulisemate muutuste puudumist seelses värsimõõdus ehk värsimõõdu suhtelist kalevalamõõdulisust.

Kalevalamõõdu seisukohalt on lisaks sõnade pikkusele oluline eristada pikki ja lühikesi rõhusilpe. Lõuna-eesti Võru ja Tartu murde alal on esmavärtlaliste sõnade kvantiteedimuutus (tüvekonsonandi geminatsioon) toimunud palju ulatuslikumalt kui muudes eesti murretes, hõlmates paljusid algselt kolmesilbilisi sõnavorme, kus esmavärtlisele algussilbile järgnes lahtine silp. Gemineerunud ja gemineerumata vormide vaheldus omandas olulise koha esmavärtlaliste tüvede morfoloogias (Jüvä 2005: 103–106). Gemineerunud vormide süstemaatilise kasutuse ala langeb kokku kagueesti värsiala piiridega (vt. Wiik 1999: 106–110). Ulatuslik sõnarõhulise silbi välte muutumine (koos sõnavormide lühenemisega) on kindlasti häirinud traditsioonilist sõnakasutust värsis, tõenäoliselt kõigutas see ka kagueesti värsimõõtu.

Regilaulu sõnavaliku ja värsimõõdu vastastikuse kohandumise protsessi võiks kujutada umbes järgmiselt: varasem värsimõõt (ehk siis tinglikult kalevalamõõt) oli sobiv vanapärasema keelekuju ja pikemate sõnavormide jaoks. Kui sõnad hakkasid lühenema, püüdsid lauljad senikäibinud värsimõõtu vanemate sõnavormide kasutamise abil säilitada. Mida vähem see õnnestus ja mida kaasaegsemaid sõnavorme kasutati, seda enam kaotas regilaulu värsimõõt süllaabilisust ja kvantiteerivust ning muutus üha enam rõhupõhisemaks. Värsimõõdu normi muutumisega vähenes ka vajadus kasutada arhaisme ning regilaulukeel lähenes taas kõnekeelele.

Uurisin Juhan Peegli regilaulude keele morfoloogia põhjaliku käsitlemise abil (Peegel 2006), kuidas on käitunud regilaulus värsisüsteemi vahetumise seisuko-

halt olulised sõnastruktuurid – lühikese silbiga algavad kolmesilbilised sõnavormid, mis murtud värsside loomisel on võtmeasendil, kuid keeles on sageli muutunud (lühenenud ja kohati ka gemineerunud). Selgus, et põhjaeesti ning kohati ka lääne-eesti värsimõõdualal on selliseid vorme rahvalaulukeeles vajadusel säilitatud, kuid kagueesti alal, kus need vormid on sageli gemineerunud, murdetavast erinevate arhailiste vormide säilitamistendentsi ei ole.

Kardinaalsete värsimõõdumuutuste käivitajaks võib pidada sõnade silbiarvu vähenemist ja peamiselt kagu-eesti lauludes värsimõõdu seisukohalt olulise lühikese rõhusilbi kvantiteedi muutumist. Muutuste protsessi tulemus ehk sobivama värsimõõdu valik aga lähtus ühest küljest kõnekeele prosoodilistest omadustest, teisalt aga varasemast värsimõõdust, kuna üleminek polnud järsk, vaid järkjärguline – nii arhailiste keelevormide kui murtud värsside, samuti rangelt kaheksapositsiooniliste värsside kasutus on vähenenud aegamööda.

Värsimõõdu uuenduste levikupilt, kus konservatiivsem tuumala asub keskel ja eri arengujärgkutes uuendused perifeerias, on raskesti tõlgendatav. Loogilisem oleks oletada vastupidist, kuid kalevalamõõdulisust regivärsi puhul uuenduseks pidada ei ole mitmetel põhjustel võimalik. Kõik asetub aga oma kohale, kui muutusi pidada lähtuvaks kahest eri keskusest: läänesaarte ja Kagu-Eesti tuumaladelt. See seletaks ka kahe uuenduskeskuse vahepeale jääva Mulgi regilaulu värsimõõdu suhtelist konservatiivsust.

Kuivõrd värsimõõdu-uuendused lähtuvad sõnastruktuure muutnud keeleuuendustest, siis on loogiline eeldada, et ka keeleuuendused on lähtunud samadest keskustest. Lääne- ja kagueesti värsimõõdumuutuste erinevus on kooskõlas murdekeele rütmistruktuuriga ning vastavate keelemuutustega. Võru ja Tartu murdes on kolmandavärteliste sõnades teise silbi vokaal allunud süstemaatiliselt sisekaole, kuid reeglina on pikemais sõnades säilinud endise kolmanda silbi kaasrõhk. Sellega kooskõlas on kaasrõhuline silp ka värsimõõdus säilitanud värsirõhulise positsiooni. Põhjaeesti murretes on kaasrõhk nõrgenenud ja sellega seoses on häälikukaod toimunud pigem alates kolmandast silbist, sh. mitmesugustes morfoloogilistes lõppudes. See keelemuutus on lähtunud eelkõige saarte uuenduskeskusest ning hõlmab ka Mulgi murde ala. Mulgi murdes, nagu mujalgi lõuna-eesti murretes, on sõnade lühenemises oma osa ka grammatilisel palatalisatsioonil.

Eelkõige kagueesti silbijaotusega värsside levikust ning mitmete lätimõjuliste seoste olemasolust lähtudes esitan kolmanda peatüki lõpus oletuse, et värsimõõdumuutused (aga miks mitte ka keelemuutused) on käivitunud muukeelsete sisseerändajate assimileerumisprotsessi tagajärjel. Sisseerände üheks ajendiks oli sõdade ja taudide tagajärjel tühjaks jäänud vabade piirkondade olemasolu. Lisaks eesti-läti oletatavale segaasustusele Kagu-Eestis on läänesaartele ja -rannikule asunud alates 13. sajandist rootslasi, kes suures osas on assimileerunud. Pole ka võimatu, et kirde- ja idaeesti regilaulude ja keele konservatiivsusesse on oma panuse andnud sinna elama asunud soomlased, kes näiteks 17. sajandi algupoolel on moodustanud Virumaa rahvastikust 15–18% (Palli 1995).

Neljandas peatükis vaatlen regivärsilisuse avaldumist erinevais kõne- ja laulužanrides ning püüan seejuures avastada värsimõõdu varieerumist tingivaid tegureid. Uurin ka laulude varieerimise seaduspärasid üldisemalt, tuginedes laulikute värsivara statistilisele võrdlemisele, ning lõpuks püüan esile tuua ühe lauliku repertuaari mikrovarieerumise tagamaid.

Kui regilaulu puhul on algriim, parallelism ja teatud tunnustega värsimõõt üheks põhiliseks žanri eristavaks tunnuseks, siis mitmete muude rahvaluuležanride – lühivormide, loitsude, lastelaulude (jm. väikežanride, nagu loodushäälendid ja muinasjutulaulud) puhul on regivärsilisus üheks võimalikuks tekstikujundusviisiks. Regilaulust erinevad need žanrid mitme tunnuse poolest: neid (v.a. osa lastelaule ja loitsulisi laule) on enamasti esitatud kõneldes või poolkõneldes, tekstide ehitus ja värsimõõt (kuivõrd neid üldse meetrilisteks lugeda saab) on varieeruv, nende regivärsilisuse määra ei ole žanri piires ühtlane ning tekstid (sh. ka nn. regivärsilised tekstiosad) on võrreldes regilauluga palju tavakeelsamad. Värsimõõdu poolest esindavad regivärsilisedki tekstid või tekstikatked pigem rõhulist värsisüsteemi (st. sõnarõhud langevad kokku värsirõhkudega ja silpide arv värsirõhkude vahel pole püsiv) ning murtud värsse on neis väga harva. Kuna värsimõõt pole rangelt silpe loendav, pole olnud ka vajadust kasutada grammatilisi arhaisme, mis regilaulus on tavalised. Loetletud žanrid võivad sujuvalt inkorporeerida kas lihtsalt regivärsilisi või ka tsitaadina regilaulust pärit värsse, kuid oma värsimõõdu ja keelekasutuse poolest esindavad need juba sageli „kulunumaid” vorme ega pruugi olla ülepea meetrilised.

Lühivormitekstides esineb nii algriimi kui parallelismi ning sageli on laused või osalaused enam-vähem tavapärase regilauluvärsi pikkusega, kuid kõik need tunnused võivad lühivormides esineda nende žanride universaalsest spetsiifikast lähtuvalt, seostumata otseselt regivärsi poeetilise süsteemiga. Regivärsiliste lühivormide lühiduse tõttu ning seetõttu, et nende regivärsilisus on ülisõltuv tüübikuuluvusest, on raske, et mitte öelda võimatu regivärsiliste lühivormide värsimõõtu kuidagi ühtsesse statistikasse ohjeldada. Mõned üksikvaatlused näitavad, et ei arhaistlik keelekasutus ega meetrilisus pole neis žanrides otseselt seotud regilaulu piirkondlike eripäradega. Arhaisme kasutuse sporaadilisuse taga tuleks pigem näha stilistilist varieerumist ning võiks oletada, et ühest küljest on arhaisme säilitatud rütmilise sidususe nimel, kuid arvatavasti (ja võib-olla sõltuvalt kasutuskontekstist) ka lühivormiteksti eriliseks markeerimiseks – signaaliks, mis aitab teksti märgata ning kohaselt tõlgendada.

Vaatlesin lähemalt ka regilaulu värsiehituse ja värsivara varieerumist väiksemate piirkondade lõikes. Põhjaeesti värsimõõduala tuumalasse kuuluva Haljala viie suurlauliku laulude värsimõõdu vaatlused näitasid värsiehituses kerget diakroonilist tendentsi murtud värsside osakaalu ja niisiis kalevalamõõdulisuse vähenemisele ning rõhuliste värsside ja niisiis silbilis-rõhulise printsiibi osakaalu suurenemisele. Sama tendents ilmnes üldiselt ka muude kihelkondade (Kul, Khn, Krl, Urv, San) varasema ja hilisema materjali võrdlusest. Laululiigiti materjalis olulisi erinevusi ei olnud, küll aga võis täheldada, et värsimõõdutunnused sõltuvad teatud määral nii lauliku isikupärasest

väljenduslaadist kui ka laulude kirjapanijast ehk siis üleskirjutusprotsessist ja -põhimõtetest.

Jõhvi ja Iisaku kihelkonna laulude tervikkogumi (27819 värssi) värsivara stereotüüpsust ning laulikute värsikogumite omavahelisi seoseid uurisin meetodil, mida Arvo Krikmann on korduvalt rakendanud folkloori- ja keeleainese stereotüüpsuse hindamiseks (vt. nt. Krikmann 1997a: 220–235, Krikmann EKSM vm.). Laulikute värsivarast üllatavalt väike osa (u. 1/4) osutus ühiskasutuses olevaks (s.t. oli kasutusel rohkem kui ühel laulikul), sagedaimini kordusid stereotüüpsed laulualgus- ja pöördumisvärssid. Osalt võib see tulemus muudugi tuleneda korpuse õhedusest. Teiseks selgus, et sarnaselt värsiehitustunnustele on ka värsivara lokaalselt küllaltki determineeritud, statistilise vaatluse käigus eristusid oma unikaalsuse poolest küllalt selgesti mujalt pärit laulikute kogumid ning samuti vaadeldava piirkonna äärealad.

Kullamaa lauliku Maria Lehtsaare laulude puhul näitasin mitmesugusele taustmaterjalile tuginedes, kuidas laulik on oma emalt ja onult omandatud laule loovalt kohendanud, lisades neile kooskõlas oma usundiliste vaadetega pseudomütoloogilisi elemente. Ilmsesti on ta osalt mõjutatud ka „Kalevipojast”, tema traditsioonilised laulud (sh. pseudomütoloogilised lisandused neis) sarnanevad värsiehituselt siiski piirkonnatraditsioonile. Omaloomingulised kalevipojastiilis laulud sarnanevad värsiehitustunnuste poolest „Kalevipoja” katketega, võrreldes „Kalevipojaga” on neis aga rohkem kasutatud lääne-eesti regilaulule iseloomulikke rütmivariante.

Viimasel peatükis olen püüdnud selgitada, kuidas traditsioonilisus ja uuenduslikkus avalduvad regilaulutraditsiooni struktuurseis koostisosades. Olles oma uurimistulemuste põhjal järeldanud seda, et regilaulu värsimõõt on tasapisi kohandunud selle aluseks oleva tavakeele muutumisega, näen selle kohandumisprotsessi toimimise eeldusena regilaulude järjepidevat taas- ja ümberloomist. Ka silmatorkav regionaalsus nii laulude värsimõõdu kui laulikute värsivara tasandil ei saa olla tekkinud muul moel kui traditsioonilise ja uuendusliku kombinatsioonis, need poolused kujundavad mõistagi pärimust üldisemalt.

Walter J. Ong (1982) on rõhutanud suulise kultuuri mälupõhisust ning esitanud suuliste kultuuride mõtlemis- ja väljendusviisile üldisemalt iseloomulike tunnuste loetelu. Vaatamata mitmetele mnemooniliste vahendite kasutusele ei viita need tunnused sugugi üheselt tekstide sõnasõnalisele edasipärandamisele, sama oluline on ka nende ajakohasus ja aktuaalsus. Ka regilaulude puhul on uurijad viidanud tekstide pidevale sisulisele ajakohastamisele (nt. Siikala 1994, Lintrop 2006). Regilaulutraditsiooni struktuurseteks komponentideks, mis viitavad laulude pideva taasloomise tõenäolisusele, pean eeslaulja ja koori vaheldumist, *mina-* (ja ka *sina-*)vormiliste laulude domineerimist, laulukeele vormellikkust, laulu keskendatust sõnadele (mitte viisile), esitusviisi kõnelähedust ning laulikute värsivara individuaalsust.

Regilaulu järjepidev muutumisprotsess, selle märkamatu kohandamine on kooskõlas Michel de Certeau kirjeldatud üldisema kultuurikäitumusliku mudeliga, mille järgi kultuurilise ülekande põhiline omadus on kõige edasiantava

muut(u)mine (de Certeau 2005). Muutuste toimumise tempo on sõltunud regi-
värsi positsioonist ja rollist ühiskonnas ja inimeste omavahelises läbikäimises,
selle kasutuse kollektiivsuse ja individuaalsuse vahekorra. Regilaulu kol-
lektiivne kasutus näib olevat muutusi ja keelearenguga kaasaminekut tagasi
hoidnud; mida individuaalsem on olnud laulmistraditsioon, seda kiiremini ja
takistamatult see protsess on toimunud.

7. KASUTATUD KIRJANDUS

- Aavik, Johannes 1919. *Valik rahvalaule*. Keelelise Uuenduse Kirjastik Nr. 24. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1933. *Kuidas suhtuda „Kalevipojale”*. „Kalevipoja” arvustus keelelises, värsitehnilises, stiililises ja sisulises suhtes. Tallinn, Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 2001 [1925]. Keelelisi arvustusi. Kaks uuemat luulekogu. – ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides. 1924–1925, http://www.kirmus.ee/erni/kogu/kogu_fr.html?aavi01.html (1.11.07).
- Anderson, Walter 1935. *Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 2./Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXXIV₁. Tartu.
- Annist, August 2005. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”*. Toimetanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Arjakas, Külli 1987. Taaralastest ja Kustas Utuste kirjakogust. – *Looming*, nr. 7, lk. 999–1001 (<http://www.maavald.ee/taarauska.html?rubriik=11&id=26&op=lugu>).
- Arukask, Madis 2003. *Jutustava regilaulu aspektid. 19. sajandi lõpu setu lüroepiliste regilaulude žanr ja struktuur*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Bailey, James 1993. *Three Russian Lyric Folk Song Meters*. Columbus, Ohio.
- Burke, Peter 2006. *Kultuuride kohtumine: esseid uuest kultuuriajaloo*. Tallinn: Varrak.
- Burling, Robbins 1966. The Metrics of Children's Verse: A Cross-Linguistic Study – *American Anthropologist, New Series*, Vol. 68, No. 6, pp. 1418–1441.
- Certeau, Michel de 2005 [1990]. *Igapäevased praktikad, I: Tegemiskunstid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Dufter, Andreas 2003. *Typen sprachrhythmischer Konturbildung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ehala, Martin 1999. Eesti völdete probleemi üks lahendusi – *Keel ja Kirjandus*, nr. 6, lk. 378–386 ja nr. 7, 453–466 (<http://www.tlu.ee/fil/ehala/pdf/uuu.pdf> ja <http://www.tlu.ee/fil/ehala/pdf/uu.pdf>).
- Eesti esiajalugu*. Toim. L. Jaanits, S. Laul, V. Lõugas, E. Tõnisson. Tallinn: Eesti Raamat 1982.
- Eek, Arvo – Help, Toomas 1986. *Rütmihked eesti keele kujunemisloos*. Preprint KKI-45. Tallinn.

- EKFA = *Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas*. Koostajad: Anneli Baran, Anne Hussar, Asta Õim, Katre Õim. Eesti Kirjandusmuuseumi Folkloristika Osakond, <http://www.folklore.ee/justkui/index.html> (3.11.07).
- EM = *Eesti mõistatused* I–II. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, R. Saukas, P. Voolaid. Toimetanud A. Krikmann ja R. Saukas. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus 2001–2002.
- ERIA = *Eesti rahvalaulud. Antoloogia*. Toimetaja Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat 1969–1974 (<http://haldjas.folklore.ee/laulud/erla/>).
- ERTA = *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. I–II. Koostanud ja toimetanud E. Laugaste. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963–1980.
- EV = *Eesti vanasõnad* I–V. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv, R. Saukas. Toimetanud A. Krikmann, I. Sarv. Tallinn: Eesti Raamat, 1980–1988.
- EÜ = *Eesti ütlused. Ütluste andmebaasid*, <http://haldjas.folklore.ee/rl/date/robotid/index.html> (25.12.07).
- Genetz, Arvid 1884 [1881]. *Suomen kieliooppi. Äänne-, Muoto- ja Runous-oppi. Oppikouluja varten*. Toinen painos. Helsinki: K. E. Holm'in kustantama.
- Goody, Jack 1987. *The Interface Between the Written and the Oral*. Studies in Literacy, Family, Culture and the State. Cambridge University Press: Cambridge, New York.
- Harvilahti, Lauri 1992. The Production of Finnish Epic Poetry – Fixed Wholes or Creative Compositions. – *Oral Tradition* 7/1, pp. 87–101.
- Harvilahti, Lauri 2000. Rahvalaul „Müüdnud neiu” Ingeris ja Eestis. – *Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Toim. T. Jaago, Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, lk. 27–56.
- Honko, Lauri 1998 [1991]. Folklooriprotsess. – *Mäetagused*, nr. 6, lk. 56–84 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm>).
- Hurt, Jakob 1989. *Neli keelt „Vanast kandlest”*. Koostanud Ruth Mirov. Tallinn: Kunst.
- Jaago, Tiiu 1997. Regilaulu varasemast kihist Läänemaal. – *Läänemaa Muuseumi Toimetised* I. Haapsalu, lk. 113–120.
- Jaago, Tiiu 2001. Regilaulu asustuslooline taust. Karuse. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Toimetajad Tiiu Jaago, Mari Sarv. Tartu, lk. 57–81.
- Jaago, Tiiu 2005. Rahvalaul. – *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Koostanud Merili Metsvahi ja Ülo Valk. Tallinn: Koolibri, lk. 79–90.
- Jakobson, Roman 1966. Slavic epic verse. Studies in comparative metrics. – *Selected Writings IV. Slavic Epic Studies*. The Hague, Paris, pp. 414–463.
- Jakobson, Roman 1979. Metrics. – *Selected Writings V. On Verse, Its Masters and Explorers*. The Hague, Paris, New York, pp. 147–159.
- Jakobson, Roman 1985. The Kernel of Comparative Slavic Literature. – *Selected Writings VI₁. Early Slavic Paths and Crossroads. Comparative*

- Slavic Studies: The Cyrillo-Methodian Tradition*. Berlin, New York, Amsterdam, pp. 1–64.
- Juhkam, Evi – Sepp, Aldi 2000. Läänemurde keeleline iseloomustus ja liigendus. – *Läänemurde tekstid. Eesti murded VIII*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk. 9–62.
- Jüvä Sullõv 2002. *Võro-eesti synaraamat*. Võro Instituudi toimõndusõq 12. Tarto – Võro: Võro Instituut'.
- Jüvä Sullõv 2005. Võro keele astmõvaeldusõst. – *Piirikultuuriq ja -keeleq. Võro Instituudi toimõndusõq 17*. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro: Võro Instituut', lk. 103–112.
- Kalkun, Andreas 2004. Anne Vabarna nina. Tõest ja volest seto naiste autobiograafilistes lauludes. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 29–49.
- Kaplinski, Jaan 1997 [1972]. Parallelismist lingvisti pilguga. – *Võimaluste võimalikkus*. Vagabund, lk. 205–230.
- KaRuSe = *Kalevalan Runokielen Seura ry*, <http://www.karuse.info/> (1.11.07).
- Kiparsky, Paul 1968. Metrics and Morphophonemics in the Kalevala. – *Studies Presented to Professor Roman Jakobson by his Students*. Cambridge, Massachusetts, pp. 137–147.
- Kiparsky, Paul 2006. Iambic Inversion in Finnish. – *A Man of Measure. Festschrift in Honour of Fred Karlsson*. Turku: The Linguistic Association of Finland, pp. 138–148 (http://www.ling.helsinki.fi/sky/julkaisut/SKY2006_1/1.2.4.KIPARSKY.pdf).
- Korhonen, Mikko 1999 [1987]. Kalevalamõõdu varasem ajalugu. – *Mäetagused*, nr. 10, lk. 72–89 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr10/wkorhone.htm>).
- Korhonen, Riitta – Vilkuna, Maria 2005. *Sananselityksiä: Ison suomen kieliopin termejä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 1, <http://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk1/> (19.12.07).
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1840. *Wina katk. Üks tähhele pannemise wäärt jut, mis wanna ning noore rahwale juhhatusseks ja kassuks wälja on antud*. Tarto. (http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=25&page_start=&table=Books).
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1854. *Sõda. Wiru wana Lauliku kenam Kandle-lugu. Eesti sõbradele*. Tarto (http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?do=tekst_detail&lang=1&tid=104).
- Kreutzwald KP = Friedrich Reinhold Kreutzwald. *Kalevipoeg. Üks enne-muistne eesti jutt kahekümnes laulus*. Käesolev tekst järgib 1961. a. tekstikriitilist väljaannet, <http://www.kalevipoeg.info/> (1.11.07).
- Krikmann, Arvo 1975. *Vanasõnade sisu ja maailmavaate uurimise probleemistikast*. Väitekiri filoloogiakandidaadi kraadi taotlemiseks. Tartu. (Käsikiri.)

- Krikmann, Arvo 1980. *Towards the typology of Estonian folklore regions*. Preprint KKI-16. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond.
- Krikmann, Arvo 1994. Vokaalide suhetest eesti alliteratsioonis. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 10, lk. 650–659.
- Krikmann, Arvo 1997a. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus (<http://haldjas.folklore.ee/~kriku/LEX/KATUS.HTM>).
- Krikmann, Arvo 1997b. Millised piirid nähtuvad läänemeresoome vanasõnades? – *Õdagumeresoomõ lõunapiir*. Võro Instituudi toimetisõq 1. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, lk. 62–80.
- Krikmann, Arvo 1997c. Retoorilise, modaalse, loogilise ja süntaktilise plaani seostest eesti vanasõnades. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 4–6, lk. 232–244; 327–343; 384–393.
- Krikmann, Arvo 2003. *Alliteratsioon „Kalevipojas” ja regilaulus*. Ettekanne Eesti Teaduste Akadeemia pidulikul koosolekul „Fr. R. Kreutzwald – 200” Tallinnas 28.11.2003.
- Krikmann EKSM = Arvo Krikmann. *Eesti kihelkondade suhtlemistihedus mõistatustes*, <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/LEVIK/intro.htm> (20.11.07).
- Krikmann LMK = Arvo Krikmann. *Lisamaterjali mõistatuste kohta*, <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/aenigma.htm> (12.12.07).
- Krikmann, Arvo – Pajusalu, Karl 2000a. Kus on keskmurde keskpunkt. – *Inter dialectos nominaque. Eesti Keele Instituudi toimetised* 7. Tallinn, lk. 131–172.
- Krikmann, Arvo – Pajusalu, Karl 2000b. *Austatud Mari Must...*, <http://www.folklore.ee/~kriku/MURRE/Index.htm> (20.11.07).
- Krikmann, Arvo – Sarv, Mari *in spe. Eesti lepatriinusõnade levikust ja rütmikast*. (Käsikiri.)
- Krohn, Kaarle 1926. Eesti rahvalaulude värsimõõdust. – *Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest*. Toimetanud M. J. Eisen, Kaarle Krohn, Vihtori Alava, Oskar Kallas, Walter Anderson, V. Grünthal. Esimene köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk XVI–XX.
- Kurs, Ott – Berg, Eiki 1998. Eesti etniline mosaiiksus – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 63–70.
- Kuusi, Matti 1983. *Maria Luukan laulut ja loitsut*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 379. Mikkeli.
- Kuusi, Matti 1994 [1978]. Questions of the Kalevala Metre. – *Songs beyond the Kalevala. Transformations of Oral Poetry*. Studia Fennica Folkloristica 2. Ed. by Anna-Leena Siikala & Sinikka Vakimo. Helsinki, pp. 41–55.
- Kõiva, Otilie 2003. Kihnu rahvalaulikutest – *Vana Kannel VII: 2. Kihnu regilaulud*. Koostanud Otilie Kõiva ja Ingrid Rüütel. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 20–40.
- Küper, Christoph 1988. *Sprache und Metrum: Semiotik und Linguistik des Verses*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Labi, Kanni 2004. Paralleelverbid – regilaulu koostisosad ja keeleüksused. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 225–240.
- Laitinen, Heikki 2003. *Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa. Akateeminen väitöskirja*. Acta Universitatis Tamperensis 943. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Larin Paraske 1982. *Näin lauloi Larin Paraske*. Toimittanut Senni Timonen. Helsinki: SKS.
- Laugaste, Eduard 1965. Kommentaarid. – *ERTA I*, lk. 281–409.
- Laugaste, Eduard 1977. *Eesti rahvaluule*. Tallinn: Valgus.
- Laul, Silvia 2001. *Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas (500 e.Kr. – 500 p.Kr.)*. Muinasaja teadus 9. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 7. Tallinn.
- Lehiste, Ilse 2000. *Keel kirjanduses*. Tartu: Ilmamaa.
- Lehiste, Ilse 2004. Prosody in Speech and Singing. – *Speech Prosody 2004, International Conference; Nara, Japan, March 23-26, 2004*, ed. by Bernard Bel and Isabelle Marlien, ISCA Archive (http://www.isca-speech.org/archive/sp2004/sp04_011.pdf).
- Leino, Pentti 1970. *Strukturaalinen alkusointu suomessa*. – SKST 298. Helsinki.
- Leino, Pentti 1982. *Kieli, runo ja mitta*. SKST 376. Pieksämäki.
- Leino, Pentti 1986. *Language and Metre: Metrics and the Metrical System of Finnish*. Studia Fennica 31. Helsinki.
- Lieberman jt. 2007 = Erez Lieberman, Jean-Baptiste Michel, Joe Jackson, Tina Tang & Martin A. Nowak. Quantifying the evolutionary dynamics of language. – *Nature*. Vol. 449, pp. 713–716 (<http://www.nature.com/nature/journal/v449/n7163/full/nature06137.html>)
- Lintrop, Aado 2001. „Ema haul” lego ja lauluna. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 299–314.
- Lintrop, Aado 2006. Saateks. Kas regilaul on surnud? – *Regilaul – esitus ja tõlgendus*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 23. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk. 7–11.
- Lippus, Pärtel – Pajusalu Karl 2007. *Is Estonian a tonal language: the perception of pitch cue*. Ettekanne Leedu Keele Instituudi konverentsil „The sound and aspects of its research: methodology and practice” Vilniuses 15.11.2007.
- Lippus, Urve 1995. *Linear Musical Thinking. A Theory of Musical Thinking and the Runic Song Tradition of Baltic-Finnish Peoples*. Studia Musicologica Universitatis Helsingiensis VII. Tallinn.
- Lord, Albert B. 1976. Perspectives on Recent Work on Oral Literature – *Oral Literature. Seven Essays*. Ed. By Joseph J. Duggan. Edinburgh, London, pp. 1-24.
- Lord, Albert B. 2003 [1960]. *The Singer of Tales. Second edition*. Editors Stephen Mitchell and Gregory Nagy – Harvard Studies in Comparative Literature Founded by William Henry Schofield 24. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Lotman, Juri 2006 [1970]. *Kunstilise teksti struktuur*. Tallinn: Tänapäev.

- Lotman, Maria-Kristiina – Lotman, Mihhail 2007. Eesti silbilis-rõhulise nelja-
jalalise trohheuse rõhustruktuurist. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 2, lk. 116–142.
- Lotman 1985 = Лотман, Михаил 1985. Стихосложение эстонской народной
поэзии в типологическом аспекте. – *Слово в нашей речи* '85, вып. 5,
Рига, с. 57–81 (<http://www.ut.ee/verse/index.php?sid=6&m=studies>).
- Lotman, Mihhail 1998. Värsisüsteemidest. Peamiselt eesti ja vene värsi näitel. –
Akadeemia, nr. 9–10, lk. 1846–1874; 2058–2078.
- Mielikäinen Aila 1985. Murteen osuus eteläsuomalaisissa kansanrunoissa. –
Ongelmoita oppimia. Näkökulmia Kalevalaan ja kansanrunouteen.
Jyväskylä Studies in the Arts 23. Toimittaneet Heikki Leskinen ja Aila
Mielikäinen. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto, s. 63–84.
- Mirov, Ruth 2002. *Sõnast sõnasse*. Tallinn, Tartu.
- Mirov, Ruth 2006. „Kalevipoja” parandamisest ja Ridala ümberluulendusest. –
Looming, nr. 4, lk. 569–581.
- MK 2 = *Meyers Konversationslexikon*. Leipzig und Wien: Verlag des Biblio-
graphischen Instituts 1885–1892. 2. Band: Atlantis – Blatthornkäfer
(<http://www.retrobibliothek.de/retrobib/stoebern.html?werkid=100149>).
- Moora, A. 1956. Ajaloolis-etnograafilistest valdkondadest Eestis. – *Eesti rahva
etnilisest ajaloost*. Artiklite kogumik, toim. H. Moora. Tallinn: Eesti
Riiklik Kirjastus, lk. 212–254.
- Must, Mari 1987. *Kirderannikumurre*. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari 1989. Haljala regilaulude murdeline taust. – *Vana Kannel* VI. *Haljala
regilaulud* 1. Toim. E. Laugaste. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 70–85.
- Neus, H. 1850–1852. *Ehstnische Volkslieder*. I – III. Reval: Ehstländischen
literärischen Gesellschaft. ([http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?
do=tekst_yldandmed&lang=1&tid=176](http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?do=tekst_yldandmed&lang=1&tid=176)).
- Niit jt. 2002 = Ellen Niit, Varje Lonn, Marja Kallasmaa, Andrus Saareste. Keel.
– *Saaremaa* 1. *Loodus, aeg, inimene*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-
kirjastus, lk. 467–508.
- Nirk, Endel 1958. Kreutzwaldi rahvalaulutöötlustest 1840-ndail aastail. – *Keel
ja Kirjandus*, nr. 10–11, lk. 589–599, 650–664.
- Noel jt. 2002 = Patrizia Noel Aziz Hanna, Katrin Lindner, Andreas Dufter. The
meter of nursery rhymes: Universal vs. language-specific patterns. –
*Sounds and systems. Studies in structure and change. A festschrift for
Theo Vennemann*. David Restle und Dietmar Zaefferer (Hg.). Berlin:
Mouton de Gruyter, pp. 241–267.
- O'Dell jt. 2007 = Michael L. O'Dell, Mietta Lennes, Stefan Werner, Tommi
Nieminen. Looking for Rhythms in Conversational Speech,
<http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1382/1382.pdf> – *16th
International Congress of Phonetic Sciences. Saarbrücken, Germany*,
<http://www.icphs2007.de> (4.11.07).
- Ong, Walter J. 1982. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*.
London, New York.

- Oras, Janika 2001. Muhu regilaulu rütmid. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Toimetaja Tiiu Jaago, Mari Sarv. Tartu, lk. 153–194.
- Oras, Janika 2004a. Helmi Villa regilauluviisid – korrastatud mitmekesisus. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 89–121.
- Oras, Janika 2004b. Heterofoonia ühe regilauluviisi traditsioonilises ja tänapäevases interpretatsioonis. – *Pärimusmuusika muutuv ühiskonnas 2. Tööd etnomusikoloogia alalt 2*. Koostanud ja toimetanud Ingrid Rüütel. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, Eesti Rahvuslik Folkloorinõukogu, lk. 65–76.
- Pagel jt. 2007 = Mark Pagel, Quentin D. Atkinson, Andrew Meade. Frequency of word-use predicts rates of lexical evolution throughout Indo-European history. – *Nature*. Vol. 449, pp. 717–720 (<http://www.nature.com/nature/journal/v449/n7163/full/nature06176.html>)
- Pajusalu, Karl 1996. *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku.
- Pajusalu jt. 2002 = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. *Eesti murded ja kohanimed*. Toimetaja Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Palli, Heldur 1995. Suomalaiset Virossa 1600- ja 1700-luvulla. Tutkimustuloksia ja tutkimukseen liittyviä ongelmia. – *Genos. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja*. Vuosikerta 66, No 1, s. 2–8 (http://www.genealogia.fi/genos/66/66_2.htm).
- Parve, Merike 2003. *Välited lõunaestli murretes*. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Peegel, Juhan 2006 [1954]. *Eesti vanade rahvalaulude keel*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pino, Veera 1963. „Kalevipojas” kasutatud rahvalaulud – *Fr. R. Kreutzwald. Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja lisadega II*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk. 155–243.
- Porthan, Henrik Gabriel 1983 [1766–1778]. *Suomalaisesta runoudesta*. Kääntänyt ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto. SKST 389. Vaasa: SKS.
- Põldmäe, Jaak 1971. *Eesti värsisüsteemid ja silbilis-rõhulise värsisüsteemi arengujooni XX sajandil*. Väitekiri filoloogikandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis).
- Põldmäe, Jaak 1978. *Eesti värsiõpetus*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ridala, Villem 2001 [1924]. Toomas ja Mai. – *ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides. 1924–1925*, http://www.kirmus.ee/erni/rmtk/rida/toom_ftx.html (1.11.07)
- Ross, Jaan – Lehist, Ilse 2001. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Phonology and Phonetics 1. Editor Aditi Lahiri. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

- Rätsep, Huno 1989. Eesti keele tekkimise lugu. – *Akadeemia*, nr. 7, lk. 1503–1524.
- Rüütel, Ingrid 1968. Rahvaluule-ekspeditsioonil Lääne-Eestis. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 11, lk. 677–683.
- Rüütel, Ingrid 1969. *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine*. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu (Käsikiri Eesti Rahvaluule Arhiivis – KK 53).
- Rüütel, Ingrid 1988. *Setu rahvalaulu kihistused ja etnokultuuriline taust*. Preprint KKI-53. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- Rüütel, Ingrid 1998–1999. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni I – III. – *Mäetagused*, nr. 8, lk. 80–95 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr8/ing.htm>), nr. 9, lk. 92–128 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr9/rtl.htm>), nr. 10, lk. 90–105 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr10/rtl.htm>).
- Rüütel, Ingrid 1998. Estonian Folk Music Layers in The Context of Ethnic Relations. – *Folklore*, vol. 6 (<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol6/ruutel.htm>).
- Saareste, Andrus 1955. *Petit Atlas des parlers estoniens. Väike eesti murdeatlas*. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien Nr 28. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Saarlo, Liina 2000a. Kodavere (regi)laulikud: kes ja kas. – *Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Toim. T. Jaago, Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, lk. 161–184.
- Saarlo, Liina 2000b. Kodavere regilaulude vormelid. – *Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Toim. T. Jaago, Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, lk. 123–160.
- Saarlo, Liina 2005. *Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetod ja tähendus*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Sadeniemi, Matti 1951. *Die Metrik des Kalevala-Verses*. FF Communications 139. Helsinki.
- Salak, Märt 1922. *Kalevipoeg ja Kalevala*. Õppeabinõu. Tallinn.
- Salminen, Väinö 1934. *Suomalaisten muinaisrunojen historia* I. SKST 108. Helsinki.
- Sarv, Mari 1997. Keele mõju regilaulu värsimöödule (Kullamaa). – *Maa ja ilm. Pro Folkloristica* V. Tartu, lk. 103–115.
- Sarv, Mari 2000a. Regilaul kui poetiline süsteem. – *Paar sammukest XVII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu, lk. 8–122.
- Sarv, Mari 2000b. Regional varieties in the verse structure of Estonian runo songs. – *Congressus Nonus Internationalis Fennougristarum*. 7.–13. 8. 2000 Tartu. Pars III. Red. Anu Nurk, Triinu Palo, Tõnu Seilenthal. Tartu, p. 87.
- Sarv, Mari 2001. Murtud värsside elust. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Toimetajad T. Jaago, M. Sarv. Tartu, lk. 239–248.

- Sarv, Mari 2002. Regilaulu värsitunnuste kihelkonnasisene varieeruvus (Haljala) – *Lemmeleht. Pro Folkloristica* IX. Toim. M. Hiimäe, K. Labi, J. Oras. Tartu, lk. 215–230.
- Sarv, Mari 2003a. Lõunaeesti regivärsist. – *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat* II 2002. Toim. Mariko Faster. Tartu, lk. 44–54.
- Sarv, Mari 2003b. Lühivormide heakõlalisuse ehituslikest eeldustest. – *Reetor 1. Uurimusi folkloori lühivormidest*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Folkloristika osakond. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, lk. 145–188.
- Sarv, Mari 2004. Laulikute värsivara võrdlus: metoodiline eksperiment. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 241–256.
- Sarv, Vaike 2001. Setu vanema meestelaulu meetrumist rütmilise ja tonaalse organisatsiooni taustal. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Toimetajad Tiiu Jaago, Mari Sarv. Tartu, lk. 95–115.
- Savolainen, Erkki 1998. *Suomen murteet*. Internetix. <http://www.internetix.fi/opinnot/opintojaksot/8kieletkirjallisuus/aidinkieli/murteet/> (24.11.2007).
- Schmiedehelm, M. 1956. Kirde-Eesti hõimudest I aastatuhande viimasel poolel e.m.a. ja meie ajaarvutuse I aastatuhande algupoolel. – *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Artiklite kogumik, toim. H. Moora. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk. 147–159.
- Siikala, Anna-Leena 1994 [1990]. Transformations of the Kalevala Epic. – *Songs beyond the Kalevala. Transformations of Oral Poetry. Studia Fennica Folkloristica* 2. Ed. by Anna-Leena Siikala & Sinikka Vakimo. Helsinki, pp. 15–38.
- Siikala, Anna-Leena – Vakimo, Sinikka 1994. Preface. – *Songs beyond the Kalevala. Transformations of Oral Poetry. Studia Fennica Folkloristica* 2. Ed. by Anna-Leena Siikala & Sinikka Vakimo. Helsinki, pp. 7–12.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SKVR TK = SKVR-tietokanta. *Suomen Kansan Vanhat Runot sähköisessä muodossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://dbgw.finlit.fi/skvr/> (24.11.2007).
- Särg, Taive 2001. Karksi regilaulude värsiehitusest esituse põhjal. – *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Toimetajad Tiiu Jaago, Mari Sarv. Tartu, lk. 195–248.
- Särg, Taive 2004. Värsiehitusega seotud viisivariatsioonid Karksi laulikutel. – *Regilaul – loodud või saadud?* Toimetaja Mari Sarv. Tartu, lk. 123–170.
- Särg, Taive 2005. *Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/dok/2005/b17338311/sarg.pdf>).
- Zeps, Valdis J. 1972. Folk Meters and Latvian Verse. – *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. Volume 18, No 2 (http://www.lituanus.org/1972/72_2_03.htm).

- Zeps, Valdis J. 1989. Metric Tendencies of the Latvian Folk Trochee. – *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs*. Ed. by Vaira Viķis-Freibergs. Kingston, Montreal, pp. 247–257.
- Tampere, Herbert 1932. *Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis*. Äratrükk koguteosest „Kultuuri ja teaduse teilt”. Tartu, lk. 3–16.
- Tampere, Herbert 1935. Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel. – *Kaleviste mailt. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* III. Tartu, lk. 95–107.
- Tampere, Herbert 1956. Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. – *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Toimetanud H. Moora. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk. 255 – 277.
- Tampere, Herbert 1958. *Eesti rahvalaule viisidega* III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tampere, Herbert 1977. Mõned mõtted liivi rahvalaulust. – *Soome-ugri rahvaste muusikapärandist*. Koostaja ja toimetaja I. Rüütel. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 135–144.
- Tampere, Herbert 1999 [1935]. *Eesti rahvalaulude antoloogia* I. Eesti Keele Instituudi rahvamuusika sektori väljaanne. Tallinn.
- Tarkka, Lotte 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. SKST 1033. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarvel, Enn 2007. Piiskopi- ja orduaeg 1227–1572. – *Saaremaa 2. Ajalugu, majandus, kultuur*. Tallinn: Koolibri, lk. 77–142.
- Tedre, Ülo 1998. Rahvalaulud. – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 548–564.
- Timonen, Senni 2004. *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. SKST 963. Helsinki: SKS.
- Toomse, Mihkel 1998. *Lõuna-Eesti murded 1–30. Kaardid*. Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 56. Toimetanud Karl Pajusalu. Turku.
- Vaba, Lembit 1997. Eesti-läti keelepiiri kujunemise ajaloost. – *Õdagumeresoomõ lõunapiir*. Võro Instituudi toimõtisõq 1. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, lk. 113–117.
- Valk, Ülo 2000. Regilaul kui kommunikatsioon teispoolsusega. – *Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Toim. T. Jaago, Ü. Valk. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool, lk. 245–276.
- Viidalepp, Richard 1959. Eesti rahvalaulude poeetika ja keel. – *Eesti rahvaluule ülevaade*. Toim. R. Viidalepp. Tallinn, lk. 116–177.
- Viires, Ants 1988. Tagasivaade – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 655–665.
- Viitso, Tiit-Rein 2003a. Structure of the Estonian language. Phonology, morphology and word formation. – *Estonian Language. Linguistica*

- Uralica supplementary series*. Volume 1. Edited by Mati Erelt. Tallinn: Estonian Academy Publishers, pp. 9–92.
- Viitso, Tiit-Rein 2003b. Rise and development of the Estonian language. – *Estonian Language. Linguistica Uralica supplementary series*. Volume 1. Edited by Mati Erelt. Tallinn: Estonian Academy Publishers, pp. 130–230.
- Virtanen, Leea 1987. Suomalaisen ja virolaisen kansanrunouden suhteista. – *Viron veräjät*. Tietolipas 105. Toim. L. Virtanen. Helsinki: SKS, s. 13–35.
- VK VI = *Vana Kannel VI. Haljala regilaulud*. 1, 2. Toim. E. Laugaste. Tallinn: Eesti Raamat 1989.
- VK VIII = *Vana Kannel VIII. Jõhvi ja Iisaku regilaulud*. Koostajad Hilja Kokamägi, Ülo Tedre, Edna Tuvi. Toimetaja Ülo Tedre. Tartu: Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuseum 1999.
- VV = *Vadja vanasõnad eesti, soome, karjala ja vene vastetega*. Koostanud Vaina Mälk. Tallinn 1976.
- Värv, Ellen 1998. Riitumine ja rahvarõivad. – *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk. 367–396.
- Wiik, Kalevi 1996. On The Baltic Sea Phonetic Area. – *Estonian Prosody: Papers from a Symposium*. Edited by Ilse Lehist and Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, pp. 235–250.
- Wiik, Kalevi 1999. Etelä-Viron murrerajat Toomse-Pajusalun karttojen valossa. – *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad. Võro Instituudi toimõtiseq* 6. Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro: Võro Instituut, lk. 93–125.
- Wiru laulik 1861. Lugejale. – *Angerwaksad : üks laulu-krantsikene, mis Wiru laulik väljaannud*. Tarto, lk. 2–4 (http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisa-materjalid/ajatelje_materjalid?item_id=18&page_start=&table=Books).
- Wuolijoki, Hella 1986 [1914]. *Sõja laul*. Redigeerinud, kommenteerinud, saate- ja järelsõna kirjutanud Ruth Mirov. Tallinn: Eesti Raamat.

LISAD

LISA 1. VÄRSILIHKIDE JA RÜTMIVARIANTIDE ESINEMISPROTSENDID KIHELKONNITI

	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareegli- päraseid	topelt- positsioo nidega	seitsme- positsioo nilisi	eel- löögiga
Hlj	58,4%	11,6%	29,0%	1,0%	13,4%	1,2%	1,0%
Iis	58,6%	16,8%	18,6%	6,0%	10,8%	7,8%	1,2%
Jõh	55,0%	14,4%	27,2%	3,4%	14,8%	6,6%	1,2%
Kad	57,0%	14,0%	26,4%	2,6%	14,4%	0,4%	0,2%
Lüg	53,2%	9,8%	34,6%	2,4%	12,0%	1,0%	0,8%
Rak	60,6%	14,2%	23,0%	2,2%	13,2%	4,6%	0,2%
Sim	54,2%	11,4%	30,2%	4,2%	14,0%	1,6%	1,2%
Vai	55,0%	13,2%	25,6%	6,2%	11,0%	4,8%	0,2%
VJg	54,0%	10,2%	32,2%	3,6%	11,4%	3,6%	0,4%
VMr	59,2%	12,6%	23,4%	4,8%	14,6%	7,6%	1,0%
VNg	56,2%	13,4%	25,6%	4,8%	13,4%	5,8%	0,4%
Kod	60,8%	15,0%	21,8%	2,4%	19,6%	4,2%	2,0%
Ksi	57,4%	17,2%	20,4%	5,0%	13,0%	8,2%	1,0%
Lai	53,4%	18,4%	23,8%	4,4%	9,2%	6,6%	0,6%
MMg	58,6%	17,4%	20,2%	3,8%	18,2%	7,4%	1,0%
Pal	60,0%	18,4%	18,8%	2,8%	16,0%	6,4%	0,2%
Trm	53,6%	23,0%	17,4%	6,0%	14,6%	5,4%	2,6%
Äks	56,6%	18,2%	20,2%	5,0%	12,0%	3,0%	0,0%
Amb	58,8%	11,6%	25,0%	4,6%	13,0%	3,8%	0,0%
Ann	60,9%	18,7%	16,5%	3,9%	17,0%	9,6%	2,6%
JJn	59,6%	15,2%	22,8%	2,4%	18,6%	2,2%	1,4%
JMd	58,0%	14,0%	26,4%	1,6%	26,4%	3,0%	0,2%
Koe	58,7%	11,6%	24,6%	5,2%	11,2%	4,3%	0,8%
Pai	58,2%	18,8%	19,8%	3,2%	18,6%	9,0%	1,2%
Pee	58,4%	13,6%	22,0%	6,0%	16,0%	2,2%	0,0%
Tür	61,0%	13,4%	20,4%	5,2%	18,8%	7,2%	0,0%
KJn	60,8%	14,4%	19,8%	5,0%	12,4%	3,6%	0,2%
Kõp	58,2%	20,4%	17,4%	4,0%	25,4%	2,4%	0,2%
Pil	58,0%	18,4%	20,2%	3,4%	18,2%	6,2%	0,6%
Plt	57,6%	14,0%	22,0%	6,4%	12,0%	3,2%	0,6%
SJn	61,0%	19,6%	14,2%	5,2%	18,8%	2,8%	4,2%
Vil	57,6%	21,0%	16,6%	4,8%	17,0%	4,8%	0,2%
Hel	60,6%	20,6%	14,6%	4,2%	16,0%	6,2%	0,2%
Hls	58,8%	17,8%	18,8%	4,6%	14,2%	4,0%	0,4%
Krk	53,6%	21,4%	19,2%	5,8%	11,0%	10,0%	0,0%
Pst	54,0%	22,0%	16,6%	7,4%	11,6%	5,6%	0,2%
Trv	53,6%	21,6%	18,2%	6,6%	16,4%	7,4%	0,6%

	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareegli- päraseid	topelt- positsioo nidega	seitsme- positsioo nilisi	eel- löögiga
Hag	61,2%	19,8%	17,0%	2,0%	19,4%	10,6%	4,2%
HJn	57,4%	15,8%	21,0%	5,8%	17,8%	4,2%	0,4%
HMd	59,0%	28,6%	8,8%	3,6%	34,2%	17,8%	0,8%
Juu	55,6%	22,4%	18,4%	3,6%	22,2%	11,2%	3,0%
Jõe	61,2%	13,6%	21,8%	3,4%	19,6%	7,4%	1,0%
Jür	65,4%	18,2%	13,0%	3,4%	21,8%	16,8%	2,4%
Kei	60,4%	22,8%	14,6%	2,2%	22,8%	19,6%	3,8%
Kos	52,2%	20,8%	23,4%	3,6%	13,6%	6,4%	1,4%
Kuu	54,8%	11,0%	32,4%	1,8%	15,8%	0,8%	0,0%
Nis	54,0%	27,0%	15,6%	3,4%	28,8%	23,8%	8,8%
Rap	63,2%	23,8%	9,4%	3,6%	24,0%	18,6%	5,0%
Ris	60,2%	28,0%	8,0%	3,8%	31,8%	20,0%	1,2%
Han	58,4%	22,4%	14,6%	4,6%	17,4%	20,0%	7,4%
Kir	55,6%	27,8%	12,0%	4,6%	18,6%	24,2%	4,8%
Kse	53,6%	27,0%	15,4%	4,0%	23,6%	16,4%	4,6%
Kul	63,0%	27,8%	6,4%	2,8%	19,2%	21,4%	5,2%
Lih	58,8%	25,0%	13,8%	2,4%	17,0%	22,6%	5,0%
LNg	57,0%	30,4%	10,0%	2,6%	15,2%	24,2%	4,2%
Mar	62,8%	18,0%	16,8%	2,4%	21,0%	16,6%	3,8%
Mär	59,4%	27,4%	11,2%	2,0%	17,8%	23,4%	3,4%
Noa	61,8%	28,4%	8,4%	1,4%	23,6%	28,0%	2,4%
Rid	59,4%	22,6%	15,2%	2,8%	20,8%	17,4%	2,0%
Var	60,2%	25,4%	10,6%	3,8%	18,8%	18,8%	1,0%
Vig	60,0%	22,4%	14,8%	2,8%	14,2%	21,2%	0,4%
Aud	55,0%	24,4%	15,2%	5,4%	20,0%	16,2%	0,6%
Hää	54,4%	29,4%	9,4%	6,8%	20,8%	7,6%	0,2%
Khn	50,8%	27,0%	16,2%	6,0%	30,8%	3,6%	0,4%
Mih	58,9%	28,9%	7,1%	5,0%	24,1%	33,5%	1,3%
PJg	63,4%	25,0%	9,0%	2,6%	25,6%	15,4%	0,8%
Pär	54,8%	23,4%	17,2%	4,6%	22,6%	6,0%	2,2%
Saa	57,4%	26,8%	11,4%	4,4%	16,8%	9,6%	0,4%
Tor	59,4%	21,8%	13,4%	5,4%	17,2%	8,0%	0,6%
Tõs	61,6%	26,8%	8,0%	3,6%	26,0%	10,2%	1,6%
Vän	59,4%	20,0%	15,8%	4,8%	22,8%	7,2%	0,8%
Emm	58,0%	31,2%	7,2%	3,6%	37,0%	32,4%	1,8%
Käi	60,6%	32,8%	4,6%	2,0%	37,4%	43,2%	4,6%
Phl	58,2%	33,8%	4,2%	3,8%	34,8%	30,2%	1,6%
Rei	57,0%	36,4%	3,4%	3,2%	35,4%	28,8%	1,0%

	vältelisi	rõhulisi	murtud	ebareegli- päraseid	topelt- positsioo nidega	seitsme- positsioo nilisi	eel- löögiga
Ans	60,0%	31,0%	5,6%	3,4%	39,2%	24,0%	7,0%
Jaa	56,4%	27,4%	10,4%	5,8%	36,2%	18,8%	2,6%
Jäm	60,4%	28,6%	8,4%	2,6%	45,0%	25,6%	8,4%
Kaa	62,5%	27,6%	7,6%	2,3%	35,8%	28,7%	6,5%
Khk	53,4%	32,4%	9,2%	5,0%	38,2%	28,4%	3,6%
Krj	53,8%	35,6%	6,2%	4,4%	29,8%	29,0%	1,8%
Kär	54,0%	38,2%	5,2%	2,6%	33,9%	27,9%	4,4%
Muh	58,4%	18,0%	20,0%	3,6%	27,8%	10,6%	2,8%
Mus	61,2%	29,8%	6,4%	2,6%	29,6%	31,0%	5,4%
Pha	59,9%	32,0%	6,2%	1,9%	32,0%	24,1%	3,5%
Pöi	55,4%	22,4%	19,8%	2,4%	30,8%	12,4%	1,2%
Vll	48,4%	36,9%	9,2%	5,5%	30,5%	32,6%	7,7%
Kam	46,4%	31,2%	11,6%	10,8%	15,8%	12,4%	4,2%
Nõo	59,0%	25,8%	12,2%	3,0%	16,6%	17,0%	1,2%
Ote	51,2%	32,6%	11,6%	4,6%	13,2%	12,8%	1,0%
Puh	54,0%	26,8%	13,0%	6,2%	15,6%	11,8%	0,8%
Ran	51,4%	22,0%	20,0%	6,6%	13,2%	3,4%	0,6%
Rõn	55,0%	31,2%	7,6%	6,2%	15,6%	19,4%	0,4%
San	55,4%	31,4%	7,4%	5,8%	11,0%	23,2%	0,6%
TMr	52,2%	24,8%	15,8%	7,2%	16,0%	7,0%	0,0%
Võn	52,0%	31,6%	9,8%	6,6%	11,6%	11,2%	0,0%
Har	45,0%	43,0%	2,8%	9,2%	21,8%	31,2%	0,8%
Kan	44,4%	37,2%	10,6%	7,8%	13,6%	24,6%	0,8%
Krl	46,0%	35,6%	9,0%	9,4%	13,6%	25,8%	0,6%
Plv	42,0%	42,0%	3,8%	12,2%	11,6%	25,6%	0,0%
Rõu	49,0%	38,4%	4,8%	7,8%	16,6%	24,8%	0,6%
Räp	53,2%	27,2%	13,0%	6,6%	19,6%	13,2%	1,4%
Urv	45,0%	37,0%	6,8%	11,2%	14,0%	26,2%	0,2%
Vas	48,0%	38,8%	5,2%	8,0%	20,2%	30,0%	1,6%
keskmine	56,6%	23,6%	15,3%	4,5%	20,2%	14,0%	1,9%
vähim	42,0%	9,8%	2,8%	1,0%	9,2%	0,4%	0,0%
suurim	65,4%	43,0%	34,6%	12,2%	45,0%	43,2%	8,8%
ulatus	23,4%	33,2%	31,8%	11,2%	35,8%	42,8%	8,8%

LISA 2. TEKSTINÄITED TEISE PEATÜKI JUURDE

Lisa 2.1. „Kalevipoja” V laulu algus

Juba hommikune puna,
Koidu ettekuulutaja
Taeva palgeid palistamas;
Juba sirendavad tähed
Koidu piirel kahvatamas;
Ju ehk laulis Looja kukke
Uue pääva ukse suussa,
Kõõruteles taadi kana
Valguse õue väraval.

Kalevipoeg, kangelane
Vetevoode veeretusel,
Laia laente langutusel
Ujub Soome ranna poole.
Tugev käsi lõhkus laeneid,
Peksis laeneid merepinnal;
Kiigutava vete kätki
Veereteles virku meesta,
Usinada ujujada
Langutava laente turjal
Kaugemale põhja poole.
Kaljuranna kallastele.

Koidu heledama kuma
Paneb merda punetama,
Mere laeneid lõkendama.
Juba paistab kauge'elta
Soome kaljukünklik randa,
Kerkib ikka kõrgemale
Silmavaatel seisamaie.

Tugev käsi lõhkus laeneid,
Peksis laeneid merepinnal;
Kiigutava vete kätki
Veereteles virku meesta,
Usinada ujujada
Langutava laente turjal
Kaugemale kalda poole.

Ja kui pääva luues valgus
Koidu pihust lahti peasis,
Teretelles terasida
Taevast hakkas külvamaie,

Mis kui litrid merepinnal,
Siidilindid laenetele
Vesineidu ehitavad:
Jõudis Kalevide poega,
Kangelaste kasvandikku
Soome ranna kaldadele.
Istus väsind vennikene
Kõrge kaljurünka peale,
Veteveerul vintsund liikmeid
Natukene puhkamaie;
Istus kaljurünka peale.
Väsind keha karastama
Hommikuse tuule õhul,
Vete laenete vilula,
Istus maha kalju peale
Tülpind rammu toetama
Jahutaval kaste jälgil,
Mere karastaval aurul.

Soome tuuslar, tuuletarka,
Oli paati randa jätnud,
Lodjakesta ahelaga
Kalju külgi kütkenanud,
Et ei laente mängimine,
Kõrgemate kõikumine,
Marutuule mässamine
Lootsikut ei lõhkunessa.

Laululinnud lustikeelil
Tõusnud päikest teretama.
Juba lõuke lõõritelles
Tallab kerget tuuleteeda,
Õöpik hõiskab lepikusta,
Kägu kukub kuusikusta,
Teised lauljad tammikusta:
Laulid tänulugusida
Vanaisale iluksa,
Taara-taadile auksa.

Kreutzwald KP: V

Lisa 2.2. Villem Ridala poeemi „Toomas ja Mai” XX laulu algus

Ämmake, ägeda moori,
Tõusis aiva hommikulla,
Vara enne valge'eda.

Muil olid Mustikud murulla,
Omad Küüdnud kütke'essa,
Muude karja karjamaalla,
Oma karja karjaaias.
Läksi lehma lüpsamaie,
Kaldus vitsa võttamaie,
Kargas karja saatamaie.

Sai taha küla tänava,
Küla nurmede kohalle,
Aidade harude päälle.

Külas palju naisi noori,
Linikpäid linikulisi.

Ämma, to ägeda moori,
Saije karja vaini'ulle,
Valla naiste vaihe'elle,
Küljelle külaste naiste.
Ees oli kümme naist külasta,
Vallast viis vanada naista.

Küsisid külasid naised,
Valla naised vaidelivad,
Teise otsa tütarlapsed,
Oma otsa neitsikene:
„Kus Maiekene, minija?”

Ämma kuulis, ämma kostis:
„Maieke, minijakene,
Mai magakse vooede'essa,
Kalli kaasa kainalussa!”

Eidekene, hellakene,
Kullakene, kukukene,
Läks koduje kulgemaie,
Kaarte alla kaldumaie.

Kes ta vasta või tulekse?
Tuli vasta Maiekene,
Mesimarjake minija.

Sõnus ämm, ägeda moori:
„Kuule, Mai, minijakene,
Tooma kaasa kallikene,

Miks on saapasi verine,
Kapet hurme karvaline?”

„Eidekene, hellakene,
Mesimarja memmekene,
Eile lasksin lambakese,
Laua alta laugu talle,
Õrrelt musta kukekese,
Lakast laululinnukese,
Laudast valgepää vasika,
Sest on saapani verine,
Kapet hurme karvaline!”

Eidekene hellakene
Läksi õuesta tareje,
Säälta uksille ujusi
Ja vajusi varju alla,
Kullatseie kamberije,
Hõbetseie hoone'eie:
Veel on toas tugane talle,
Laua alla lauku talle,
Lakas laululinnukene,
Laudas valgepää vasikas.

Ämm läks süngi seadamaie:
Leidis vooede'ed verised,
Linad lepakarvalised,
Hurmased udupalakad,
Padjad voodessa punased.

Eidekene, hellakene,
Sõna lausus, nii sõnusi:
„Meiekene, minijakene,
Miks on vooede'ed verised?
Sina tapsid Toomakese,
Hukkasid unise kaasa!”

Maieke, Maderu neidu,
Maie, marjavarrekene,
Käed uksile ulati,
Sagarille satuteli.

Ridala 2001

LISA 3. REGILAUDE JA MURDETEKSTIDE SÕNAVARA SILBILINE KOOSTIS

Lisa 3.1. Tekstinäiteid arhailiste keelevormide kasutuse kohta regilaulus

Lõpukaota sõnavormid on esitatud paksus kirjas, muud arhaismid on alla joonitud.

Os see **meesi** mullõ **saasi**,
hopõn all ao täht,
miis pääl päävä täht,
küpar pään künnäpää leht,
hamõ sällän haavaleht,
hüü hüül liinalipp,
kaput jalan kala soomus,
särk sällän säre soomus,
kinda käen kerigu kirjä,
hüü hõölen Riia risti.
Sõidi ma **alta** Allu liina,
päält keiseri kerigu.
Mõtlis liina lipu olõvat.
Es see olõ liina **lippu**,
olli vaesõ mehe varu aludsõ,
pilliruudsõ roovikõsõ.
H II 36, 305/6 (506) < Urv

Kes sie kõndse **teeda** mööda?
Noori meessi, kõrki poissi,
seep sie kõndse **teeda** mööda.
Hobu all kui ahi vars,
esi pääl kui päivakene,
jala all kui jaanililli,
küpar pääl kui kerku **torni**.
H III 10, 317/8 (3) < Ote

Küll on sirge mere **roogu**,
veel on sirgem meie **velle**.
Küll on valge mere **vahtu**,
veel on valgem meie **velle**.
Poolamaa õlu punane,
punasep veel meie **velle**.
Oleks see **meesi minule**,

Ubin on uhke **uibuenna**,
veel on uhkemp meie **velle**;
Kui na käiva **kirikunna**
või na lasev laada **teeda**,
kübar o pāhan päeva kirja,
ame seljan ao kirja.
Hobu **alla** kui see **ahju**,
mees on **peale*** kui see **pärna**.
Saabas mass sada taluda,
kübar mass kümme külada.
H II 42, 585/8 < Krk

* Läänepoolse Eesti regilauludes on alaleütleva käände puhul küllalt sageli kasutatud alaleütleva vormi (sarnaselt on käändelõppe kasutatud ka sisekohakäänetes, vt. Peegel 2006: 98)

Vaat kus sõidab **noori meesi**,
vaat kus noore mehe hobune:
hobu **alla** kui see **ahju**,
meesi pääle kui see **päeva**,
kübar kui kiriku **kella**
juuksed kui jumalavitsad,
vöö kui vihma vikerkaar.
Neiu **varjulta** vaatas,
kibi ääres **kükakile**,
kannu ääres **käpakile**:
oleks see **meesi minule**,
suust ma söödaks, suust ma joodaks,
suust ma söödaks suhkurida,
piust ma pistaks pähkelida,
kamalust kana munada.
H II 21, 353/4 (2) < Tor

Oleks see kaasa **kaole**,
mis sääl sõidab **teeda** mööda,
ratsutab mööda radada:
hobu **alla** kui see **ahju**,
ise **peale** kui see **päeva**,
kübar kui kuningakrooni,
vöö kui vihma vikerkaari.
EÜS VI 1716 (187) < JJn

Mina aga **meesi** Märjamaalt,
hobu **alla** Harjumaalt,
piitsa **peossa** Pärnumaalt.
Tüki mina sõitsin Türgi maad,
natukese Narva maad,
poole versta Pohla maad.
Mis mina hoolin hoobeldes
või kardan kõrtsis kiideldes,
minu oma siin ei ole,
minu kaasa siin ei kasva.
Minu oma Haapsalus,
minu kaasa kaugel maal
üle soo, üle raba,
üle pitka peeru metsa,
üle laia laua metsa.
Tuul tal viigu **tervisida**
Kivid kännud **käskusida**
Aja teivad **armusida**
Pilved pitka igada
Taevas tarka **meelekesta**.
ERA II 7, 411/2 (39) < Rap

Sõidan **teeda** sõidan **maada**,
sõidan **sildada sinista**,
sõidan **sildada punasta**,
rohelist roosilista,
maada maksa **karvalista**.
Hobu **alla** kui se **ahju**,
ise **päälla** kui se **päeva**,
kübar kui kiriku **kella**,
vöö kui linna lippu **linti**.
Neidu vahtis **aknasta**:
oleks see mees **minulla**,
oleks see kaasa **kanalla**,
mis seal sõidab **teeda** mööda,
aeleb arude mööda,
Kuuramaa mägesid mööda.
Kui'p se mees mind ei võtta,
mind ei võtta teist ei jätta:
hobu alla hallitagu,
sada selga sammeldagu,
ise peäle päivitagu,
kübar pähe kolletagu,
vöö taal vööle vöödidagu.
H II 9, 338/9 (11) < Hlj

Lisa 3.2. Eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsent ja keskmine sõnapikkus regilauludes

	1-silbilisi	2-silbilisi	3-silbilisi	4-silbilisi	keskmine pikkus
Hlj	12%	58%	15%	14%	2,33
Iis	13%	64%	13%	10%	2,20
Jõh	15%	56%	16%	12%	2,26
Kad	15%	59%	14%	12%	2,24
Lüg	16%	53%	17%	13%	2,29
Rak	15%	62%	13%	10%	2,18
Sim	16%	56%	17%	11%	2,24
Vai	17%	59%	14%	10%	2,18
VJg	16%	56%	16%	11%	2,23
VMr	16%	57%	15%	11%	2,22
VNg	15%	58%	16%	10%	2,22
Kod	17%	61%	12%	10%	2,15
Ksi	19%	56%	13%	12%	2,18
Lai	18%	58%	14%	11%	2,18
MMg	17%	60%	12%	11%	2,17
Pal	19%	60%	10%	11%	2,14
Trm	17%	62%	11%	10%	2,14
Äks	20%	60%	11%	9%	2,10
Amb	19%	57%	14%	10%	2,16
Ann	14%	64%	12%	10%	2,18
JJn	15%	63%	11%	11%	2,19
JMd	18%	59%	12%	10%	2,16
Koe	16%	57%	14%	12%	2,23
Pai	18%	60%	11%	11%	2,15
Pee	15%	62%	12%	11%	2,20
Tür	14%	60%	14%	12%	2,25
KJn	16%	58%	12%	14%	2,25
Kõp	19%	60%	10%	11%	2,15
Pil	16%	60%	12%	11%	2,19
Plt	18%	54%	14%	13%	2,23
SJn	17%	64%	9%	10%	2,12
Vil	17%	60%	11%	12%	2,18
Hel	18%	63%	9%	11%	2,12
Hls	18%	59%	10%	12%	2,17
Krk	18%	61%	11%	10%	2,13
Pst	17%	62%	11%	10%	2,15
Trv	16%	61%	12%	10%	2,17

	1-silbilisi	2-silbilisi	3-silbilisi	4-silbilisi	keskmine pikkus
Hag	19%	61%	11%	9%	2,11
HJn	15%	60%	12%	13%	2,24
HMd	19%	63%	10%	8%	2,07
Juu	18%	62%	13%	7%	2,11
Jõe	17%	57%	13%	12%	2,21
Jür	18%	64%	11%	7%	2,09
Kei	19%	64%	11%	6%	2,04
Kos	15%	59%	15%	11%	2,22
Kuu	15%	57%	17%	11%	2,25
Nis	21%	59%	13%	7%	2,06
Rap	19%	62%	11%	8%	2,08
Ris	19%	64%	11%	6%	2,04
Han	21%	60%	13%	6%	2,03
Kir	21%	63%	11%	5%	2,00
Kse	19%	61%	13%	7%	2,09
Kul	18%	62%	10%	10%	2,13
Lih	22%	60%	11%	6%	2,03
LNg	19%	63%	11%	7%	2,07
Mar	17%	62%	13%	9%	2,14
Mär	22%	59%	11%	7%	2,03
Noa	20%	62%	13%	6%	2,04
Rid	19%	62%	11%	6%	2,05
Var	21%	63%	10%	7%	2,03
Vig	21%	60%	11%	8%	2,08
Aud	17%	61%	13%	9%	2,13
Hää	18%	63%	8%	10%	2,11
Khn	19%	62%	11%	9%	2,09
Mih	21%	59%	14%	6%	2,04
PJg	20%	63%	9%	8%	2,05
Pär	16%	64%	11%	9%	2,14
Saa	19%	64%	8%	10%	2,09
Tor	17%	63%	9%	11%	2,15
Tõs	19%	63%	8%	10%	2,08
Vän	17%	64%	11%	9%	2,11
Emm	21%	62%	13%	5%	2,01
Käi	22%	61%	14%	3%	1,99
Phl	20%	63%	11%	5%	2,02
Rei	22%	66%	10%	3%	1,94

	1-silbilisi	2-silbilisi	3-silbilisi	4-silbilisi	keskmine pikkus
Ans	17%	66%	11%	5%	2,05
Jaa	19%	63%	12%	6%	2,05
Jäm	17%	64%	13%	7%	2,10
Kaa	24%	62%	10%	5%	1,97
Khk	20%	63%	13%	4%	2,03
Krj	22%	61%	12%	4%	1,99
Kär	24%	61%	10%	5%	1,96
Muh	18%	62%	12%	8%	2,11
Mus	21%	61%	12%	7%	2,04
Pha	21%	65%	9%	5%	1,98
Pöi	17%	63%	13%	7%	2,12
Vll	22%	59%	15%	4%	2,01
Kam	17%	61%	12%	10%	2,15
Nõo	18%	62%	10%	10%	2,12
Ote	18%	62%	9%	11%	2,13
Puh	15%	63%	11%	10%	2,17
Ran	19%	59%	11%	10%	2,12
Rõn	18%	65%	9%	8%	2,06
San	16%	65%	10%	9%	2,13
TMr	17%	56%	13%	13%	2,23
Võn	20%	61%	9%	10%	2,09
Har	23%	63%	7%	7%	1,99
Kan	16%	62%	12%	9%	2,15
Krl	19%	62%	10%	9%	2,09
Plv	20%	63%	9%	8%	2,06
Rõu	20%	63%	9%	8%	2,05
Räp	19%	60%	11%	10%	2,12
Urv	20%	63%	9%	8%	2,05
Vas	20%	58%	11%	11%	2,14
keskmine	18%	61%	12%	9%	2,12

Lisa 3.3. Viru-Nigula murdenäide A. Saareste „Väikesest eesti murdeatlasest”

Reijetua akken one lahti ja ukkseedise uksi raukasilla (~ raukali). Seiinad one siin keik (~ kaik) nogised, perrmand savest, tuba üläväl rösiaaugust (viņņja-august) saate kibeda suitsu ja vinga täis, sest vollviauk(u) one jo kinni. Parrsi vaheld ribuvata alle kuivaned rugikorred. Sebigud ja otraspättsigud küpsevata ahhjus, kattela (~ paea) sies kieevad tuhlid ja naurid, sield touuse öüri üles. Perepojad kahekeste istusivata praigu maha arina (~ lie) ede, adnavata nüüd nälljāse kueerale süüā, kollmas poiiga vahti päāld. Taat (~ isa) ja āiīā one panned uuue redemi ahhju āäre seiina nojale, nüüd nāvād tieevad, parandavata ja usina kohendavata kerda kirvi, labidu, vigastisi, arusi (~ rehasi), vartasi ja oustelle raņņjiruomasi. Ema tous vogi tagand üles ja meni reiiluse alle, ottas sield kauulakouugud ja paņņned kaasa, toi neiijega kaiivust vett ja kandas sene suuuri(de) puije alle küōki. Meije āmmā, triibuline sieelik <mussta pieedu> selljas ja passlid jalas, istu kaņņjaspuije taga ja kuub kaņņņast, surrnuk (~ lutspol) toiisel kās ja ise lauuula regivirrsusi. Pieen (~pisukene) ja notra lapsi maga kättkis, palakas all, sue punase-kelldase kirju tekki üvāst päāl, ja oiida sirra pihus, mida ode one tāmāle andanu. Kārrbelaisi one pali, nāvād kibuvata tāmāle suhu ja sääāsed suruvata. Tūtrik tuli kuru kaut, läbi verava, sauunast kodo, andas emikselle, pāsšile, lehmidelle ja muije teuurastelle juua, ast siis ülä künnikse tuba ja pani leiivakanniga, lieemevaagna, kalljakaba, voipiiima, kapsad-kaaalgad, tügi tailiha, morrgud (~ vorrstid) ja lounest järālā jāāāned sillgud talldreguga ja nuad-lusigad lauuvale ja akkab nüüd eneselle lahju – kindu ja vūeesi kuduma. Onu [lelle] one kogulappatu käijega mend ommiku mettsa taha naaburi pere, vabadigu juure. Tādi pese pahemba kätt nurrigas käsi. Vāllās pāiivā (~ pāi) ei paissta enamb mitte, vaiide saeab. Mussta pillvā one meije kohas, tāmā vaju sohu. Kaugeld kossta sagedast āijekese mūrina, ka vālku lüeb (~ one nāhā). Ūōllā, et eiile üese oleva mujal vāhā üebigu lauulu āāld kuuldu. Ninda lähte meil se ilus suvine laubā ehtalle. Pieerud panna tuleambas polema. Seda pāiivā mina en unesta milllagi vāllā, seda ma mālēstan ikke ja alal(d)i.

Saareste 1955: 102–103

Lisa 3.4. Eri silbiarvuga sõnade esinemisprotsent ja keskmine sõnapikkus A. Saareste „Väikese eesti murdeatlase” tekstinäidetes

	1	2	3	4	keskmine pikkus
kirjakeel	25%	57%	15%	3%	1,95
Ann	27%	54%	18%	2%	1,94
Emm	28%	59%	12%	2%	1,88
Hää	27%	55%	16%	2%	1,92
Juu	29%	52%	17%	2%	1,93
Jäm	28%	50%	18%	4%	1,97
Jõh	28%	57%	13%	2%	1,89
Kam	27%	54%	15%	3%	1,95
Krk	30%	57%	11%	2%	1,87
Khn	25%	57%	16%	3%	1,97
Kod	23%	57%	16%	4%	2,00
KJn	29%	57%	13%	1%	1,85
Kuu	28%	50%	18%	3%	1,98
Mar	26%	55%	16%	2%	1,94
Mih	27%	59%	11%	2%	1,88
Muh	27%	57%	14%	2%	1,92
Mus	26%	58%	13%	2%	1,94
Põi	27%	57%	13%	2%	1,92
Ris	28%	56%	15%	1%	1,89
Rõu	32%	51%	13%	4%	1,90
Räp	28%	55%	14%	4%	1,94
Se	31%	51%	14%	4%	1,91
Trv	26%	57%	14%	3%	1,93
Vai	20%	58%	19%	4%	2,06
Var	29%	55%	15%	2%	1,90
VNg	20%	57%	17%	6%	2,10
Vän	28%	56%	15%	1%	1,89

LISA 4. JÕHVI JA IISAKU LAULIKUTE VÄRSIVARADE SEOS

Lisa 4.1. Laulikute värsivarade ühisosade võrdlus
ootuspärasega (vahed)

	Lienu Kilk	Lien Pakas	Mari Maater	Kadri Mägi	Mall Nurk	Jüri Pakas	Leena Randmer	Mari Rabin	Kadri Mölder	Kadri Tillemann	Jaakob Saks	Kristjan Villmann	Jüri Adorf	Leeno Savest	Liisu Riimal	Leeno Uppus	Liisu Põdrum	Mari Augas
Lienu Kilk		36	28	6	-6	-12	-5	-23	1	0	-5	0	-4	0	-6	-4	-16	-6
Lien Pakas	36		33	-10	5	-6	0	-25	-9	0	-7	-8	-4	-5	0	-1	-10	-9
Mari Maater	30	35		32	0	-13	-5	-17	-21	0	-5	-10	-3	-14	-1	-2	-10	-15
Kadri Mägi	8	-7	35		10	0	-7	-7	-13	2	-10	-8	-7	-11	2	-3	10	-10
Mall Nurk	-5	7	4	14		15	3	24	-11	-13	-6	-2	-6	-1	7	-1	-32	-10
Jüri Pakas	-10	-3	-11	0	11		-2	24	0	-11	6	4	1	-9	-13	-2	-13	10
Leena Randmer	-5	-1	-4	-3	9	2		-7	3	0	2	2	1	4	2	0	6	5
Mari Rabin	-14	-15	-17	-15	14	14	4		16	1	8	9	6	12	5	4	13	7
Kadri Mölder	1	-8	-19	-10	-9	3	-1	19		25	-3	0	0	-4	-2	5	6	-8
Kadri Tillemann	0	1	1	3	-12	-10	-2	-1	24		-5	-4	-5	-1	-4	0	12	-9
Jaakob Saks	-5	-7	-2	-5	0	12	0	4	0	-3		5	5	1	-3	0	0	14
Kristjan Villmann	-1	-9	-10	-6	3	6	2	-2	3	-2	7		7	10	-1	-2	-3	6
Jüri Adorf	-4	-5	-1	-2	1	6	0	-1	5	-3	7	6		4	0	-1	7	3
Leeno Savest	0	-6	-13	-9	3	-6	4	2	-1	1	3	9	5		3	1	9	4
Liisu Riimal	-6	-1	0	4	11	-10	2	-5	1	-2	-1	-1	0	3		8	5	-1
Leeno Uppus	-3	-1	2	3	6	5	-1	0	9	3	1	-4	-2	0	7		2	0
Liisu Põdrum	-15	-6	-8	9	-37	-15	3	18	3	11	-4	-4	3	7	3	-3		18
Mari Augas	-6	-9	-17	-11	-10	8	5	-3	-8	-10	14	7	4	4	0	0	16	

Lisa 4.2. Laulikute värsivarade ühisosade võrdlus ootuspärasega (jagatised)

	Lien Pakas	Lienu Kilk	Mari Maater	Mari Rabin	Mall Nurk	Kadri Mägi	Jüri Pakas	Mari Augas	Liisu Põdran	Jaakob Saks	Kristjan Villmann	Jüri Adorf	Leeno Savest	Leena Randmer	Liisu Riimal	Leeno Uppus	Kadri Mölder	Kadri Tillemann
Lien Pakas		2,2	1,9	0,9	1,4	0,9	1,0	0,8	0,9	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	<u>0,4</u>	0,7	1,0	1,0	0,9	0,7	1,1
Lienu Kilk	2,2		1,9	0,9	0,8	1,3	0,8	0,8	0,7	<u>0,4</u>	1,0	<u>0,3</u>	1,0	<u>0,4</u>	<u>0,6</u>	<u>0,2</u>	1,1	1,1
Mari Maater	1,9	1,9		1,0	1,2	1,9	0,9	0,6	1,0	0,6	<u>0,4</u>	<u>0,6</u>	<u>0,1</u>	<u>0,5</u>	0,9	0,8	<u>0,3</u>	1,1
Mari Rabin	0,9	0,9	1,0		1,6	1,1	1,4	1,2	1,4	1,4	1,2	1,2	1,3	1,0	1,1	1,3	1,6	1,2
Mall Nurk	1,4	0,8	1,2	1,6		1,5	1,6	0,6	<u>0,1</u>	<u>0,1</u>	0,9	<u>0,0</u>	0,9	1,4	1,7	0,7	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>
Kadri Mägi	0,9	1,3	1,9	1,1	1,5		1,2	0,8	1,4	<u>0,1</u>	<u>0,4</u>	<u>0,1</u>	<u>0,3</u>	<u>0,3</u>	1,1	<u>0,5</u>	<u>0,6</u>	1,2
Jüri Pakas	1,0	0,8	0,9	1,4	1,6	1,2		1,4	0,9	1,6	1,2	1,0	<u>0,4</u>	0,7	<u>0,2</u>	0,8	1,1	0,7
Mari Augas	<u>0,8</u>	<u>0,8</u>	<u>0,6</u>	1,2	0,6	0,8	1,4		1,5	2,8	1,6	1,6	1,4	1,7	1,0	1,1	<u>0,6</u>	0,6
Liisu Põdran	0,9	0,7	1,0	1,4	<u>0,1</u>	1,4	0,9	1,5		0,7	0,7	1,3	1,4	1,2	1,2	<u>0,6</u>	1,3	1,5
Jaakob Saks	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	0,6	1,4	<u>0,1</u>	<u>0,1</u>	1,6	2,8	0,7		2,7	4,1	1,7	1,6	0,5	1,4	<u>0,4</u>	<u>0,3</u>
Kristjan Villmann	<u>0,4</u>	1,0	<u>0,4</u>	1,2	0,9	<u>0,4</u>	1,2	1,6	0,7	2,7		3,7	3,0	1,9	1,1	<u>0,0</u>	1,1	0,7
Jüri Adorf	<u>0,4</u>	<u>0,3</u>	<u>0,6</u>	1,2	<u>0,0</u>	<u>0,1</u>	1,0	1,6	1,3	4,1	3,7		2,8	2,1	1,3	<u>0,0</u>	1,2	<u>0,0</u>
Leeno Savest	0,7	1,0	<u>0,1</u>	1,3	0,9	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	1,4	1,4	1,7	3,0	2,8		2,5	1,7	1,4	<u>0,5</u>	0,9
Leena Randmer	1,0	<u>0,4</u>	<u>0,5</u>	1,0	1,4	<u>0,3</u>	0,7	1,7	1,2	1,6	1,9	2,1	2,5		1,9	1,4	0,9	0,8
Liisu Riimal	1,0	<u>0,6</u>	0,9	1,1	1,7	1,1	<u>0,2</u>	1,0	1,2	<u>0,5</u>	1,1	1,3	1,7	1,9		4,5	0,8	0,7
Leeno Uppus	0,9	<u>0,2</u>	0,8	1,3	0,7	<u>0,5</u>	0,8	1,1	<u>0,6</u>	1,4	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>	1,4	1,4	4,5		2,5	1,0
Kadri Mölder	0,7	1,1	<u>0,3</u>	1,6	<u>0,3</u>	<u>0,6</u>	1,1	<u>0,6</u>	1,3	<u>0,4</u>	1,1	1,2	<u>0,5</u>	0,9	0,8	2,5		2,7
Kadri Tillemann	1,1	1,1	1,1	1,2	<u>0,4</u>	1,2	0,7	0,6	1,5	<u>0,3</u>	0,7	<u>0,0</u>	0,9	0,8	0,7	1,0	2,7	

LISA 5. RAHVALUULET MARIA LEHTSAARELT

Lisa 5.1. Teekäigulaulud

Oidke eest ja andke ruumi!
Oovi meie hoostel ruumi.
Me paneme riita hooste riistad,
ühte varna hooste valjad.
Ei me pole tulnud söögi pärast,
ega pole tulnud joogi pärast:
meil on saiu sarvilisi,
mesileibu meelelisi,
kooke kolmenurgelisi.
Me oleme tulnud kaugelt maalt,
kaugelt maalt ja kaugelt teelt,
üle pika pirrumetsa,
üle laia lauametsa.
Seal polnd kuulda kuke äält,
kuke äält, ei kana äält,
ei nõdra lapse nutuäält,
ei muud kui undi ulgumist
ja karupoja karjumist.
Seal mina käisin tüki teed,
tüki teed ja marga maad
küünra kullasta mägeda.
Kes tuli vastu teede pealla?
Päike tuli vastu teede pealla.
Mina päikest palumaie:
„Kuule sina päike päävaratas,
juhata mul õnneteeda!”
Päike oli palav paistemaie,
linu liivikusse laskemaie,
ei ond kärmas kostemaie,
ei ond varmas vastamaie.
Jälle mina kõndisin tüki teed,
tüki teed ja marga maad.
Kuu tuli vastu teede pealla.
Mina kuuda kumardama:
„Kuule sina kuuke kullaratas,
juhata mul õnneteeda!”
Kuu oli kiire kahanema

Laske sisse kadrisandid,
kadri küined külmetavad,
kadri varvad valutavad.
Kadri tulnud kaugelt maalt,
üle soode, üle ravade,
üle pika pirrumetsa,
üle laia lauametsa,
kus põle kuulda kukehäält,
ei kukehäält, ei kanahäält,
ei nõdra lapse nutuhäält,
ei muud kui (h)undi hulgumist
ja karupoja karjumist.
Kadri kõndis tüki maad,
tüki maad ja tüki teed.
Kes tuli vastu teede peale?
Kuu tuli vastu teede peale.
Kadri kuuda kummardama:
„Tere, minu kuuda, kullaratas,
juhata mul õnneteeda!”
Kuu oli kiire kahanema,
pilve varjul vaatlema,
ei olnd kärme kostemaie
ega põlnd varjult vastamaie.
Jälle kondsin tüki teed,
kõndis tüki maad.
Kes tuli vastu teede peale?
Täht tuli vastu teede peale.
Mina tähte teretama:
„Tere, minu tähte, poisikene,
juhata mul õnneteeda!”
Täht oli vilgas vilkumaie,
kärmas, kaval, karglemaie,
ei olnd kärmas vastamaie,
ega polnd kärmas kostemaie.
Jälle kõndis tüki teed,
tüki teed ja tüki maad.
Kes tuli vastu teede peale?

pilve varjult vaatama,
 ei ond kiire kostemaie
 ega põnd varmas vastamaie.
 Jälle mina kõnnin tüki teed,
 tüki teed ja marga maad.
 Täht tuli vastu teede pealla.
 Mina tähte tervitama:
 „Tere sina tähte, poisikene,
 juhata mul õnneteeda!”
 Täht oli vilgas vilkumaie,
 kärmas kohalt karglemaie,
 ei ond kärmas kostemaie
 ega põnd varmas vastamaie.
 Kõnnin jälle tüki teeda,
 tüki teed ja marga maad,
 küünra kullasta mägeda.
 Leian sõle sõrvekirja,
 sõle nõel oli nõlvekirja.
 Siis panin lehe lendamaie,
 sõle panin sõudemaie.
 Sõua sõlge – lenda lehte,
 vii mind õnnerahva juure!
 Sõudis sõlge – lendas lehte,
 viis mind poe ukse ette.
 Mis nüüd poest kaupa osta?
 Ostaks tütrele ehteida,
 ilmakarva elmeida,
 päävakarva pärgaleida.
 Ja mis siis pealekauba saan?
 Saan siirupit – saan viirupit,
 saan sada naela saiatainast,
 kuuskümmend naela koogitainast.
 Nüüd panen kokad praadima,
 poisid praadi pöörama.
 Siis söö mu tütar, joo mu tütar,
 et sa pea priskeks lähed,
 et sind mehed meelitaks
 ja poisid albid armastaks.
 Külapoiss su ellem venda,
 põle tal põldu põllelaiust,
 maad põle jalajäl’le laiust,
 kuhu külik kõömelaid,
 tallaks maha tataraid,
 pillaks maha pipparaid.

RKM II 101 32/3 (11)

Päike tuli vastu teede peale.
 Mina päikest palumaie:
 „Kuule, sina päike, päävaratas,
 juhata mul õnneteeda!”
 Päike oli palav paistemaie,
 ei olnd kärmas kostemaie
 ega põlnd varmas vastamaie.
 Siis mina leidsin nua nurmekirja,
 nua pea oli pärjekirja.
 Leidsin sõle sõrvekirja,
 sõlenõel oli nõlvekirja.
 (Ma) panin sõle sõudemaie,
 (ma) panin lehe lendlemaie.
 Sõudis sõlge, lendas lehte,
 tõi mind teie ukse ette.
 Laske sisse kadrikesed,
 kadri küüned külmetavad,
 kadri varvad valutavad.
 Ärgu jäägu linad liivikusse,
 ärgu kaerad kammitsasse.
 Kadri annab vitsaga,
 vitsaga ja vihaga.
 Kadri, kadri, kadrikene,
 lasse linad liuglemaie,
 lasse kaerad kasvamaie.
 Olgu perel õnnerikkust,
 olgu Taaral tarkust anda.

RKM, Mgn. II 1447 c

Lisa 5.2. Regilaul „Oleks” Mai Viridohvi ja Maria Lehtsaare sõnadega

Oleks mul üks olemine,
teiseks mul üks tegemine,
küll ma teaksin, mis ma teeksin:
ma teeks tua tuule piale,
aida teeks ange viiru piale,
laada kobrelehe piale,
isi lähaks nupuks nurga piale,
tipuks teise ääre piale.

ERA II 86 331/3 (280)

Oleks mul üks olemine,
teiseks mul üks tegemine,
küll ma teaks siis mis ma teeksin:
ärrad teeks ma ärgadeksi,
saksad järel sahkadeksi,
prouad peale pulkadeksi,
teopoisid teivasteksi,
kupja kõrval kõndijaksi.
Siis mina künnaks kümned põllud,
sahkaks läbi sajad põllud,
tuhraks läbi tuhanded põllud.
Aga et mul pole olemista,
teiseks mul pole tegemista,
siis teen tua tuule peale,
aida ange veeru peale,
lauda kobrelehe peale,
isi lähen nupuks nurga peale,
tipuks teise ääre peale.

RKM II, 101 25 (8)

Lisa 5.3. „Teomehe laul” – regilaul kirjandusmõjuliste lisandustega

Läksin mina tillukene teole,
pisikene poisikene põldu kündma.
Põllu mina kündsin künkaliku,
vao mina kündsin vaklaliku.
Lind siis laulis lepikussa,
kägu kukkus kuusikussa,
vares vaakus vaarikussa:
„Nüüd sul vitsad vindumas
ja toomingad on turdumas,
kupjal kepid kuivamas.”
Läksin ma siis poisikene,
läksin Taara tammikusse,

Taara iide varjule.
Taara mind kaitses tammikussa,
iis mind varjas varikussa,
kuni mina suureks sirgusin,
kuni mina kangeks kasvasin.
Ei nüüd karda mina kupjakeppi
ega ärra üidemista:
nüüd lõon rinna rihmadesse,
käed lõon kuninga kuuesse.
Vaat kus meesi mehepoega,
Taara kange kasvandikku!

RKM Mgn. II 1446 c

Lisa 5.4. „Loomade päästja” – regivärsiline omalooming

Läksin eina niitemaie,
vikatit läksin viristama.
Laulsin siis, et laani kajas,
laulsin mättad liikumaie,
linnud oksal kõikumaie.
Ärra kuulis minu ääli,
saks minu sõnuda.
Ütles kuule orjapoissi,
üüa nii põdrad põesastesta,
üüa karud koobastesta,
undid välja urgudesta.
Tahan põdranahast patjasida,
karu nahast kasukada,
undi nahast ummiskingi.
Üüdsin ma siis untidelle,
karjusin ma karudelle,
põrutasin põtradelle:
„Ärge tulge metsast välja,
ärge ärra püssi ette:
ärra tahab undilt ummiskingi,
karunahkset kasukat,
põdranahast patjasida.”
Põder siis ütles: „Ma põgenen”,
karu ütles: „Lähen kauge’elle”,
unt ütles: „Lähen ulga maada”.
Ärra siis suure vihaga
tahtis minda nahata.
Obu kännule komistas,
ärra laukasse laksatas.

Ja mina siis meesi sadulasse,
tuiskasin siis Turja poole,
kuni Pihkva piirideni
vete kalda vainudelle.
Nuttis kaldal noori neiu,
itkes ilus piigakene.
Miks sa nutad neiu noori,
itked piiga peenike?
Lained võtsid mult mu isa,
ema oli enne auassa,
nüüd ma üksik vaenelapsi
üüan laintelt alastust,
tuulest palun tugevust.
Tule muga kaasa kallis neiu,
sõidame Soome võeruselle,
laevaks meil mu õbealli
oma laia lakaga.
Üppasime kaldast alla,
läksime lainte voogudesse.
Alli laeva kandis meida,
lakast kinni oidsime.
Soome velled tõtsid vastu,
laulsid soome piigakesed:
„Tervist, teie virulased,
Soome pinnal seisada,
Tütarsaarelt vaikselt pääval,
Eestimaa teil paistma saab”.
RKM II 101 47/50 (23)

Lisa 5.5. Maria Lehtsaare jutt muinasajast

Siis olnud Lääne-Harju piiril perekas küla /.../ Praegu Märjamaa rajooni Sooniste sovhoosile kuuluvad rahva suus „Kõdja” alused einamaad. Külavanem olnud Kõõd ja küla kutsutud Kõdja külaks. Püha iie tamme all peetud palvust Taarale. Tamm on alles, aga akkab kuivama. Tamme all oli kividest altar. Mäletan, kui ma olin alles nii 6-7 aastane – enne kooli see oli, läksin 10 aastaselt kooli, ema viis mind sinna, kas ta endine oli või ei, aga kõrgem oli küll kui praegu – ma ei ulatand otsa istuma. /.../ Umbes viiskümmend aastat tagasi Sooniste parun Moorvelt ehitas sinna küüni ja ütles: „Mina kaotap neet paganausu hiidet”, ainult ei tia kudas see tamm jäi.

Kõõdal olnud tütar Taimi, kes aitanud isat ohvri pidudel. Seda Taimit kolinud Sita-Koti Mats. Kosjad jäänud pidamata, sest Mats surnud katku. /.../ Iljem ehitatud kirik suuremaks – [Taimi] aud jäänud pühalaua ette. Praegu on olemas kirikus kivil pikkade juustega maarahva riides mees, kõrval naine sõbaga, kivi nurkas rüütli raud-kinnas. /.../

Päri Oomikülas surnud terve küla rahvas katku. Et aga need kahe talu rahvas ei julgenud Taara tamme alla palvele minna, siis istutud Kivirehe määle tamm, alles praegu, ja palvetatud Taara poole selle tamme all. Kuuskümmend aastat tagasi palvetati veel selle tamme all, aga mitte Taara, vaid taevase valitseja poole.

RKM II, 101 13/6 (1b)

SUMMARY

Created for Creation: Verse Metre of Estonian *Regilaul* in the Tradition Process

The present monograph is devoted to the verse structure of the Estonian *regilaul*, its regional characteristics and development. The Estonian *regilaul* comprises a part of the broader Baltic-Finnic poetic culture and such terms as the Kalevala-metre or runo-verse (folk) poetry have been used to describe it. Use of terminology is related to the national tradition, and the establishment of a common term may be problematic since the adjective Kalevala-metre refers to the Finnish national epic and is therefore inappropriate for the broader Baltic-Finnic spectrum. Nor is the verse metre that this term refers to constant within the whole tradition – the origin of the term *runolaul* is the Finnish word *runo*, which means a poem, but when translated into English (and by analogy into other languages) with the phrase ‘runic song’, it results in a misleading allusion to runic scripts. On the other hand, the popular Estonian term *regilaul*, which is also commonly used in the Estonian folklore research tradition, refers to a type of newer, rhymed folk poetry in the Finnish language.

In this study, I employ the term *regilaul* to denote the poetical system of Baltic-Finnic peoples that is characterized by, in addition to the verse’s trochaic rhythm and four stresses, a persistent, and distinct use of alliteration in tandem with parallelism. The poetical system of the *regilaul* has been a widespread and multifunctional poetic code of the Baltic-Finnic peoples, which, to be sure, has principally manifested itself in the form of songs, but marginally and in its own way the *regilaul* verse has had a broader application – *regilaul* verse or its elements can be found in sayings and riddles as well as incantations, children’s lore and lamentations. The *regilaul* is not rhymed; Estonian rhymed folk songs belong to a newer, mostly foreign influenced song stratum which began to spread gradually through Estonia around the 17th century and by the 20th century had gained clear supremacy in the Estonian folk song tradition.

Chapter One is an analysis of the verse structure of the *regilaul* which for the first time encompasses an entire Estonian *regilaul* area; Seto songs have not been incorporated into the analysis. The material used for the research is comprised of *regilaul* texts from the collections of the Estonian Folklore Archives. I have, in part, made use of texts from the „Anthology of Estonian *Regilaul*” (ERLA), a digital publication, while in other sections, I used texts that were computer processed within the framework of the Estonian Science Foundation

grant project. In total 51,382 verses were included in the overall analysis, about 500 verses from each Estonian parish, as a rule. My method of verse analysis drew upon the earlier *regilaul* research tradition, in which it is customary to characterize the regional peculiarities of the *regilaul* by means of the percentage of the occurrence of certain types of verses. At the same time I endeavoured to ascertain such *regilaul* verse types and characteristics of the *regilaul* verse structure that would exemplify the regional peculiarities of the *regilaul*.

The Estonian *regilaul* verse has a syllabic-quantitative-accentual metre, the metrical structure of which is described by the following scheme:

&XXABABA(C)&

where ‘&’ signifies an obligatory word break and the following rules of correspondence apply:

- (1) Every position of A, B, and X may correspond to one syllable, or to two light syllables which are by and large insignificant in regards to their contents.
- (2) The position of C corresponds to one syllable that does not carry the primary stress.
- (3) Long stressed syllables of polysyllabic words do not fall into position B (nor C).
- (4) Any two adjacent positions may correspond to one stressed syllable with a long vowel matter.

The historical form of the Estonian *regilaul* may be identified within the Kalevala metre in which the verse, scheme and rules of correspondence differ from that of the Estonian *regilaul* verse metre in small details; however, the essential characteristic of the Kalevala metre is the fifth rule of correspondence that is not manifested in the Estonian *regilaul*:

- (5) Short stressed syllables of polysyllabic words do not fall into position A (nor in C).

The metre of the Estonian *regilaul* is the intermediate form of the Kalevala metre and the syllabic-accentual trochaic. Since the elements of the syllabic-accentual verse system slightly dominate geographically in the Estonian *regilaul*, we can also define the *regilaul* verse metre as thus: the Estonian *regilaul* verse uses the metre based on the location of word stresses with a trochaic rhythm that are (depending on the region) vivified by broken verses, double positions (i.e. two syllables in one verse position), syllables straddling two positions, gaps in the last position, and syllables added in front of the verse.

I grouped the verses into four verse groups proceeding from the two aforementioned verse systems. In both verse systems polysyllabic words with a long stressed syllable begin from position A (in addition to positions X). From the point of view of changes in the verse metre, it is of utmost importance to observe those verses where we can find polysyllabic words with a short stressed syllable (in addition to possible polysyllabic words with a long stressed syllable

beginning from position A). If these (in addition to X positions) begin from position B of the verse scheme, (e.g. *eest ka/dus i/sa ho/bune*) they are so called broken verses typical of the Kalevala metre, but if they begin from position A (e.g. *oleks/ minu / ole/mine*), they are verses characteristic of the syllabic-accentual verse system that I have provisionally termed accentual verses. Thus, these verses that do not contain polysyllabic words with a short stressed syllable beginning from positions A or B and in which the polysyllabic words with a long stressed syllable begin from positions X or A I have termed quantitative (e.g. *sõnad / sõeru / remmel/gasta; tehke / tööda / tütar/lapsed*), and the rest of the verses are what I call irregular (e.g. *kus me / see kul/la pa/neme; valge / lina/de va/helta; tull / üts / vei / üte*). In addition to that, I have also established the occurrence of the more common rhythmic variations of the Estonian *regilaul*: verses with double positions (where two syllables are in one verse position), septipositional verses and verses with a pre-beat.

The results of the research show that there is a strong negative correlation between the occurrence of broken and accentual verses ($r = -0.9$). Broken verses occur most frequently in eastern Estonia with the exception of south-eastern Estonia (Map 1), while accentual verses occur most frequently in western Estonia and in south-eastern Estonia (Map 2). The strength of this correlation points to the fact that broken and accentual verses may be treated as two possible alternatives when positioning short stressed syllables. There is also a negative correlation between the percentage of occurrence of quantitative verses (Map 3) and irregular verses ($r = -0.8$); we can find irregular verses mostly in songs from south-eastern Estonia (Map 4) and their occurrence gradually decreases as we move towards the northwest. All the examined rhythmic variations (verses with double positions, septipositional verses and verses with a pre-beat) are negatively correlated to the occurrence of broken verses and positively correlated to that of the accentual verses. Verses with double positions and those with a pre-beat are more numerous in western Estonia (Maps 5 and 7) while septipositional verses can mostly be found in western Estonia and south-eastern Estonia (Map 6).

Three regions of verse structure could clearly be distinguished on the basis of verse properties:

- 1) The region of northern Estonian metre, the verse structure of which is most similar to that of the Kalevala metre and in which there were relatively fewer instances of rhythmic variations than in other regions; the verse scheme is

&XXABABAC&

- 2) The region of western Estonian metre, which is characterized by a high proportion of accentual verses as well as a large quantity of all rhythmic variations examined; the verse scheme is

&(X)&XXABABA(C)&

- 3) The region of south-eastern metre in which there are a plenty of accentual and septipositional verses. One of the characteristics of songs from south-eastern Estonia is that they contain a great number of irregular verses (three to twelve percent), which upon closer examination as it turns out, reflect a different norm: the regular distribution of syllables in the third degree of quantity between two verse positions (regardless of the length or number of the vowels). The verse scheme corresponds to the general scheme, but with an addition of the fifth rule of correspondence – the sequence of positions AB and XX may correspond to one stressed syllable in the third degree of quantity or to the end syllable of a trisyllabic word.

In all three regions one can distinguish core areas where regional peculiarities are most distinctly manifested. All core areas are located on the borders of Estonia: Viru County, Võru County and the western islands, and these peculiar properties become dispersed towards the centre of Estonia.

The geographic cohesion of the occurrence of verse types and rhythmic variations (the regions that become delineated on the maps on the basis of the occurrence of verse properties and the existence of clear-cut or gradual transitions between the regions) testifies to the following:

- 1) The discovered frequency of occurrence of verse types and properties are indeed the components creating the metrical dialects or regional traditions of the *regilaul*.
- 2) Textual distortions occasioned by collecting and a certain subjectivity in the distribution of syllables into verse positions have not been important enough to affect the final geography of the results.
- 3) The properties of verse structures have geographically manifested themselves rather distinctly, and generally are superordinate to the properties of the song type, genre or individual specifics.

This clear geographical cohesion clearly indicates either the linguistic modality of the *regilaul* itself, or its close connection to the language, and in this regard it actually recalls rather the patterns of the distribution of linguistic features.

In Chapter Two, I correlate the research results with earlier theories of *regilaul* verse. The primary components of *regilaul* verse metre – the Kalevala metre, and the syllabic accentual verse system, have each been at different times in the central position in the theory of Estonian *regilaul* verse as well. The nineteenth-century *regilaul* verse theory, which developed in conjunction with an understanding of the grammar of the Estonian language, considered the Estonian *regilaul* verse to be a syllabic-accentual trochaic that has been interspersed with dactylic verses to vivify the rhythm. No attention was paid to the quantity of stressed syllables.

In the 20th century, following the example of Finnish *regilaul* verse theory a new approach was adopted according to which the Estonian *regilaul* verse indeed is in the Kalevala metre. In the discourse of *regilaul* verses a special sig-

nificance was attached to the so-called quantitative rules describing the Kalevala metre that were formulated in the typically normative language: the short syllable carrying the primary stress must not be in the rise of the verse foot, and the long syllable carrying the primary stress must not be in the fall of the verse foot. The common argument was that quantitative rules have been ascertained in the structure of the Estonian *regilaul* that are statistical, i.e. valid for the larger percentage of verses. To be sure, some deviations from the Kalevala metre were noted in the *regilaul* from certain regions of Estonia, but it was difficult to obtain a better overview of this extent without statistical studies, and these deviations were considered as being of secondary importance and irrelevant from the point of view of the general description of the Estonian *regilaul* verse. Richard Viidalepp, in his definition of the *regilaul* verse metre (in addition to presenting the quantitative rules), notes in a general survey on the matter published in 1959 that accentual metre has penetrated into the predominantly quantitative trochaic for multiple reasons. He also offered observations concerning the origins of formation of the accentual metre. Jaak Põldmäe considerably departs from other treatments in his monograph „Eesti värsiõpetus” („Estonian Metrics” 1978), in which he criticizes the one-sidedness of the traditional Kalevala-metre centred approach of folklorists and offers an analysis of seven metric types identified on the basis of *regilaul* texts. However, later on the metre of the Estonian *regilaul* was not the focus of study of the folklorists, and until the very end of the 20th century it has been discussed in terms of the Kalevala metre both in scholarly publications and textbooks.

When comparing the results presented in Chapter One with the verse metre theories, it must be admitted in conclusion that the nineteenth-century *regilaul* verse theory is not as inadequate as it is commonly perceived, and the twentieth-century treatment of *regilaul* verse proceeding from the Kalevala metre has been biased ideologically, as it has reflected the principle of searching for the original form of a historical-geographical research method as well as an idealisation of Estonian-Finnic kinship relations characteristic of the time. In the former theory, the issue of quantity is downplayed, while in the latter, it is given too much emphasis.

As has already been pointed out by Jaak Põldmäe (1978: 151), *regilaul* verse theories are also reflected in the works of fiction of the time that incorporate the *regilaul* verse. The most remarkable nineteenth-century *regilaul* verse imitation is the epic poem „Kalevipoeg” by F. R. Kreutzwald, which in fact has been considered as being remote from the *regilaul* verse, especially when we compare it to the Finnish epic poem, „Kalevala” by E. Lönnrot. The verse structure of „Kalevipoeg” accords with the *regilaul* verse theory of the nineteenth century and one can find its rather close correspondences in the grouping of verse types from the south-eastern and western parishes in Estonia (Map 14). Insofar as the „Kalevipoeg” verse does not make use of the rhythmic variations characteristic to these regions, the closest *regilaul* songs have proved to be those which come from the parishes on the margins of the core areas (Map

15), considering the percentage of occurrence of rhythmic features in addition to the verse types.

Twentieth-century *regilaul* verse imitations have predominantly been written in the Kalevala metre. According to Ruth Mirov (Mirov 2006: 571), judging by several criteria, one of the most successful *regilaul* imitations is Villem Ridala's poem „Toomas ja Mai” („Toomas and Mai”). I analysed the verse structure of the excerpts of Ridala's poem and found that it has strictly been written in the Kalevala-metre, but has no rhythmic variations characteristic of the Estonian *regilaul* verse. The examined excerpts contain 55% of broken verses characteristic of the Kalevala metre (the maximum percentage in the Estonian *regilaul* is 35). The closest to Ridala's poem with regard to numeric factors are songs from northern Estonia where the occurrence of broken verses is most frequent. All in all, however, the poem departs from Estonian *regilaul* more than „Kalevipoeeg” does. As the juxtaposition of the two works clearly shows, verse structure is not at all the most essential measure by which to judge the proximity of a *regilaul*.

In Chapter Three I examine the relationship between the verse metre and the dialect underlying it. It is generally acknowledged that the metre used in a language is usually dependent upon the prosodic system of the language. If the author's choice is also what determines a great deal of the rhythmic composition of written poetry, then the metre of folk poetry, it could be presumed, has been formed in the course of times and has undergone changes together with the language and become optimally adapted to that language. A musical performance (first and foremost a constant melody and melodic rhythm) may neutralize prosodic features that are important from the perspective of the language, e.g. the basic tone, quantity as well as dynamic stress (cf. Ross – Lehiste 2001: 131–132, Lehiste 2004, Särg 2005). On the basis of the *regilaul*, it could be concluded in more general terms that in the case of the folk song metre, in order to compensate for the loss of prosodic features during a musical performance the most important prosodic oppositions from the perspective of the language structure should be actualized in the verse system.

Mikko Korhonen (1994) has shown that the Kalevala metre, which could be considered as being the theoretical proto-form of the Estonian *regilaul* verse, developed in accordance with the phonetic and prosodic transformations of the Baltic-Finnic proto-language. In the past thousand years, the Estonian language has undergone a series of significant, interrelated changes (e.g. the shortening of syllables in words; the prominence of the initial syllable has increased and that of the following syllables, decreased; the phonologic opposition has emerged between the second and the third degree of quantity in the initial syllable; the choice of vowels in post-initial syllable has diminished; the language type changed from the predominantly agglutinative to the more inflected, and in connection with it the content-related importance of initial syllables increased). These changes differ by dialect and sub-dialect in terms of content as well as extent. Secondly, *regilaul* verse is represented by bulky folk song collections in

which songs are identified by the parish. Thus, when examining the relation between the Estonian language and the *regilaul* verse metre, one's point of departure is quite extraordinary: there are good preconditions for studying the interrelationship of language and the metre of folk poetry, and it seems that changes in language, differences in dialect from the perspective of synchronicity are reflected in the metre of folk poetry.

Since all signs point to the fact that the northern Estonian verse metre by and large represents the *regilaul* verse that has changed to a lesser extent during the course of history and that western and south-eastern verse metres represent developments resulting from the transformations in the Estonian language, we can make the following general hypotheses about the connections between the language and the verse metre:

- 1) The growth of prominence of the language's initial stressed syllable is reflected in the change of the verse system from predominantly quantitative to predominantly accentual.
- 2) The loss of a clear quantitative opposition in a language is reflected in the decrease of the importance of quantitative oppositions in the verse system.
- 3) The reduced choice in vowels in the post-initial syllables and the occasional reduction is not reflected in the metre.

When comparing the boundaries of verse metre with that of Estonian dialects (Map 16), it turned out that even though the dialect boundaries are generally reflected in the properties of the verse structure, the main distributions do not completely coincide. The most essential differences are that the boundary between the dialect of the north-eastern coast and that of the central northern Estonian dialect is not reflected in the metre and that the southern Estonian language area does not form a unified verse metre region, but the area of the Mulgi dialect belongs to the northern Estonian verse metre area.

A connection between language and metrical features seems to exist; however, its specific manifestation is obscure and hard to pin down. In my previous attempts to seek out at least some connecting links from the distribution maps of both linguistic features and folkloric phenomena as well as from the habitation maps, archaeology and collection diaries and etc., I was not able to find any essential reasons for the unequivocally clear and regular patterns of distribution of metrical features. In the end I reached a progressive solution: namely, the computer programme which I had used to analyse verses also detected the verses' syllabic constitution of words, i.e. how many words each verse contains and how many syllables these words have. On the basis of these data I found out the percentage of occurrence of words with a different number of syllables from each parish and the average length of words. The map of average word lengths (Map 19) coincided with that of the distribution of broken verses to a considerable degree (Map 1). Only in the case of the verse area of south-eastern Estonia, the word length was a little longer in comparison with the overall tendency.

In regard to the Finnish language Pentti Leino has shown that the Kalevala metre is able to make the most comprehensive use of the Finnish vocabulary, i.e. there are practically no such word structures in Finnish that the Kalevala metre cannot employ, and there are relatively few of those whose normal usage frequency is distorted by the Kalevala metre (Leino 1982: 237–249). However, insofar as one of the stylistic features of the Estonian *regilaul* is a generous use of archaisms, there is a good reason to hypothesize that the *regilaul* verse metre has enforced a particular choice of words with certain structure from the bulk of possible word forms and archaic forms of the language.

In order to shed light on the relationship between the lengths of *regilaul* words and dialect words, I used the textual examples of dialects included in Andrus Saareste's „Väike eesti murdeatlas” („A Small Atlas of Estonian Dialects”; 1955) which represents 26 parishes chosen diffusely from all over the country. It transpired that while *regilaul* words have a greater number of syllables on average and while there is a preference in the *regilaul*, as opposed to dialect usage, for two- and four-syllabic word forms, which support the trochaic rhythm, the maps showing the percentages of occurrence of both the average number of syllables and words with a different number of syllables turned out, by and large, to be alike (Maps 21–30). Thus it is in principle possible to conclude that a language with shorter words has given rise to the use of syllabic-accentual metre and a language with longer word forms, to that of the Kalevala metre. A relatively more marked difference between the average word lengths of *regilaul* verse and dialect words appears to have existed in Mulgimaa (a non-administrative area in southern Estonia), where the word forms of dialect words were shorter than the average, but those of the *regilaul* verse were longer than the average.

In general, however, we can clearly link innovations in the *regilaul* verse with the shortening of word forms, especially syncope and apocope (which is related with the emergence of phonologic distinction between the second and third degrees of quantity). The language of *regilaul*, in particular in the area of northern Estonian verse metre, has resisted these changes, retaining archaic word forms quite systematically. This process of transformations occurring during the 13th to 16th centuries affected both the northern Estonian and southern Estonian dialects (but not the language of songs) and is one of the most essential features that distinguishes Estonian from other Baltic-Finnish languages. Thus it is no wonder that the language boundary between earlier tribal dialects or between northern and southern Estonia is not reflected in the properties of verse metre to an essential degree. In the coastal dialects of north-eastern Estonia no apocope or syncope have taken place (likewise there is no distinction between the second and the third degrees of quantity), which also explains the absence of more important changes in its verse metre, in other words the metre's relative proximity to the Kalevala metre.

From the point of view of the Kalevala metre, it is important to differentiate between long and short stressed syllables in addition to word lengths. In the Tartu

and Võru dialect area of southern Estonia, the quantitative change of the words in the first degree of quantity with a short initial syllable (the gemination of the stem consonant and the transformation of the short initial syllable into a long one) has occurred much more extensively than in other Estonian dialects. The area of a systematic use of geminated forms coincides with the borders of the south-eastern Estonian verse area (cf. Wiik 1999: 106–110). The extensive change of the degree of quantity of the syllable carrying the primary stress (together with the shortening of word forms) has certainly disturbed traditional word use in the verse. Most likely it also affected south-eastern Estonian verse metre.

Drawing upon Juhan Peegel's thorough discussion of the morphology of the *regilaul* language (Peegel 2006) I examined how the word structures that are important from the perspective of the alteration of the verse system appear in the *regilaul*. The structures are trisyllabic word forms beginning with a short syllable that have a key position in the formation of broken verses, but in the language they have often changed (shortened and also geminated in places). It turned out that in the northern Estonian metrical area and partly in that of western Estonia such forms have been preserved in the folk song language when deemed necessary, but in the south-eastern area where these forms have often been geminated there is no tendency to preserve the archaic forms that differ from customary dialect usage.

We may consider among the reasons of cardinal changes in the verse metre the decrease in the number of syllables in words and the change of the short stressed syllable into a long one which is important from the perspective of metre mostly in the dialects of south-eastern Estonia. The outcome of the process of change or the choice of the most appropriate verse metre proceeded from the prosodic characteristics of spoken language on the one hand, and on the other hand, from the earlier verse metre because transitions are never abrupt but rather gradual – the use of both archaic language forms and broken verses as well as that of strictly octapositional verses has decreased gradually.

The patterns of distribution of innovations of the verse metre in which the more conservative core area is located in the middle and the innovations in their varying degrees of development, in the periphery is difficult to interpret. The opposite would make more sense, but in the case of *regilaul* verse it is not possible to consider the move towards the Kalevala metre as constituting an innovation for several reasons. However, everything falls in its place if we consider the changes as proceeding from two different centres of innovations: the core areas of western islands and south-eastern Estonia. This would also explain the relative conservatism of the *regilaul* verse metre in Mulgimaa that is located between the two centres of innovations.

Insofar as the verse metrical innovations proceed from linguistic innovations affecting word structures, then it is logical to presume that linguistic innovations have likewise proceeded from the same centres of innovation. The difference between the changes of the western and south-eastern Estonian verse metre accords with the rhythmic structure of the dialectal language and respec-

tive language changes. In Võru and Tartu dialects the vowel in the second syllable of words in the third quantitative degree has systematically undergone syncope, but as a rule, longer words have retained the secondary stress of the former third syllable. In accordance with this, the syllable carrying the secondary stress has also kept a stressed position in the verse. In northern Estonian dialects the secondary stress is weakened, and in connection with this, losses in speech sounds have taken place rather from the third syllable onwards, including various morphological word endings. This linguistic change has first and foremost proceeded from the innovation centre of the western Estonian islands, encompassing also the area of the Mulgi dialect. In the Mulgi dialect, just as in other southern Estonian dialects, grammatical palatalisation has also contributed to the shortening of words.

Proceeding primarily from verses that have the south-eastern Estonian syllabic distribution and the existence of several links carrying Latvian influences, I forward a hypothesis at the end of Chapter Three that changes in verse metre (and why not in the language as well) were actuated as a result of assimilation processes of non-Estonian speaking immigrants. One of the causes of population influx was the availability of land that had been vacated in the wake of the wars and epidemics. In addition to the mixed Latvian-Estonian inhabitants in south-eastern Estonia, the western coastal areas and islands had been populated by coastal Swedes since the 13th century who became by and large assimilated. Nor can we rule out the possibility that the conservatism of the *regilaul* from north-eastern and eastern Estonia has been contributed to by the Finns who moved to these areas. For instance, in the first half of the 17th century they comprised 15 to 18% of the population of Viru County (Palli 1995).

In Chapter Four I focus on the manifestations of *regilaul* verse elements in different speech and song genres and thereby endeavour to uncover factors causing variation of the verse metre. I also examine the regularities of variation in more general terms, drawing upon a statistical comparison of the singers' verse repertoires and in the end, I attempt to shed light on the rationale for the micro-variations of a singer's repertoire.

If in the *regilaul* the main distinctive features of the genre include initial rhyme as well as parallelism and the verse metre exhibiting particular properties, then in several other genres of folk poetry, such as short forms, incantations, children's songs (and other smaller genres like imitations of animal and natural sounds as well as fairy tale songs), *regilaul* elements comprise one of the possible options for textual composition. These genres differ from the *regilaul* in several characteristics: mostly they are performed speaking or semi-speaking, the structure and the metre of texts (insofar as they can be regarded as having a metre) varies, the extent of their indebtedness to *regilaul* is not constant within a genre, and texts (including the portions, so to speak, in the *regilaul* metre) are much closer to ordinary language in comparison with the *regilaul*. As for their metre, texts or textual excerpts containing *regilaul* elements likewise depart from the *regilaul*, representing rather an accentual verse system,

i.e. word stresses coincide with that of the verse and the number of syllables between the stresses is not stable, and they very rarely contain broken verses. Since the metre does not prescribe a strict calculation of syllables, there has been no need for grammatical archaisms which are common in the *regilaul*.

The texts of short forms contain both initial rhyme as well as parallelism, and often the sentences are as long as normal *regilaul* verses, but all these features may be there only because of universal characteristics specific to the genre and may exist independently from the texts' inclusion of *regilaul* elements. All these genres may seamlessly incorporate verses containing *regilaul* elements or they may include verse citations from a *regilaul*, but as for their metre and language usage, they often represent already more „worn-out” forms and they need not be metrical compositions altogether. Owing to the briefness of short forms exhibiting *regilaul* elements, it is difficult to analyze their metre, but individual observations show that neither their archaic language use nor metrical properties are directly connected to the regional peculiarities of the *regilaul*. The sporadic use of archaisms should be seen rather as constituting attempts at stylistic variation and it could be presumed that archaisms have been retained for the sake of rhythmic cohesion. But most likely, and perhaps depending on the context of their use, archaisms have been retained as a device for marking a text belonging to the genre of short form, serving as a signal that helps to notice the text and interpret it accordingly.

I also took a closer look at the variation of the *regilaul* verse structure and verse legacy within narrower regions. My observations of five major singers from Haljala parish that belongs to the core area of northern Estonian verse metre revealed a slight diachronic tendency towards the decrease in the proportion of broken verses, and thus a tendency towards a decreased use of the Kalevala metre. The same tendency could generally be found when comparing earlier and later songs from other parishes (Kullamaa, Kihnu, Karula, Urvaste, Sangaste). When looked at by song genres, the material contained no significant differences; however, it could be observed that metrical properties, to a certain extent, depend on both the singer's personal manner of expression and the individual who wrote down the songs, or in other words, on the process and principles of making written records.

I analyzed the stereotypy of the *regilaul* singers' verse repertoires in the complete collection of songs from Jõhvi and Iisaku parishes (27 819 verses) and the interrelations between the singers' repertoires by using the method that Arvo Krikmann has repeatedly employed in evaluating the stereotypy of folkloric and linguistic matter (cf. e.g. Krikman 1997: 220–235, Krikmann EKSM, and etc.). A surprisingly modest share of the singers' verse legacy (approximately $\frac{1}{4}$) proved to be in common use, i.e. used by more than one singer; stereotypical opening and addressing verses recurred more frequently. Of course, this result may partly be due to the thin song corpus. Secondly, it turned out that the verse corpus, similarly to the properties of verse structure, is geographically determined to quite a considerable extent – song corpuses of singers coming from

other localities became quite clearly delineated in the course of the statistical examination due to their uniqueness. It was likewise possible to delineate the border areas of a region examined.

By drawing upon miscellaneous background material, I showed ways in which a singer from Kullamaa parish, Maria Lehtsaar, has creatively arranged songs inherited from her mother and uncle, peppering her songs with pseudo-mythological elements in accordance with her religious beliefs. Most probably she has also been partly influenced by national epic „Kalevipoeg”, but in their verse structure the singer’s traditional songs, including the pseudo-mythological additions therein, still resemble the regional tradition. As for their verse structural properties the singer’s made up songs in the style of „Kalevipoeg” resemble excerpts from the epic, but in comparison with it they make a more frequent use of rhythmic variations characteristic of the western Estonian *regilaul*.

In Chapter Five I have attempted to explain ways in which tradition and innovation manifest themselves in the structural components of the *regilaul* tradition. Having concluded on the basis of my research results that the *regilaul* verse metre has gradually adapted itself to the changes in ordinary language on which *regilaul* is based, I view this process of adaptation as a natural consequence of the continuous re-creation of *regilaul*. To be sure, the verse metre has developed in accordance with the prosodic changes in the language, but a distinct regionalism both on the level of the songs’ metre and the singers’ verse legacy cannot have emerged in any other way than by virtue of the combination of tradition and innovation, these are the polar forces shaping the tradition in more general terms.

Walter J. Ong (1982) has emphasized memory’s centrality in oral culture and offered a list of characteristics that would more broadly characterize the modes of thinking and verbal expression of oral cultures. Despite their employment of various mnemonic devices, these characteristics do not unequivocally refer to a word-for-word manner of passing on of the texts, the temporal relevance and topicality of the latter are equally important. Also in connection with *regilaul*, researchers have noted the same practice of continuous adjustment of the texts’ contents to make them relevant to the times (e.g. Siikala 1994, Lintrop 2006). What I consider as being the structural components of the *regilaul* tradition, which refer to the likelihood of the songs’ continuous re-creation, include: alternations between the lead singer and the choir, the dominance of songs in the first (and also second) person singular, use of formulas in the song language, the song’s focus on words (and not the melody) as well as the proximity to speech of the manner of the performance and the individuality of the singers’ verse legacy.

The *regilaul*’s continual process of change, its imperceptible adaptation, accords with the model of a broader cultural behaviour described by Michel de Certeau. According to this model, the main attribute of cultural transmission is the change/changing of everything that is being passed on (de Certeau 2005). The speed at which changes unfold has been dependent on the position and the

role held by the *regilaul* verse in society and in social interaction, and on the relation between the collective and individual in the use of *regilaul*. Collective use of the *regilaul* has kept it from going along with the changes and the development of the language – the more individualistic the singing tradition has been, the more rapidly it has undergone this development.

Translated by Katrin Hakkinen

ELULOOKIRJELDUS

Mari Sarv

Sündinud: 22. augustil 1972 Tallinnas
Aadress: Eesti Kirjandusmuuseum,
Eesti Rahvaluule Arhiiv
Vanemuise 42, Tartu 51003
Telefon: 7 377 730
e-post: mari@sarv.ee

Haridus

1999–2008 doktoriõpe Tartu Ülikoolis
1999 MA (eesti ja võrdlev rahvaluule), Tartu Ülikool
1998 BA (eesti keel), Tartu Ülikool
1990 Gustav Adolphi Gümnaasium

Teenistuskäik

2000–... Eesti Kirjandusmuuseum, teadur
1996–1999 Osalemine erinevais Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Keele
Instituudi uurimisprojektides

CURRICULUM VITAE

Mari Sarv

Date and
place of birth: 22.08.1972, Tallinn
Address: Estonian Folklore Archives
Estonian Literary Museum
Vanemuise 42, Tartu 51003, Estonia
Phone: +372 7 377 730
e-mail: mari@sarv.ee

Education

1999–2008 University of Tartu, doctoral studies
1999 MA (folkloristics), University of Tartu
1998 BA (Estonian language), University of Tartu
1990 Gustav Adolf Gymnasium, Tallinn

Professional employment

1999– Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives,
researcher
1996–1999 Participation in different research-projects at the Estonian
Literary Museum and the Institute of Estonian Language

DISSERTATIONES FOLKLORISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Anzori Barkalaja.** Sketches towards a Theory of Shamanism: Associating the Belief System of the Pim River Khanties with the Western World View. Tartu, 2002.
2. **Татьяна Миннихметова.** Традиционные обряды закамских удмуртов: Структура. Семантика. Фольклор. Tartu, 2003.
3. **Madis Arukask.** Jutustava regilaulu aspektid. 19. sajandi lõpu setu lüroeeviliste regilaulude žanr ja struktuur. Tartu, 2003.
4. **Tiia Ristolainen.** Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis. Tartu, 2004.
5. **Liina Saarlo.** Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetod ja tähendus. Tartu, 2005.
6. **Taive Särg.** Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus. Tartu, 2005.
7. **Risto Järv.** Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur. Arhiivikeskne vaatlus. Tartu, 2005.
8. **Anu Korb.** Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana. Tartu, 2007.
9. **Ergo-Hart Västriik.** Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni. Alliktekstid, representatsioonid ja tõlgendused. Tartu, 2007.
10. **Merili Metsvahi.** Indiviid, mälu ja loovus. Ksenia Määrsepa mõttemaailm folkloristi pilgu läbi. Tartu, 2007.